tarih VE toplum

30.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ TEMMUZ 1993

115
İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
"Şark Türkçesi" ile "Garb Türkçesi" Üzerine Arnavut Asıllı Şemsettin Sami Bey'in İncelemeleri	*Necdet Kurdakul*	6
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Mehmet Sarıoğlu*	8
Bektaşi, İttihatçı ve Telgrafçı Sakallı Eşref'in Anıları	*Orhan Koloğlu*	9
Johann Gottfried Herder: "Asyalı Barbarlar Olan Türklerin Avrupa'da Ne İşleri Var?"	*Onur Bilge Kula*	20
Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü	*Prof. Dr. Arslan Terzioğlu*	24
Bir Bina Bir Tarih	*Mehmet Sarıoğlu*	33
Dr. Himmet Akın'la Bir Söyleşi	*Z.Arıkan/B. Eyüp Ertürk*	38
İkinci Katerina'nın Fransız Devrimine Tepkisi	*Yasemin Saner-Gönen*	42
Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları-II	*Yücel Demirel*	46
Şevket Efendi'nin Seyahat Defteri	*Mustafa Şahin*	51
Kitabiyat		57
Osmanlı Musevileri Üzerine İki Çalışma	İlber Ortaylı	
Eski Türklerde Yazı Kağıt Kitap ve Kağıt Damgaları	İsmail Güleç	
İstanbul Lalesi	İsmail Güleç	
Zeynel Besim Sun'un Mühim Bir Eseri	Turan Akkoyun	
Varia Turcica ve Anatolia Moderna	Orhan Koloğlu	

Kapak: J.M. Tancoigne'un *Voyage a Smyrne* (Paris 1817) adlı kitabından, M. Melling'in yaptığı, padişahı maiyet alayıyla birlikte gösteren renkli iki gravür.

TEMMUZ 1993 • CİLT 20 • SAYI 115

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 300.000 TL/yıl - 150.000 TL/6 ay • *Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl* • *Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl* • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 30.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Yazım Kuralları

Derginizi başlangıcından beri ilgi ve beğeniyle izliyorum. Dergide zaman zaman hatalı veya eksik bilgiler veren yazılar yayımlandığı gibi, zaman zaman da bunları tamamlayıcı veya eleştirici mahiyette yazılara da yer veriliyor. Bazan da teknik yanlışlıklardan kaynaklanan yazılar çıkıyor. Benim üzerinde durmak istediğim husus ise, daha çok yazılardaki imlâ yanlışlarıyla ilgili. Tahminime göre bunların bir kısmı yazarlardan kaynaklandığı halde, bir kısmı ise dizgi ve tashihten, yani doğrudan doğruya dergiden kaynaklanıyor.

Örnek vermem gerekirse, derginin Mart 1993 tarih ve 111. sayısında okuduğum yarım sayfalık bir yazıda tam yirmi tane imlâ ve tashih hatası tespit etttim. Ahmet Mehmetefendioğlu'nun "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge" (s.50) adlı yazısı, bu bakımdan son derece talihsiz bir yazı. İsterseniz bu yanlışlıkları sırayla görelim:

1) Yazının adında yer alan "Yakup Cemil Olayı" tek başına bir özel isimdir, özel isme yapım eki getirildiği zaman mutlaka kesme işareti (') ile ayrılır; 2) "Harbiye Hazırı" değil "Harbiye Nâzırı" olacak (tashih); 3) "yürürlüğü koyduğu" değil "yürürlüğe koyduğu" olacak; 4) "olarakta" değil, buradaki -da bir yapım eki değil "dahi" anlamında bir bağlaçtır ve mutlaka "olarak da" şeklinde ayrı yazılması gerekir; 5) "Sadrazam Cemal Paşa... olacaktı" (ifade yanlışı) değil "Cemal Paşa sadrazam... olacaktı" şeklinde olmalı; 6) "Fethi Bey'de" değil "Fethi Bey de" olmalıdır; 7) 2. sütunda 4. satır: "Sapancalı Hakkı'da" değil "Sapancalı Hakkı da" şeklinde olmalı; 8) "Yakup Cemil'in hükümete devirme girişimi", "hükümeti devirme" şeklinde olmalı; 9) "mahkum" değil "mahkûm" olmalı; 10) "kanatın" değil "kanadın" olmalı (dilde sessiz yumuşaması olayı); 11)"Fransız İhtilâlindeki" değil "Fransız İhtilâli'ndeki" şeklinde olmalı; 12) Benim bildiğime göre Dr. Reşit Bey 1889'da kurulan İttihat ve Terakki'nin "dört kurucu üyesinden biri" değildir. Yazar dipnotlarında referans olarak gösterdiği Sina Akşin'in kitabına dikkatle baksaydı, İttihat ve Terakki'nin Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Mehmed Reşid ve Hüseyinzâde Ali tarafından, yani dört değil beş kişi tarafından kurulduğunu görecekti (bk.age, s.22); 13) 3. sütun: "pence-i kanun" değil "pençe-i kanun" olmalı; 14)"Yakup Cemil Olayına" değil "Yakup Cemil Olayı'na" olmalı; 15) "orjinal" değil "orijinal" olacak; 16) "Turan Muşkara Özel Arşivinde", "Arşivi'nde" olmalı; 17) "Sina akşin", "Akşin" (tashih) olacak; 18) Belgeler kısmı; 1. belge: "Sebep oluyorki" , "oluyor ki", "ki" kelimeden ayrı yazılmalı; 19) "kil ü kal" değil, "kıyl ü kal" veya "kîl ü kal" şeklinde yazılmalı; 20)"nazar-ı itibare" değil "nazar-ı itibara" olacak; 21) "itikadindeyim" değil, ses uyumuna göre "itikadındayım" şeklinde olmalıdır.

Yeri gelmişken bir de "Vakvâk Ağacı" (s. 37-39) adlı yazıda yazı boyunca kelimenin "Vakvak", Vakvâk" ve Vâkvâk" şeklinde üç ayrı imlâ ile yazıldığı dikkatimizi çektiğini belirtelim (Doğrusu Vakvak olmalı!).

Radyo ve televizyon gibi, dergi ve gazetelerin de imlâ ve ifade bakımından dilin en düzgün biçimde kullanılması gereken iletişim araçları olduğuna inanıyorum. Bu yüzden dergideki yazılar dizilirken bir de imlâ ve ifade bakımından gözden geçirilse nasıl olur!

Belki bunların bir kısmının önemsiz yanlışlar olduğunu söyleyeceksiniz; hata hatadır, zaten önemsiz diye diye Türk dili bugünkü şeklini almadı mı? Türkçe konusunda benimle aynı hassasiyeti paylaşacağınızı umarım.

Saygılarımla..

Nezihi Ferhun İSTANBUL

Wilfrid Scawen Blunt Arap Dostu mu? İngiliz Ajanı mı?

Ajan, T.D.K sözlüğünde "Bir devlet veya kuruluşun gizli amaçları için çalışan kimse, casus" biçiminde tanımlanmış. İşbu mealde dergimizde 111. sayıda (Mart 93) "Müslüman sömürge halkların haklarının müdafii" olarak selâmlanan Wilfrid Scawen BLUNT ile ilgili -Rıza Tevfik'e gönderilen- bir mektup yayınlandı. Tarih ve Toplum'un müteakip sayısında ise (Nisan 93) Server TANİLLİ çevirisiyle, Türk milliyetçiliği -Yusuf AKÇURA- üzerine çalışmasından tanıdığımız François GEORGEON'un "2. Abdülhamit ve İslâm" serlevhalı bir makale neşrolundu. Bu makalede bay BLUNT'un ajanlığı bir cümle içinde geçilmiş (sy 112, sf 48, 3. sütun). Bu kaydı dikkate alarak W.S. BLUNT'un hayatının anlatıldığı (T.D.V. İslam Ans. C.6 sf 246,47, Meydan Larousse "BLUNT" mad. ve Büyük Larousse'te aynı mad.) ansiklopedik malûmattan onun İngiliz şair, gazeteci ve diplomatlığı belirtilmek-

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Elinizdeki sayıyla 20'nci cildimize başlıyoruz. Bu ayın ortalarında (12-18 Temmuz haftası boyunca) , İstanbul'da Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın düzenlediği *Tarih ve Deniz Şenliği* etkinlikleri yapılacak 18 Pazar günü Boğaziçi'nde bir eski ve yeni tekneler geçiti (regatta) ile sona erecek ve bir bakıma *III. Süleyman'ın Cülus Töreni* niteliği taşıyacak olan bu söyleşi-dinleti-sergi ve gösterilere, en azından seyirci ya da dinleyici olarak katılabilecek okuyucularımıza ne mutlu!

Tam 204 yıl önce bu ay, Büyük Fransız Devrimi başlamıştı. Rusya Çarlığının kendi rejimi için de ciddi bir tehdit diye gördüğü bu olaya karşı tepkisini, Yasemin Saner-Gönen arkadaşımız Osmanlı arsivlerinden aktarıyor. Bu sayının en uzun ve ilginç yazısı ise, Orhan Koloğlu'nun hazırladığı, yakın geçmişimizin renkli simalarından Sakallı Eşref'in yaşam öyküsü.

Yücel Demirel'in sunduğu, Nâzım Hikmet'in bundan 69 yıl önce *Son Telgraf* gazetesinde terika edilen ve bizim geçen ay yayımlamaya başladığımız, öyküleştirilmiş Rusya Anıları sürüyor.

Tıp tarihçisi dostumuz Profesör Arslan Terzioğlu, birkaç ay önce Dr. (ama Ph. D.) Turgut Akpınar'ın dergimiz sayfalarında canlandırdığı Fâtih Sultan Mehmed'in ölüm nedeni sorunu üzerinde durmakta. Terzioğlu'nun kaynakları inceleyişinden çıkardığı tanı'ya göre, Fâtih zehirlenmiş değildir. Ölümü, eskilerin *daü'l-mülûk* (padişah hastalığı) dedikleri goutte'un (nikris) sonuncudur. Yazar, bu görüşünü desteklemek için, Fâtih'in çeşitli portrelerini karşılaştırıyor. (Mart 1993 tarihli 111'inci sayımızın kapağında yeralan, Sinan Bey tarafından yapılmış şişman Fatih minyatürünü yeniden basmadık. Ama padişahın kilo alıp verme süreci içinde, bu resmi de göz önünde tutmak gerekiyor.)

Ankara'dan Mehmet Sarıoğlu, sosyal tarih araştırmalarının ülkemizde hemen hemen hiç denenmemiş bir alanında öncülük yaparak bir binanın tarihini anlatıyor. İzmir'den Zeki Arıkan ile B. Eyüp Ertürk'ün Türkiye'nin ilk tarih doktorlarından Himmet Akın'la yaptıkları söyleşiyi ilgi çekici bulacaksınız.

Necdet Kurdakul ağabeyimiz, Şemsettin Sâmi'nin dilimize yaptığı hizmetleri anarken, Mersin Üniversitesi'nden Onur Bilge Kula da Alman yazınında Türk İmgesi konusundaki incelemelerine bu kere filozof Herder'in görüşleriyle devam ediyor. Mustafa Şahin arkadaşımız ise, yüz yıl önce sıradan bir kişi tarafından yapılmış bir Çanakkale gezisi ile ilgili seyahat defterini yeni harflere çevirerek yayımlamakta.

Kitabiyat sayfalarımızda, İlber Ortaylı Yahudilere ilişkin biri İngilizce öteki Türkçe iki kitabı, Orhan Koloğlu Fransız Türkologlarının dergilerinin yeni sayılarını, İsmail Güleç Şinasi Tekin'in Eski Türklerde yazı-kağıt-kitap konulu yapıtını, Bakanlık yayını İstabul Lâlesi'ni, Turan Akkoyun Çakırcalı Mehmet Efe hakkındaki eskice bir çalışmayı tanıtıyorlar. Koleksiyoncu belgelerimiz ve Osmanlı Basını Seçmelerimiz de eksik değil.

Ayla Demiroğlu'nun geçen (114.) sayımızda çıkan "1899'da Osmanlı Basınında Feminizm" yazısındaki "Takvimü'n-Nisa'dan Feminist Portreleri," bir tertip hatası sonucu altyazıları kesilerek basılmış. Oysa (soldan sağa)

(1) Madam Boer

Alman müstenislerinden bir âlime-i meşhure

(2) Madam Augsburg

Alman müstenislerinden bir muharrire-i meşhure

(3) Madam Adam

Nuvel Rövü mecmua-i mevkutesinin sahibesi ve muharrire-i meşhuresi

(4) Leydi Aberden

İngiliz müstenislerinin reisesi.

(Fena mı, feminist'in Arapçasını da öğrendiniz!) Bu arada, yeni başbakanımız hayırlı-uğurlu olsun. Gelecek ay yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

---

te. Buna ilâveten zihinsel olarak Osmanlı antipatisi ve Arap sempatisi taşıdığı kaydedilmekte. Şimdi sesli olarak şu soruyu düşünebilir miyiz? "Orientalist faaliyetlerin son hızla tırmanışa geçtiği 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde hele Müslüman Araplar arasında bir İngiliz onların haklarını savunmak için hayır ve hasenat işlemek(!) amacıyla bulunabilir mi? Ayrıca bu kişi bir de diplomat olacak. Şimdi bu soruya evet diyemediğim için şunu da ilâve edeceğim. İngiltere'nin Mısır politikasında Gladstone ile Urabi (veya Arabi) Paşa arasında bağlantı noktası olduğu ve hatta Mısırlı aydınların, yani Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani v b. İngiliz yöneticileriyle irtibatını sağladığını belirtebiliriz. (Hüseyin G. Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, sf. 222 A.Ü İlahiyat Fak. Yay. Ank. 1988) Kanaatimce Wilfrid Scawen BLUNT "yumuşak ifadeli orientalist ve ajan." Malûm ki İslâmın geleceğine ilişkin eser bile yazmış.

Turan Kaçar, NEVŞEHİR

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu ay

"Tarik"ten Seçmeler (Temmuz 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL–İ AHVAL

Gümüş Para Sıkıntısı

Amerikaca bu aralık en mühim mesele memleketin umûr-i sarrafiyyesini haylice hasar-dide etmiş olan gümüş meskûkâtı [paraları] meselesidir.

Bugün kendisini göstermiş olan gümüş buhranı Amerika'da fünûn-i maliyye müntesibleri tarafından çoktan beri hissolunarak hatta bunun önünü almak zu'muyla [sanısıyla] Amerika'nın teklif-i vâkii üzerine düvel-i muazzama murahhaslarından mürekkeben Brüksel'de bir konferans tecemmü' etmiş ve hayli müzakerâtta bulunmuş ise de yine bir netice hâsıl olamamış idi.

Halbuki Brüksel konferansı tatil-i müzakerât edeliden beri gümüş meskûkât meselesi ehemmiyetini tezyid ederek Hindistan gibi muâmelât-ı umumiyyesi hep gümüş meskûkât ile cereyan eden memleketlerde gümüş fiyatına ârız olan düşkünlük yüzünden pek çok zararlar vukûa geldiğinden hükûmetler ba'demâ gümüş meskûkâtın darbını tenkis etmeye [eksiltmeye] lüzum görmüşlerdir ki bu keyfiyet Amerika'da çoktan beri zuhur edeceğinden korkulmakta olan gümüş buhranını vücuda getirmiştir.

Şimdiye kadar gümüş piyasasını biraz yükselten keyfiyet Amerika'dan Avrupa ve Hindistan ve memâlik-i sâireye sebike [külçe] halinde gümüş irsâlinde devam olunması maddesi idi. Halbuki dünyanın en çok gümüş meskûkâtına mâlik bulunan Hindistan darbhânesinin ba'demâ sikke haline kalb etmek [değiştirmek, çevirmek] üzere sebike kabul etmeyeceği ilân olunması üzerine Amerika'da pek çok madenlerde gümüş ihracatını tatil etmeye mecburiyet elvermiştir.

Avustralya'da milyon civarında gayet büyük bir gümüş madenini işletmekte olan bir kumpanya dahi gümüş ihracâtını tatil eylemiştir... (16 Temmuz 1893)

DAHİLİYE

Arap Bacının Marifeti

Canbaz Salih ağanın evlatlığı on iki yaşlarında Fatma'yı bi'l-iğfal bazı zi-kıymet eşyasını sirkat ederek mezbureyi kaçırdığı beyan ve iddia olunan Davutpaşa mahkemesi civarında Hekimoğlu Ali Paşa mahallesinde sâkine zenciye Fatma hakkında icra kılınan tahkikât bi'l-ikmal evrakı müdde-i umumiliğe verilmekle merkumenin emr-i isticvâbına devam olunmakta olduğu müstahberdir... (6 Temmuz 1893)

Çiçek Aşısı

Niğde sancağına tâbi Bor Kazasında beledi tabibi bulunmakta ise de hükmünü kemal-i germi ile icrâ eden çiçek illet-i müdhîşesi ameliyât-ı telkîhiyyenin [aşılama işlerinin] icra olunmamasından mütevellid olduğu muhakkak bulunduğundan henüz mezkûr hastalığa tutulmamış etfâli telkîh [aşılama] için ilm-i tıbba âşinâ olmayan bazı kesâna müracaat zarurî görünmekte ve bu ise sâir ilel ve emrâz-ı mühlikeye [öldürücü hastalıklara] sebebiyet vermekte olduğundan bahisle mercî-i âlîsinin nazar-ı dikkatini câlib matbaamıza bir mektup vürud eylemiştir... (6 Temmuz 1893)

Çöp Sorunu

Galata'da Mumhâne Caddesi üzerinde bulunan Rus manastırından her gün saat dört beş raddelerinde müracaat eden tanzîfât [temizlik] arabasına fena halde taaffün etmiş [kokmuş] bir takım balık ve sâir me'kûlât [yiyecekler] bakayâsı verilmekte ve araba bunları alıp götürünceye kadar o civar pek ziyade kok-

makta bulunduğundan böyle bir mevsimde bu hâle bir çare bulunması aldığımız varakada beyan kılınıyor... (12 Temmuz 1893)

Banliyö Hatlarında Tehlike

Samatya ile Etyemez arasında şimendifer güzergâhının iki cihetine tesadüf eden yerlerde vâki müteaddid bostanlar Cuma ve Pazar akşamları erkek kadın ve çoluk çocuktan ibaret bir sürü halka mahall-i tenezzüh [gezinti yeri] olmakta ise de seyirciler daima bir noktada tevakkuf etmeyip [durmayıp] şimendifer hattı üzerinde bir taraftan bir tarafa mürûr etmekte bulundukları ve bu halde ise bir kaza vukûu melhûz-i kavi olduğu cihetle mercîince keyfiyet nazar-ı dikkat ve itinâya alınması aldığımız bir varakada beyan edilmiştir... (12 Temmuz 1893)

Latine Kaçan Yahudi Kızı

Beyoğlunda yek-diğerine rabt-ı kalb etmiş olan bir delikanlı ile bir genç madmazel biri Katolik diğeri Musevî olmakla valideleri tarafından gösterilen adem-i müsaadeye artık bir nihayet vermek üzere kız kendisini sevgilisine kaçırtmış ve el'an onun hânesinde oturmakta bulunmuştur... (23 Temmuz 1893)

HARİCİYE

Yunan'da Eşkiyanın İzalesi

Atina'dan alınan malûmata göre Yunanistan'ın bazı taraflarında icrâyı hükm etmekte bulunan şekavet günden güne artmakta olduğu cihetle Yunan hükûmeti 1881 senesinde meclis-i meb'usan tarafından kabul edilmiş olan bir nizamnâme mûcibince yirmi dokuz nefer eşkıyânın ser-i maktûalarını [kesilmiş başlarını] hükûmete getirecek olanlara 100 Drahmiden 2.000 Drahmiye kadar mükâfât vereceğini ilan eylemiştir... (5 Temmuz 1893)

Akim Kalan Tren Soygunu

Amerika'da (Teksas) nâm mahalde mürûr etmekte bulunan bir treni soymak üzere üç hırsız tarafından tecavüz vukû bulmuş olduğunu Amerika gazeteleri rivâyet ediyorlar.

Bunlar trenin tevakkuf etmesi için işaret vermişler ise de makinist bu işarete ehemmiyet vermeyip treni ileri doğru sevk ettiğinden haydutlar kurşunlar atarak makinisti telef eylemişlerdir.

Ancak trende bulunan yolcular haydutlara mukabeleye kalkıştıklarından merkumlar mukabele edemeyeceklerini his ile firara başlamışlar ise de yolcular kendilerini takip ettikleri ve içlerinden birisi de ele geçtiği cihetle derhal idam olunmuştur... (6 Temmuz 1893)

MÜTENEVVİA

Çekirgelerden İstifade

Yağını Çıkararak

Şimdiye kadar pek çok memleketlerde muharreb-i mezrûât [ekinleri harâb eden] halini alan çekirgelerden istifade imkânı olacağı kimsenin hatır ve hayaline gelmemiştir. Filhakika bazı Afrika memâlikinde çekirgeler istilâ tarzında her tarafa yayıldığı sırada bunları toplayarak kebab edip yemek veyahut salamurasını yapmak mutâd ise de bu da hayvanât-ı muzırra-i mezkûreden başka bir suret-i istifade olup yoksa doğrudan doğruya istifade addolunamaz.

Son posta ile gelen Avrupa cerâid-i fenniyyesinde mütalâa-güzarımız olduğuna göre Fransa erbâb-ı tedkikinden biri geçende hayvanât-ı muzırra-i mezkûre Cezayir kıt'asının her tarafını istilâ eylediği sırada çekirgeler hakkında icrâ-yı tedkikât için oraya gittiği zaman hayvanât-ı mezkûre tohumlarından bir nev yağ istihsali hususunu tecrübe etmiştir.

Bu istihsal kılınan yağ altın sarısı rengindedir. Bir kilogram çekirge tohumundan kırk elli gram yağ istihsal kılındığına ve halbuki hayvanat-ı muzırra-i mezkûrenin kesretli bulunduğu yerlerde yerlilerin bir günde birkaç tonilato sıkletinde tohum cem etmeleri imkân tahtında bulunduğuna nazaran mevsim-i mahsusunda pek çok çekirge yağı istihsal olunabilecektir. Çekirgeden yağ istihsali tarîki bulunmuş ise de asıl mühimsenecek cihet istihsal olunacak yağın imkân-ı istimâlini bulmaktır.

Mezkûr yağın sanayide veyahut tıpta cihet-i istimâli bulununca o halde çekirgeler kıymetleneceğinden bir memlekette kesret-i zuhuru mucib-i harabî değil belki ahali için bir menba-ı cedid-i varidât olacaktır... (5 Temmuz 1893)

Posta Pulu Cem Etmek Merakı

Filateli

Amerika'da ekser halka nefslerini [hayatlarını] sigorta edecek yerde posta pulu cem' etmeyi daha muvâfık buluyorlar.

Posta pulu cem' ede ede nihayet sahib-i sermaye olacak kadar servet iddihârına [biriktirmeye] muvaffak olmakta oldukları gibi her zaman nâdir pul bulmak gibi bir meraktan dahi mütelezziz olmaktadırlar.

Londra'da bir pul tacirinin dört katlı hânesinin her tarafı pullarla memlûdur [doludur]. Bu bina-yı cesim dahilinde pul satmak için otuz memur istihdam edilmektedir. Pulları muhafazaya mahsus olan cesim demir kasanın derûnuna on kişi sığabiliyor imiş. Bu kasa dökme demirden îmâl olunup dahilen ve haricen bir karış sihanında [kalınlığında] bir çimento sıva ile sıvanmış olduğundan bina dahilinde bir yangın zuhur etse bile kasa derûnunda bulunan pulların yanması değil, cüz'î bir hararet olması dahi mümkün olamaz imiş... (8 Temmuz 1893)

Musanna' Bir Saat

Rolex mi?

Cenevre'de âhiren bir fabrikaya bir saat sipariş edilmiş ki terkîbâtı ve hıdemâtı akıllara hayret verecek surettedir.

Bu saat on iki ile on beş bin frank arasında kıymeti hâiz olup altı santimetro kutrunda, yirmi, yirmi iki milimetro sihanında [kalınlığındadır]. Binaenaleyh bir yelek cebinde rahatça taşınabilecektir.

Terkibâtına gelince evvelâ yek-digerinden müstakil iki saat gösterir iki mine, sâniyen yan tarafta bulunan bir düğmenin üzerine basıldığı halde saatler, çâryekler ve dakikalar vurulacaktır. Sâlisen yelkovan ve akrep saatler ve dakikalar üzerinden geçtikçe çalacak bir çan, râbian bir mine, hâmisen saniyeleri gösterir bir yelkovan, sâdisen bundan maadâ sâliseleri gösterir bir yelkovan, sâbian dakikaları sayacak bir âlet, sâminen birdenbire saniyelerin mikdarını gösteriverecek üç mine konulacak imiş... (23 Temmuz 1893) ☆

"Şark Türkçesi" ile "Garb Türkçesi" Üzerine Arnavut Asıllı Şemsettin Sami Bey'in İncelemeleri

NECDET KURDAKUL

Giriş

Sâlim Rıza Hoca anlatmıştı: Hoca, birgün görmeğe gittiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim üyesi olan arkadaşı ile konuşurlarken, Fakülte dersanelerinden birine (Şemsettin Sâmi) adının verilmesi önerisinde bulunmuş. Öğretim üyesinin yanıtı şu:

"Şemsettin Sâmi Arnavuttur!"

İsmini bilmediğim Edebiyat Fakültesi Profesörü'nün, Arnavut'un (Kamus-ı Türkisî)nin "ifâde-i meram" başlıklı önsözünde geçen bilgileri okumamış olduğu anlaşılıyor.

Bakınız ne diyor, Arnavut Şemsettin Sâmi Bey, Türkçemiz hakkında;

"Şark", "Garb" Türkçeleri:

"Malûmdur ki; Türkçe Asya'nın

bütün kısım-ı Şimalisinde tekellüm olunan elsine-i turaniye (Turan dili) zümresinden olup, el'an oralarda pek vâsi yerlerde söylenmekte olduğu halde, bir şubesi de garbe (batıya) doğru ilerleyerek, Avrupa ile Asya'nın birbirine karşı uzandıkları iki büyük ve güzel şib-i cezirede (yarım adada) ya'ni Anadolu ile Rumelinde tekellüm olunmaktadır (konuşulmaktadır).

İşte, Çağatayca ism-i sakîmine mukabil (yanlış isimlendirilen Çağataycaya karşılık), Osmanlıca namiyle Şark (doğu) türkçesinden tefriki (ayrı tutulması) daha münasib olan *lisanımız Türkçenin* bu şubesidir ki, söylendiği yerlerin, Asyâ-yı Vustâ ve Şimâliye (orta ve kuzey Asya'ya) nisbeten, terakkî ve temeddüne (uygarlığa) olan istidat mevkiî ve tabiîsi sâikasiyle (tabiatı nedeniyle), şîve-yi telaffuz (söyleniş edâsı) ve ifade cihetince pekçok zerâfet ve letâfet peydâ etmiş ise de arabî ve farisîden ve rumca ve İtalyanca gibi elsine-yi ecnebiyeden (yabancı dillerden) ahz ve istiare ettiği kelimat (alıp kullandığı sözcükler) ve tâbirata karşı, kendi kelimâtından birçoğunu terk ve fevt etmiş (kaybetmiş) ve bu lisanların şîvesine tabaiyyetle (tâbi olmakla), şî-

ve-yi aslîye-yi Türkiyesinden (türkçe aslından) bir dereceye kadar ayrılmıştır. Maa-hazâ (bununla beraber), Şark Türkçesiyle garb Türkçesi arasındaki fark, zannolunduğu gibi, İtalyanca ile lâtince veya İspanyolca ile Fransızca arasındaki fark kadar, ya'ni bu iki Türkçeden herbirini diğerinden büsbütün ayrı ve kendi başına bir lisan addettirecek derecede olmayıp, bu fark ancak şimâlî ile cenubî (kuzey ve güney) almanca veya toskana italyancasıyla Napolitan italyancası yahut Mısır arabcasıyla magrib (batı) arabcası arasındaki fark derecesindedir; ve şark türkçesiyle garb türkçesi birtek lisandır, ikisi de Türkçedir.

Hakikat hal bu merkezde iken; mebde-i iftirak (ayrılık başlangıcı) olan zamandan ya'ni yedi sekiz yüz karndan (yıldan) beri türkçenin bu iki şubesini söyliyenler beyninde (arasında) herbir irtibat ve ihtilât kesilip, tarafeyn üdebâsının dahi, tekarrüp ve ittihada bedel (yakınlaşma ve birleşme yerine tebâüd ve tebâyün (uzaklaşma ve muhalefet) çalışmaları ve imlâ ve suret-i tahrir (yazı şekilleri) ve ifadede her iki tarafın büsbütün ayrı birer tarik (yol) ve usül, ittihaz (kabul) edip, birbirinden büsbütün bihaber (habersiz) bulunmaları, velhasıl, sekizyüz senelik ihmal ve tesâmüh (birbirinin kusuruna bakmama) ve cehalet lisanımızın bu iki şubesini vehleten (ilk anda) birbirinden ayrı iki lisan suretinde göstermeğe sebeb olmuştur. Ancak bu şubelerin ikisi de bihakkın (hakkıyle) tetkik ve ta'mik (derinlemesine incelemede) olunup i'tibarî (hakiki ve geçerli olmayan) ve gayr-i tabiî olan imlâ farkı dahi bertaraf edilince, ikisinin bir lisan olduğu tezahür eder.

Bu iki şubenin, mebdeen iftiraklarından (başlangıçta ayrıklarından) biri, hangisi ziyade (daha çok) tebeddül ve tegayyür etmiş (değişmiş) ve hangisi hâl-i aslisinde (sap) kalmıştır? Burası tetkik olunduk da, a'yân (açıkça) görülür ki, Şark Türkçesi heman eski hâlinde sebat ve devam etmiş; ve bizim *garb (batı) türkçemiz* ise karnden karne küllî tebeddülâta (yüzyıldan yüzyıla çok değişikliğe) uğrayıp, nihayet şimdiki hâli kesbetmiştir (şimdiki hâle gelmiştir).

İmdi (böyle olduğu halde), sırf bizim tarafa âit olan be tebeddüle (değişikliğe) terakkî mi yoksa tedennî mi (gerileme mi) diyeceğiz? İşte asıl mesele bundadır. Bu suvale (soruya) verilecek cevab ise ne sırf müsbet ve nede sırf menfidir. Bu tebeddülde lisanımız mincihetin (bir cihetten) terakkî ve mincehetin (ve bir cihetten) tedennî etmiştir. Gerek telâffuzda ve gerek suret-i ifadede kesbettiği (kazandığı) zarâfet ve arabî ve fârsî ile elsine-i sâireden (diğer yabancı dillerden) aldığı hesabsız kelimelerle kazandığı vüs'at (genişlik) şüphesiz bir terakkîdir; lâkin elsine-i Turaniye (Turan dillerinden) kaide-i umûmiye-i esasiyesi (genel kuralı) olan âhenge tabi'yeti bağlılığı bir dereceye kadar kaybedip, bu âhenge asla uymaz kelimeler ve tâbirler peyda etmesi, ve hâlis Türkçe olan binlerce kelimeleri kûşe-i nisyanda (unutkanlıkta) bırakıp elsine-i sâireye arz-ı iftikarla (diğer lisanlara ihtiyacını meydana koymakla), âdetâ bir elsine (diller) türlüsü hâline geçmesi de elbette bir tedennî (gerileme)dir.

Hülâsatan diyebiliriz ki; şark Türkçesi telaffuzca ve suret-i ifadece biraz daha kaba ve *bizim Garb Türkçemiz* ise çok daha zariftir; lâkin kaideten ve esasen şark Türkçesi doğru ve bizimki ise galat (yanlış)tır. Arabî ve Farsî ile elsine-i ecnebiyeden aldığı kelimat (sözcükler) ve ıslahat sayesinde de *bizim Garb Türkçemiz* daha vâsî ise de, sırf Türkçe kelimat ve tâbirata gelince Çağatayca bizimkinden çok daha zengindir."

Şemsettin Sâmi Bey çok uzun ve teferruatlı olan önsözünün diğer kısımları dil biliminin derinliklerine inmekte ve tertiplediği lügatının özelliklerinden söz etmektedir; ve de şöyle demektedir:

"... en garibi şurası ki; havi oldukları kelimelerin yüzde sekseni asla lisanımızda kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyaç olmayan lügat kitablarına "lügat-ı Osmaniye" namı verilmiştir de sırf Türkçe kelimelerin zapt ve tefsiri (yorumu) "malûm-ı i'lâm" kabilinden addedilerek, lüzumsuz ve faidesiz addolunmuştur."

Sonuç

20 Ramazan 1317 gününde yazılmış olan 7 sahifeden oluşan "İfade-i meram", yalnız zamanımız için değil, gelecek kuşaklar için de dikkatle okunacak niteliktedir.

Bu kadarla kalınamaz, çünkü Arnavut Şemsettin Sâmi Bey, 1870'lerde gazetelerde kaleme aldığı başyazılarıyla da, güncelliğini kaybetmeyen Türk gazetecisidir.

Bu ülkeye, o, devlet-millet kavramlarını tanıtmış; Osmanlı Hanedanı karşısında, bireysel çıkarları uğruna kalemi eğrilmemiş bir basın mücahididir. Ve de bu nedenle ömrü sonuna kadar Yıldız'ın gözü altında yaşamıştır.

Edebiyat Fakültesinin o profesörüne zahmet edip biraz yakın tarihimizin raflarda tozlanmış belgelerine iltifat etmesini gönülden dilerim. ☆

Sultan Ahmet Mitingi'ne ve Mevlûduna Çağrılar (1919)

مسلمان !

سوگیلی و معزز ازمیرمزك مظلوم شهیدلرینك روحلرینه اتحاف اولونمق اوزره اوگمزده‌کی چهارشنبه کونی اوگله نمازندن صوکره (سلطان احمد) جامعنده مولود شریف اوقونه‌جغندن وقت معینده اورایه گل بو دینداشلریکی‌ده دعوت ایت !

مسلمان

Müslüman!
Sevgili ve muazzez İzmirimizin mazlum şehidlerinin ruhlarına ithaf olunmak üzere önümüzdeki çarşamba günü öğle namazından sonra (Sultan Ahmed) camiinde mevlid-i şerif okunacağından vakt-i muayyende oraya gel ve dindaşlarını da davet et!

Müslüman

مسلمان !

یدی عصرلق بر سلطنتك تقسیم اولندیغنی کوریورسك ! شو هجرانلی کونلرمزده برلشمکه ، آکلاشمغه هرخصوصده احتیاجك وار .

ایشکی ، کوچکی براق ، جمعه نمازندن صوکره سلطان احمدده‌کی اجتماعه قوش ؟ قادین ، ارکك ، چولوق ، چوجوق اوراده بولون !

مسلمان

Müslüman!
Yedi asırlık bir saltanatın taksim olunduğunu görüyorsun! Şu hicranlı günlerimizde birleşmeğe, anlaşmağa her hususda ihtiyacın var.
İşini, gücünü bırak, cuma namazından sonra Sultan Ahmed'deki içtima'a koş? Kadın, erkek, çoluk, çocuk orada bulun!

Müslüman

Çeviriyazı: Mehmet Sarıoğlu

CHP aidat ve teberrüat makbuzları

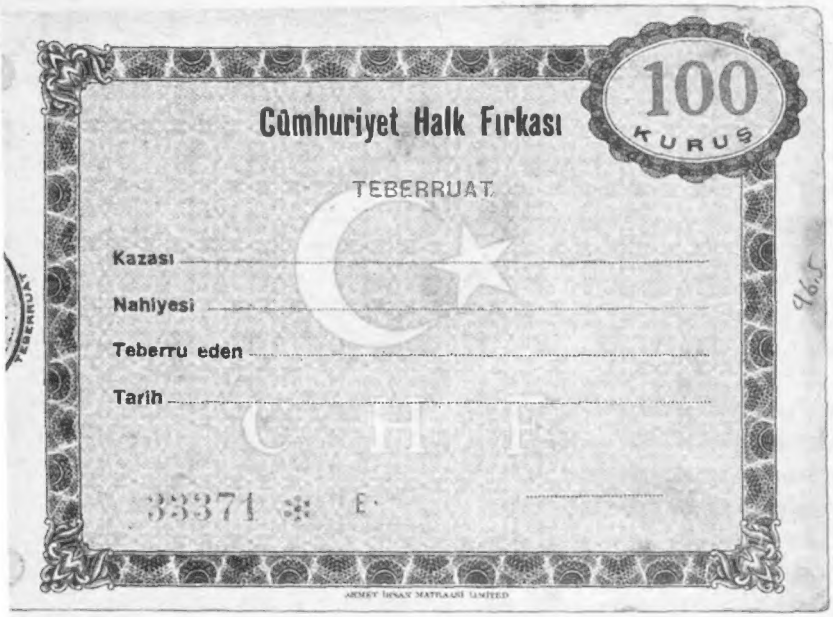

1930'ların ilk yarısı

Cumhuriyet
Halk Fırkası

Cilt numarası **Varak numarası**
Nahiyesi Nişantaş Beyoğlu
Ocağı Ortaköy
A'zanın ismi İsmail Hakkı bin Hasan Efendi
A'zanın numarası 94
Hangi aya ait olduğu Sene Mayıs927
Kuruş
50

1927

Bektaşi, İttihatçı ve Telgrafçı Sakallı Eşref'in Anıları (1873-1956)

ORHAN KOLOĞLU

Delibaş isyanı ertesinde Konya'da iken Kuvayı Milliyeci kalpağıyla (1920)

19. yüzyılın başında Konya'dan İstanbul'a gelip Hayriye Tüccarı sıfatını kazanan, bir İstanbul burjuvası haline gelen Balmumcuzade'lerin dördüncü kuşağından itibaren ailenin çöküşü başlar. Levent'teki Balmumcu çiftliği de dahil mallarını satarak yaşama dönemi başlar. Bu sırada yetişen Süleyman Eşref, bütün ömrünü Anadolu ve Balkanlar'da çalışmaya hasreder. Kurtuluş savaşında bir kaç kez ölümden kurtulur. Ailesinin adı yerine Balum soyadını alır. Ve fakirlik içinde ölür.

Konya'dan İstanbul Burjuvalığına

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Konya'nın tanınmış ailelerinden *Nakibüleşraf*'ların bazı fertleri şanslarını başka diyarlarda deneme kararı aldılar. İlmiyeye intisap etmiş olan Seyid Mehmet Nuri Hindistan'a gidip *Büyük Müftülüğe* kadar yükselmiş ve orada çocuksuz olarak ölmüştür. Mirası sonradan çok konuşulmuştur.

Yeniçeri Topçubaşısı olan Mehmet Emin Ağa, ailenin İstanbul kolunu kurmuştur. Yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı bir dönemde hâlâ bu ünvanı taşıması Vak'ay-i Hayriye'de Sultan'dan yana tavır koymuş olduğunu gösteriyor. Çok kuvvetli bir olasılıkla aileye *Hayriye Tüccarlığı*'nın girişi de onun zamanında olmuştur. Hayriye Tüccarı deyimi, Müslüman tüccarlardan iyi ün yapmış

Sakallı Eşrefin babası Balmumcuzade Mehmet Şevki Bey(1880)

ve kendilerine imtiyazlar tanınmış olanlar için kullanılan bir sıfattı. Sayıları İstanbul'da yalnızca 40 idi. Avrupa, İran ve Hindistan'la ticaret yapma imtiyazları vardı. Bunun için kendilerine sultan tarafından bir berat veriliyordu. Ünvan babadan büyük oğluna geçiyor ve bir tür soyluluk anlamı taşıyordu.

Emin Ağa'nın oğlu Süleyman Eşref, Balmumculuğu son derece geliştirdi. Bugün Levent yolunda bulunan *Balmumcu çiftliğine* sahip oldu. Bâbıâli'nin Avrupa'dan yaptığı istikrazların ödenmesini düzenlemek üzere kurulan karma komisyona Osmanlı temsilcisi olarak katılacak kadar saygınlık kazandı. 1872'de ölünce yerini oğlu Mehmet Şevki aldı ve ailenin yaşamı ve kültürüyle burjuvalaşması onun zamanında doruğa vardı. Fakat ailede hazırdan yeme döneminin başlangıcı da bu zamandır. 13 Ağustos 1873'de oğlu Süleyman Eşref (ki konumuzu oluşturan Sakallı Eşref budur) doğan Mehmet Şevki Bey, 1301 yılında (1884) âni bir kriz sonucu geç yaşında ölmüştür.

Balmumcuzade S. Eşref ya da Telgrafcılar arasındaki ismiyle Sakallı Eşref'in kaleme aldığı anıları bu olayla başlıyor:

"Babam öldüğü zaman 12 yaşındaydım. Atufetlû Hayri Bey (Umum Demiryolları Müdürü ki aileye damat girmişti) beni yanına aldı. Yanındaki muhacir çocukları gibi muameleye yakın bir tarzda mektebe yollayıp okutuyordu güya!.. Arayıp sordukları yoktu... Bir kış günü Nuruosmaniye'den (Hayri Bey'in konağı Nuruosmaniye'de hâlâ bulunan ünlü Aynalı Konak'tır) Beyazıt'a, Şehzade Camiinin karşısındaki sokak içinde Şemsül Maarif mektebine giderken hastalandım. Beni harap bir kira arabasıyla Zindankapısı'ndaki dükkâna yollayıverdiler!.. Duracak halim yoktu. Bir kayığa koyup konağa getirdiler. Kızıl mı, kızamık mı ne ise ona tutulmuşum. Bir kaç gün içinde kardeşim Salih de tutuldu. O zavallı tahammül edemeyip vefat etti. Hâlâ Salih'i ararım.

Annem, biçare, beni Galata Saraya yazdırdı. Fakat Hayri Beyefendi 'Para ile okutulmaz...' diye beni asker yapmak istedi. Galata Saraya alınmış bir

Umum Demiryolları Müdürü Hayri Bey (Resim 1 Mayıs 1891'de çekilmiştir)

çocuk asker olur mu?... Gitmedim. Beyefendi ile aramız bozuldu. Amcam Emin Bey'in haremi tarafından bir zatla görüşen rahmetli yengemin delâletiyle telgrafhaneye intisap ettim; ve üç ay sonra elli kuruş maaşla bilimtihan ecnebi muhabere memuru olduğumu haber alan Hayri Bey'in iltimasiyle (!) dahili Yozgat memurluğuna tayin edilip İstanbul'dan uzaklaştırıldım.

Yozgat'ta Ermeni meselesi çıkıp da yiyecek içecek yokluğu müthiş bir kan ziyaına sebep olunca İstanbul'a izinle döndüm. Beni gören Nâzır Ali Efendi merhum, halime acıyarak 200 kuruşla Beyoğlu'na tayin eyledi. Fakat bunu çok gördüler!.. Tekrar Yozgat'a gönderdiler. Bunda daha başka bazı sepbepler vardı ki benim hüsnüniyetim!..

Her yıl isyanlar, esaretler birbirini kovaladı; öldüğümü tahmin eden (kayınpeder ve üvey baba) Ahmet Efendi hükûmete müracaatla aylık bile istetti. Ben çıkagelince iş belli olmasın diye konağın yandığını, yeni yaptırdığım evlerin çocuklara aidiyetini temin etti. Ve bu sırada 'İstanbul'da vücudu muzırdır!..' tirazesiyle evvelâ Çerkeş'e sonra da şikâyetim üzerine Keşan'a sürgün edildim. Halbuki Ahmet Efendi ne var ne yok hepsini avlamakta berdevam idi... Her ne hal ise işte bu suretle yaptığım iyiliğin cezasını hem ben çektim, hem de çocuklar.

Resmi vazifemde şöyle devam ediyordum:

- 50 kuruş maaşla 4 Haziran 1308 (1892) de imtihanla memur oldum (18 ya da 19 yaşında)

- 450 kuruşla 12 Ağustos 1309'da Yozgat'a gönderildim.

- 300 kuruşla 24 Ağustos 1310'da Beyoğlu'na geldim.

- 400 kuruşla 24 Ağustos 1311'de tekrar Yozgat'a gönderildim. Hastalandım, mezunen tedaviye geldim. Karaciğerim hastalandı. Bir sürü kan ziyaından gidemeyerek 16 Teşrinievv-

vel 1312'de müstâfi add edildim. Halime acıyan Nâzır Ali Efendi ile yengemizin akrabası muhabere müdürü Subhi Beyin (yardımıyla)

– 400 kuruş maaşla 1 Mayıs ile 1 Teşrinievvel 314'e (1898) kadar beni Kaplıcalara (Yalova'ya) verdiler.

- 400 kuruş maaşla 7 Kânunuevvel 1314'de Tarsus'a gönderildim. İrade ile tekrar kaplıcalara eski memurları istemişler.

- 400 kuruş maaşla 14 Nisan 1315'de Tarsus'tan Yalova'ya getirildim.

- 200 kuruş maaş Kaplıcalar 1 Teşrinievvel'de kapandı, vekâleten Yalova'da bırakıldım.

- 400 kuruş maaşla 16 Nisan 1316'da tekrar kaplıcalara çıkarıldım.

- 450 kuruş maaşla 27 Temmuz 1316'da Yalova ve Kaplıcalar Müdürü tayin olundum

- 322 Kânunuevvelinde (1906 Aralığı) musahib, Kara Reşit, Muhaberatı umumiye müdürü gibi hınzırların jurnalleriyle 'İdare-i merkeziyede vücudu muzırdır' denerek evvelâ Çerkeş'e, şikâyetim ve başkâtip paşaya yazdığımı görenlerin ve bu arada mevkiimi elde etmek isteyenlerin muvaffak olmaları üzerine Keşan'a sürüldüm. Keşan'da sefil, perişan kalmak üzere iken, Edirne Başmüdürü Nuh Hilmi Beyin himmeti imdada yetişti. Her sene kırılarak binlerle lira masraf edilen Selânik tellerini birkaç saatte ıslah etmekten dolayı,

- 600 kuruş maaşla 1 Şubat 1322 tarihinde (1907 Ocağı) Keşan müdürlüğüne tayin edildim. Halbuki Keşan'da 600 kuruş maaşlı bir de şef vardı. Sarhoş adam, ben Fransız müdürüyüm... Sen Türkçe müdürü, reyile başladı. Başmemur Ahmet Efendinin parmağı da işe karışarak kaymakama havadis verilmek imkânı bulunmadığı da görüldü. Her ikisi def edildi.

- 900 kuruş maaşla 19 Haziran 324'de (1 Temmuz 1908) İskeçe müdürlüğüne tayin edildim.

Bektaşi Babalığı ve İttihatcılığı

Eşref'in neden sakal bıraktığını anlamak zor değildir. Henüz 19 yaşında bir İstanbul çocuğu, Anadolu'nun ortasında ayaklanma ve terör içinde yaşarken, kendini dinletebilmek için yaşlı görünmek zorundaydı. 19 yaşında bıraktığı sakalını ondan sonraki 64 yıllık yaşamı boyunca kesmemiştir.

Memuriyete başlayışından, 35 yaşındayken 1908 Temmuz'unda İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen sürede, anılarında bahsetmediği önemli olaylar şunlardır:

Annesinin ikinci eşi Ahmet Efendi'nin kızı Ayşe hanımla evlenmiş, 1903'de bir kızı, 1905'de Mehmet Şevki adı verilen bir oğlu dünyaya gelmiştir. Anadolu'da Bektaşiliğe ve İttihatcılığa intisap ettiğini biliyoruz. Bektaşilik'te *Baba*'lığa kadar yükselmiş. Soyadı Yasası çıktığında Balum soyadını almıştır. Balum Sultan, Bektaşiliğin Piri Sânisi'dir. İttihatcılığını da hiç açıklamamıştır. Oysa katıldığını kanıtlayan işaretler mevcut. 1906 Aralığında Yalova'dan, bir jurnal'le uzaklaştırılması, Keşan'a sürülmesi, orada telgraf örgütünün desteğiyle eskisinden daha yüksek yerlere gelmesi dikkati çekicidir. 1906'da Selânik'te İttihat ve Terakki kurulmuştu.

Kadrosunda Talât Bey (Paşa) nın da olduğu telgrafcılar pek çokdu. Haber akımına hâkim olmak İttihat ve Terakki'yi başarıya götüren başlıca öğe olmuştur. Meşrutiyet'in ilânından, 31 Mart olayından sonra da hep Rumeli'de görevde kalmış olması, İttihatcıların güvenilir kimseleri arasında bulunduğunu gösteriyor. Bu yıllarda tam bir Türk milliyetçiliğine yöneldiği anlaşılıyor. Hem İttihatcı hem de telgrafcı ketumiyeti sebebiyle bu yıllardaki faaliyeti hakkında hiç bir bilgi vermiyor. Sadece bir yerde şöyle yazıyor: *'Bir zaman: Anadolu'ya gidin, dediler; geldik. Turan'a gidelim deyenlere neresi diye soruyorduk...'*

Çanakkale de ilk bayram kutlamalarında, mülki erkân ile (1915)

İhtilalcilik yaptığı hakkındaki jurnal

Anılarında birden Balkan Savaşı dönemine atlıyor:

"- Balkan Harbi çıktı. 1328'de (1912) İskeçe'de esir düştük. Esaretten kurtuluş 1329 Şubatında. İstanbul'a geldim. Açık maaşı veriyorlardı.

- Oskan Efendi (o sıradaki Telgraf Nâzırı) ile müfettişliğinde bir şikayetten dolayı Keşan'da tutuşmuş idik. Adamcağız beni not etmiş. İstanbul'a gelince hesab arattı; hesap tamam olarak bankadan gelince Edirne Başmüdürü Ahmet Bey'in sahtekârlığını meydana çıkardım..

Beni Oskan Efendi, maaşımı kesmeden yaktı:

- 900 kuruşla 1 Temmuz 1330'da Kütahya müdürlüğüne tayin etti.

- 1200 kuruşla 1 Şubat 1331'de (1915) Çanakkale Müdürlüğünde işe başladım.

- 1 Temmuz 1335'de maaşım yüz kuruş zam gördü (1300)"

Eşref Beyin Çanakkale'ye atanması, Boğazın Dünya Savaşının en önemli noktası haline geldiği günlere rastlamıştır. Önce İngiliz-Fransız donanmaları Çanakkale Boğazını zorla geçmeyi denemişler, başarısız kalınca Gelibolu'ya asker çıkarıp İstanbul'u ele geçirme projesine başvurmuşlardır. Bütün 1915 yılı bu olaylarla geçmiştir. Çanakkale telgraf merkezi, ordunun İstanbul ile bağlantısını sağladığından en sağlıklı işlemesi beklenen merkezdi. Bu göreve getirilmesi, hem bilgi kaçağı ihtimaline karşı güvenilirliğinin, hem de çalışma titizliğine inancın kanıtı oluyordu. Çanakkale'deki çalışmaları hakkında şu bilgileri veriyor:

"Birinci Cihan Harbinde Çanakkale'de (Kale-Transit-Bergos) isimleri verilen üç PTT merkezinin müdürlüğüne getirildim. Orada bu üç merkezin alıp verdiği her cins muhaberatın transit kopyasını dakikası dakikasına sıraya koyup günlük, aylık dosyalar teşkiliyle meşgul bir memur buldum. Kablodan İdaremize geçmiş olan bu memur bu işi pek mükemmel yapıyordu. Koca köy odasının yarısı bu dosyalarla dolu idi. Balkan Harbinde İskeçe Müdürü idim. Gümülcine'de esir düştüm. Hedef olduğum resmi, hususi muameleler beni canımdan bezdirmişti. Bundan ötürü Kale'de iğne üstünde oturur gibi müteyakkızdım.

Vaktaki, Mütareke sözleri hafif tertip kulaktan kulağa fısıldanmağa başladı, düşündüm:

Esaretin tadını tattım tanıdım, mütarekenin ne cevherler saçdıracağını bilmiyorum. Eğer bunda da, mukabil tarafla birleşmek, onlara yağmada yer vererek işimize karıştırmak gibi vaziyetler varsa, seneler mahsulü olan bu dosyalar ne oyunlar çıkarmaz!. Vesaitim yok ki içeriye taşıtayım. Hem nereye?...

Kime sordumsa tatmin edici cevap veremediler; huzursuzluğum arttı. Keyfiyeti 'muamelâtta merbut bulunduğum' İzmir'e yazdım; ses çıkmadı. Bütün yardımcılar (yani Almanlar) Kale'yi terke başladılar. Tanıştığım birine işaretle sordum. Methali göstererek 'kalsın' cevabını verdi; dayanamadım, ben de tecavüzü merci ile doğru nazırımıza 'Bu dosyaları yakacağımı' bildirdim. Çok saat geçmeden 'Teşekkür ve derhal yakın' emrini aldım. Bu emri, eski Başmüdür Midhat Okan da almış, infaz ettirdiğinden dolayı İstanbul'a Divanı Harbe gönderilmiş olduğunu bilâhare kendileri anlattı. Senelerden beri duran, eski usul geniş kopyaları Karacaörendeki Ahmet Ağa'nın fırınında yakmağa muktedir olamadık!. Mecburen köy dışında çalışacaktık. Bu da tehlikeli idi.

Köy çocuklarını yardıma çağırdım. El birliğiyle bütün dosyaları köy dışında büyük bir çukura taşıdık. Çocukların ellerindeki uzun sırıklarla havalandırdıkları kâğıtlar çabuk yanıyordu. Çıkan dumanı karşıdan sezinleyenlerin (İngiliz ve Fransız İşgal kuvvetleri) keşif uçağı gelene kadar biz işimizi bitirip dağıldık.

Geniş nefes aldım... Derken, koşarak gelen bir er beni telsiz istasyonuna götürdü. İhtiyat H. Bey: Mondros'ta Rauf Bey'e yazılmak üzere İstanbul'dan İzmir'e oradan Kale'ye verilmiş şifreli ufak bir telgrafname gösterdi ve 'bunun Mondros'a yazılması için yardımınıza ihtiyacımız var' dedi.

Çok dürüst olan bu arkadaşa benim de itimadım vardı. Fakat, ben o güne kadar telsizle tek kelime yazıp almamıştım. Yalnız nazariyatına vakıftım. Mondros'ta telsiz var mı? İşareti nedir? Gidenler (Almanlar) her şeyi beraber götürdükleri için elimizde müracaat edilecek rehber yok. Hele bir araştıralım deyip karıştırmaya başladık. İzmirli bir er, üzerinde (İngilizler ve Fransızlar Beni dinleyin!.) li bazı işaretler kalmış yırtık bir kağıt parçası getirdi'.. Mal bulmuş magribi olduk.

...Başıma kulaklıkları yerleştirdiler. Antenle irtibat.... Aman Allah, bu ne hengâm!.. Kırk türlü cavul cuvul arasında ben Mondros'u nasıl bulabileceğim? Arkamdakilere döndüm, onlar benden daha fena! Boyunlarını bükmüşler, yaşlı gözlerle melûl melûl bana bakıyorlar. Anlaşıldı, kimseden yardım yok... Yaradana sığınıp bes-

meleyi çekdim. Ağır ve açık maniple ile işaret yolladım.

(Sonunda KK işareti veren bir istasyona mesajı verdim, ama neresi olduğunu bilmiyordum...)

Kaleye gelen İngiliz telsizcileri, ilk olarak benimle buluştular. Bilâhare öğrendim ki, telsizle benden şifreyi alan Mondros limanında, Rauf Bey'in de içinde bulunduğu Agamemnon zırhlısı imiş.

Çok sıkıldım: elimde rehber yoktu!. Anlayamadım. Mazeretime güldüler!. Hiç rehbersiz telsiz istasyonu olur mu??..

Çanakkale'de Ankara'nın Kulağı

Eşref Beyin hayatında ilk kez telsiz kullandığı iddiasına tabii ki İngilizler inanmamışlardı. İlk arayışta Mondros'u bulmuş olması, kentteki İngiliz yanlılarının ihbarlarıyla birleşince, mutlaka Eşref Bey en önde göz altında tutulması gerekenler arasına alınmış oluyordu. İngilizler haksız da değillerdi. Evrakları arasında bulunan Fransız işgal kuvvetlerine ait iki belge bunları bazı makamlara -Ankara'ya- ulaştırdığını kanıtlıyor.

Fransız Birliklerinin kumandanı Yüzbaşı'dan, Gelibolu şehri Yöneticisine -Gelibolu 14 Ekim 1919

Aşağıdaki hususları sivil halkın bilgisine ulaştırmanızı istemekle şeref duyuyorum:

1- Bütün perakendeci bayilerin Fransız askerlerine alkol satmaları, yasaktır.

2- Evlerin içinde Senegalli askerlere içecek şeyler ikram etmek, yasaktır.

3- Saat 19'dan sonra içki satılan yerlere girmek Fransız askerlerine yasaktır.

4- Kahveler şehir halkına saat 22'de kapatılmalıdır;

1MAYIS 1336 (1920) de Çanakkale'de İngilizlerle didişen telgraf müdürü Tevkifinden evvel dolapla aldırılan resmi. Sanki bu simayı aradılar; ama kullanmadılar!.. Bu sertlikde bir adam yok idi!..

5- Yerli polis ya da askeri devriyeler tarafından, rakı ya da bir diğer alkollu içki sattığı belirlenen her meyhaneci derhal celbedilecek ve hapse atılacaktır ve suçlulara karşı sert cezalandırma uygulanacaktır.

6- Zencilerin bazı adetleri konusunda şehir halkı arasında söylentiler yayılmaktadır. Bu söylentilerin hiçbir doğru yanı yoktur. Senegallilerin temasta oldukları halklara karşı davranışları daima kusursuz olmuştur.

(İmza: Rogot)

(Bahis konusu olan, Senegalli siyahların çocuk kaçırıp yedikleri söylentisidir)

Gelibolu 16 Ekim 1919, Yüzbaşı Rogot'dan Gelibolu Sivil Yöneticisine

Taşlanan Nöbetçi hakkında: 1- Size şunu bildirmekle şeref duyarım. Dünkü 15 Ekim günü saat 19'da Merkez postasındaki (1 nolu cephane deposu) bir nöbetçi bir çocuk tarafından çakıl taşları ile taşlanmıştır. Bunları fırlattıktan sonra acele olarak oradan uzaklaşmıştır.

Bunun sonucu olarak nöbetçilere bu tür davranışlar tekrarlanırsa ateş etmeleri için emir verdiğimi halka duyurmanızı rica ederim.

İngilizler tarafından bırakılan yerleşme yerinin tamir işleri: 2- Ayrıca İngilizler tarafından bırakılan yerleşme yerinin en hızlı şekilde düzeltilmesini, çalışmaların anlaşmış olduğumuz veçhile adamlarımı oraya yerleştirmem için hiç gecikmeden başlatılmasını istiyorum. Kötü mevsim yaklaştığı için bu tamirata hızla girişmek gereklidir.

Halka Uyarı

Atışlar: 3- Ayın 24 ünde Perşembe günü, Türk Hastahanesinin 500 metre doğusundaki Türk atış sahasında hedefe atış yapılacaktır. Atış saat 6.30'da başlayacaktır. Hedefin üzerine kırmızı bir bayrak çekilecektir. İnsanları uyarmak için borazan çalınacaktır.

El Bombası atışı: 22 Salı saat 6'dan 8.30'a kadar da el bombası atışı yapılacaktır.

25 Cuma günü de 6'dan 8.30'a kadar top atışı vardır.

(İmza: Rogot)

"Salıncak kurar sallana sallana ağzına sıçarım"

Anılar şöyle devam ediyor:

"Kuvayı Milliye'yi (Kuvayı Bagiye!) diye vasıflandıran İstanbul'un emriyle 8 Mayıs 1336 (1920) azl edildim. Tevkif olundum ve İstanbul'a gönderilmem için tertibat alınırken arkadaşlar Ankara'ya malûmat verdiler."

Dönem Kuvayı Milliye'nin İttihatçılığın bir uzantısı sayıldığı dö-

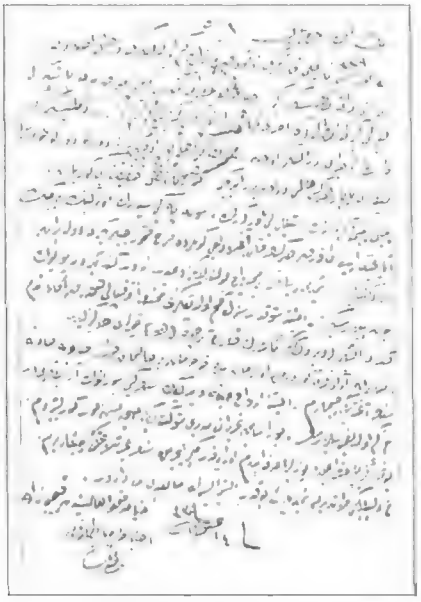

Sakallı Eşref'e Çanakkale'den gönderilen tehdit mektubu: Salıncak kurar sallana sallana ağzına sıçarım.

nemdi. Başta Hürriyetciler olmak üzere İttihatcı düşmanları her tarafta ihbar kazanını yoğun şekilde kaynatıyorlardı. Eşref Bey'in İstanbul'a gönderilmek üzere tutuklu bulunduğu sırada Çanakkale'den İstanbul'a şöyle bir jurnal ulaştırılmıştı:

"Oğlum, Efendim,

Buranın Telgraf ve Posta Müdürü Eşref Bey için *bundan akdem İngiliz postasıyla size bir tahrirat yazmış idim.* Hâlâ bir semere zuhur etmedi. Hizmetiniz böyle mi olacak, rica ederim. Tarih-i mektuptan itibaren Eşref'in azliyle yerine bizim âmâlimize yani *İttihad ve Terakki Çetesine mensup olmayan* bir memurun serian irsaline himmet buyurulursa bu ihtiyar pederinizi minnettar eder ve memleketi duçar olduğu felâketten halâs ederseniz. Zira *bu herif el'an Kuvayı Milliye ile muhabere etmekte ve hükûmetin icraatını haber vermektedir.* Burada bazı muzır eşhas da var. Onların da isimlerini icraatını gördükten sonra beyan ederim. Sadrazam Paşa hazretlerine arz ile işe bir netice verilir. Bir de Sadrettin namındaki mel'unun dahi değiştirilmesi pek munasiptir. Zira Postahane pek müşevveş bir haldedir. Bâki gözlerinden öperim. Ve seni Hak Erenlere emanet ederim, oğlum efendim.

Pederin Şeyh Hayrullah

13 Mayıs 336"

Hürriyetcilerin elebaşılarından olduğu anlaşılan Şeyh Efendi, postahaneden geçecek mektup ve telgraflarının kontrol edileceğini bildiğinden, ihbarlarını ilk kez İngiliz postasıyla gönderdiği gibi bu ikincisini de elden göndermiştir. Yukardaki mektubun ekli bulunduğu kısa bir yazı vardır ve aynen şöyledir:

'Posta ve Telgraf Nezareti Umum Memurin Müdürü Ramiz Beyefendiye takdim.

Kemali hürmetle ellerinden öpüp duasını almağa say ettiğim Şeyh Hayrullah Efendinin marifeti. Bu mektup bana Lapseki'de Polis Merkez Memuru Feyzi Bey tarafından verilmiştir. 336,14/15 Mayıs.'

Anlaşılıyor ki, telgraf ağına hâkim olma yolunda İttihatcıların daha 1908 öncesinde başlattıkları davranış aynen devam ediyordu ve Mütareke'nin üzerinden iki yıl geçmiş olduğu halde buradaki İttihatcı tasfiyesi gerçekleştirilememişti. Esasen teknik bir konu olduğu için ve teknik kadrolar gerektirdiği için pek kolay şey de değildi.

Çanakkale'de İttihatcı-Hürriyetci çekişmesinin, ülkenin her bir yanında olduğu gibi son derece sert bir düşmanlık şekilde devam ettiğini ve tarafların birbirini vatan haini ilân etmede ne derece inançlı bulunduklarını, üç yıl sonra Eşref Bey'e Çanakkale'den gönderilen bir kartpostal kanıtlıyor. Anlaşıldığına göre, zafer kazanılıp bütün Anadolu Ankara'nın kontroluna geçince bu kez de düşmanla işbirliği yapanların tasfiyesi çalışmaları başlamıştır. Çanakkale'deki olayların kuşkusuz en canlı tanığı Eşref Bey'di. Ve o da Çanakkale'deki eski mücadele arkadaşlarına olayları anlatan, sorumluları işaret eden bir yazı yollamıştır. Bunun üzerine şöyle bir yazı almıştır:

Konya'da Merkez Telgraf Müdürü Eşref Beyefendiye takdim - Sabık Çanakkale Telgraf Müdürü.

Yollayan Çanakkale'de ihtiyat zabitlerinden Kıyıcızade Ulvi

Beyefendi hazretleri

20 Temmuz 339 (1923) tarihli kartınızı okuduk ve sizin kim olduğunuzu derhal anladık. Siz şu zat değil misiniz ki Çanakkale Telgraf Müdürü iken bok yedi başınızla gizli gizli odalarda icray-ı habaset ederdiniz. Siz bu zatı nâşerif değil misiniz ki vasıtayı icrayı rezaletinizden olan.... (Posta damgası rastladığından isim okunamadı) efendi ki daha buradadır ve türlü türlü dolaplarla keyfinizi yapar herkesi âlemi dolandırır idiniz. Suretâ ehli hakikat gibi görünen ve pinti pinti gezerek tilki gibi ürkerek sünepe gibi sinerek ötekinin berikinin ayağına ip takarak herkesin kan ağladığı günlerde ferih fahur ceplerinizi dolduran siz değil misiniz? *Şimdi yabancı bir muhitte bulunduğunuzdan mıdır, nedir, kedinizden büyük bok yiyorsunuz.* İşte şu kadar sizin kim olduğunuzu muhtasaran ve kapalı olarak anlattım.

Kendi elinizle vereceğiniz kâğıdın kârında bir çok (Hu) zamirleri gizlidir. İnşallah o günleri görürüm de *o zaman ben de kocaman bir salıncak kurarak sallana sallana senin ağzına sıçarım.* İşte ervah-ı habise dediğin senin gibi sürtük artıklarıdır. Benim kim olduğumu bilirsin. Bura sabık Tahrirat Müdürü Şev-

ket Bey'le sık sık gelir görüşürdüm. Yoksa kibriya hakkı için yüz lira sarfederim oraya gelir pençemle senin gırtlağını çıkarırım. Benim deliliğimi tutturma. Şimdilik bu kadar. İstersen mabadi de vardır.

Çanakkale ahalisinden İhtiyat Zabiti Ulvi 14 Ağustos 1339 (1923)

Çanakkale'deki önce İttihatcı sonra Kuvayı Milliyeci faaliyetlerinin sadece postahane ve telgrafhane ile sınırlı kalmadığı, yalnız kendisine getirilen haberleri ulaştırmak değil tam bir partizan gibi çalıştığı böylece anlaşılıyor. Yukardaki mektuplar, Mütareke ile birlikte lağvedilmiş görünen, aslında yine de devam eden İttihatcı dayanışmasının o ve arkadaşları tarafından Çanakkale'de de sürdürülmüş olduğunu kanıtlıyor.

İdamdan Kurtarılış

1920'nin Şubat-Nisan ayları Milli Mukavemet açısından Çanakkale bölgesinde özellikle hareketli geçti. Köprülülü Hamdi Bey kumandasındaki müfrezenin Gelibolu kıyısındaki *Akbaş cephaneliğini* basıp bütün silâhları Anadolu yakasına taşıması, Bâbıâli ve İngilizlerden destek alan Anzavur kuvvetlerinin saldırısı, Gönen-Biga-Balıkesir bölgesini ele geçirişleri, Ankara'nın bunları büyük güçlükle bastırması olaylarında Çanakkale telgraf merkezinin önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Eşref Bey'in tutuklanmasında İngilizler açısından bardağı taşıran damlanın, bu dönemde Ankara'ya sürekli haber ulaştırması olmuştur. Kendisi bir konuşmamızda bunu nasıl gerçekleştirdiğini şöyle açıkladı:

'Mütareke'de Çanakkale Müttefik işgaline girince tabiî telgrafhaneyi de kontrola aldılar. Millî Mücadele başlayıp Ankara Anadolu'daki telgraf ağını kontroluna alınca, İngilizler Çanakkale'den Ankara'ya giden telleri kestirdiler. Sadece İstanbul ile muhabere yapmak durumundaydık. Neyse ki çok sadık, fedakâr ve yetenekli hat çavuşlarım vardı. Bunlar gece yarıları hatları bağlıyor ve ben şahsen mesaj geçebiliyordum. İngilizler hep şüphelendiler, beklenmeyen anlarda kontrola geldiler, ama bir türlü yakalayamadılar.'

Papağan Dergisinin karikatüristi Cemal Nadir'in fırçasından kendisi ve Posta ve Telgraf Müdürü Eşref Bey (1927)

Anıları şöyle devam ediyor:

"... Arkadaşların Ankara'ya verdikleri malûmat üzerine Atatürk'ten (Telâş etmesin, müfreze gönderdim) emrini tebliğ ettiler. Ve 12 Mayıs 1336 (1920)'de Çanakkale'ye gelen iki Kuvayı Milliye arkadaşıyla kaçırıldım. 14 Mayıs'ta Lapseki'ye geldim. Bu arada geçen vekayi çok enteresandır. Bu gibi noktalara kırmızı bir zaid işareti koydum, muvaffak olursam tafsil eder açıklarım.

Beş gün Lapseki'de kaldıktan sonra mahfuzen (?!) bir kasabaya sevk olunuyordum. Biga'da Kuvayı Milliye mutasarrıf ve kumandanı Miralay Avni Bey tarafından Liva Müdürü sıfatıyla beraber çalışmak üzere yanlarında alıkonuldum, 29/30 Haziran 1336'da Biga'dan hükümet ve Kuvayı Milliye erkânıyla birlikte yola çıkdık; kaçanı kovalayarak, kovalayandan kaçarak Bandırma'ya geldik. Bandırma'da hilekârların şerrine uğradım; fakat 2 Temmuz'da kasabadan çıkarak yola düzüldüm; Karacabey'de kumandana yetişdim!.. Oradan 4 Temmuz'da çıkarak Apolyond tarikiyle Bursa Yahudi mezarlığına geldik.

Burada maruz kaldığımız müşkülât, hedef olduğum muamelenin had ve hesabı yoktur!.. Verilen emir üzerine kovalanarak ve kovalayarak Eskişehir'e geçilecek: Eskişehir'den Kütahya, Afyon tarikiyle 19 Ağustos'ta Konya'ya geldik.

Konya'da kendi halimde oturup Adana cephesine gitmeğe hazırlanırken çıkan isyanda 2/3 Teşrinievvel 1336 (1920) Alâeddin camiinde müdafaada iken âsilerin esiri olduk. Orada, hükûmette, Piri Paşa camiinde mükemmelen soyulduk ve hayvanlara yapılmayacak muamelelerle karşılaştık. Delibaşı Mehmet Ağa'nın müdahalesiyle bizi biraz gevşettiler. Beş Teşrinievvel, altı ve yedinci günü kurtulduk, fakat harap idik."

Burada çok basit olarak anlatılan olay aslında 4-5 gün boyunca çırıl çıplak haş sedilmiş olmaktı. Kendisi bir konuşmamızda 'üç gün ölü diye morgda bıraktılar, orada kaptığım barsak hastalığı bütün hayatım boyunca devam etti, ölmemiş olduğumu tesadüfen biri farketti öyle kurtuldum' demişti.

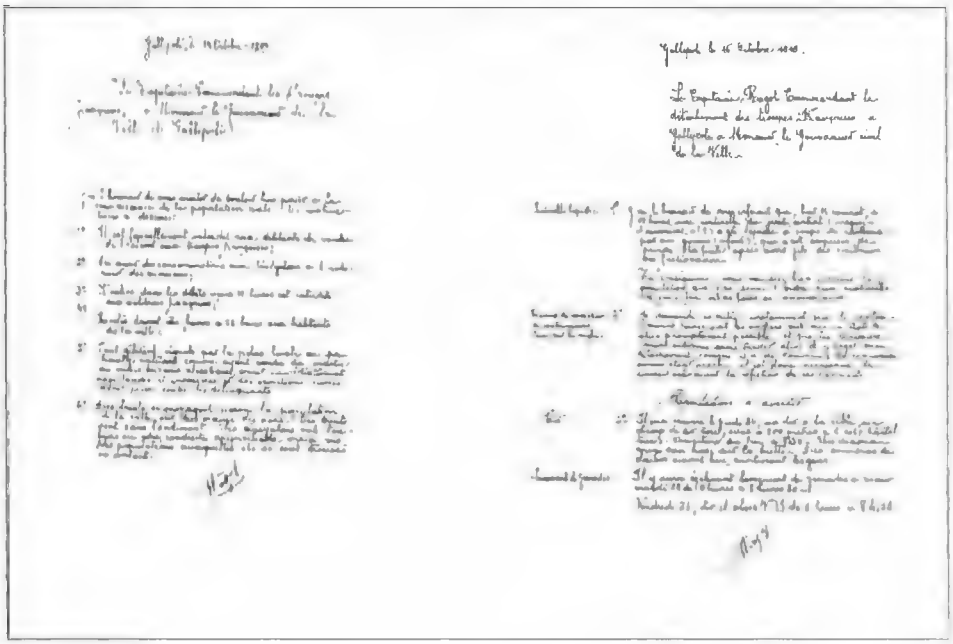

Fransız Gelibolu işgal komutanının günlük emirleri

Delibaş'ın Esiri

Konya olayının anlaşılabilmesi için, çok özet olarak önce resmi tarihlerimizdeki 'Çumra-Delibaş Ayaklanması' olayını sonra da aynı işkenceleri görmüş bir diğer memurun yedi yıl sonra yayınladığı anılarını aktaracağız.

Bir çok yerde olduğu gibi Konya'da da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, ama karşısında da İttihatcı düşmanlığını silâh edinmiş olanlar daha Mart 1920'denberi karşı propagandaya başlamışlardı. İstanbul Meclisi basılıp Mustafa Kemal'in Ankara'da toplanma çağırısı yapması üzerine çatışma büsbütün arttı. Karşıt grup Kuvayı Milliye'nin halkı ikiye böldüğünü ileri sürüyor toplantılarını açık açık yapıyorlardı. Propagandalarının esasını *'Padişahın mağdur olduğu ve esasen yurdun selâmeti için İngilizlere boyun eğmek gerektiği'* tezi oluşturuyordu. Yunan'ın bu politikanın icracısı olduğu ve Yunan'a karşı gidenin şer'an kâfir olacağı ileri sürülüyordu. Delibaş Mehmet kumandasındaki 500 asker kaçağı 2 Ekim'de Çumra'yı bastılar. Konya'da sadece bir kısmı silâhlı 130 jandarmadan başka bir şey yoktu. Çumra'dan sonra ayaklanmacıların sayısı, silâhlı silâhsız beş bini buldu. Ertesi gün Konya'ya geldiler, işgal ettiler, vali, jandarma komutanı, polis müdürü atadılar. Çevreye, bütün Konya ve Isparta bölgesine hâkim oldukları yolunda mesajlar yolladılar. Fakat hâkimiyetleri pek kısa sürdü, Ankara'nın gönderdiği askerî birlikler 6 Ekim'de bunları şehirden sürdü. 16 Ekim'de de Bozkır'dan çıkarıldılar. 15 Kasım'da olay tamamen sona erdirilmişti.

Bir rastlantı olarak olay sırasında Konya'da bulunan gazeteci Ensarizade Bülent, 1927 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında *Büyük Gazete*'de (No. 39/1- 42/4) 'Milli Mücadele'de Konya'da Yedi Gün Krallık Eden Delibaş' başlığı altında izlenimlerini yazmıştır. Eşref Bey ve arkadaşlarının neler çektiğini özetle ondan aktaracağız:

"Delibaş Mehmet, Çumra'nın Ali Bey hüyüğünden, zaptiye Yüzbaşı'sı Ali Ağa'nın oğludur. Hoca Abdülkadir'in kışkırtmasıyla ayaklanmıştır. Hedefi *'Kongreci'* adını verdikleri Kuvayı Milliyecileri *Ankara'dan uzaklaştırmaktı. 'Ankara'da uyuyorsunuz, karanlığa kubur sıkıyorsunuz (silâh atıyorsunuz)' diyorlardı. Onlara göre 'Bütün Konya Yunanlıları bekliyordu ve 15 güne kadar Halife ordusu Yunanlılarla birlikte dergâh-ı Mevlâna'da teberrüken zafer namazı kılacaklardı.'*

Konya'da öncelikle uçak hangarının bulunduğu 'Tayyare Parkı' tarafını bastılar. 3 Ekim'de burasını ele geçirdiler ve tayyarecileri esir ettiler. Arkasından Jandarma Mektebi'ni sardılar. Ama bina yüksekte olduğu için yeterince zarar veremiyorlardı. Hükûmet konağında önlemler alınmış 60 jandarma ile bir miktar asker ve Ankara yanlısı bazı şehirliler içeri alınmıştı.

Asıl önemli grup Alâettin Tepesi'ndeki Alâettin camisinde toplanmıştı. Kumandan, 150 jandarma, yüz çeteci ve 40-50 bireysel silâhlı vardı. Vali, o sırada Anadolu'da Halife'nin Kuvayı Milliye'yi yeren propagandasına karşı dinî telkinlerde bulunmakta Ankara hükûmetince kullanılan Şeyh Sünusi, Mevlevi Çelebisi Abdulhalim ile bütün memurlar buraya sığınmışlardı. İsyancıların bol silâh

ve cephanesine karşılık bunlarda pek az vardı. Nitekim gece yarısına varıldığında ateş edebilen üç silâh kalmıştı. 48 saati aşan açlık yüzünden asker bitkin haldeydi. Ahırları ateşe vererek Jandarma mektebini ele geçirdiler.

Bir anda odadan içeriye insan seli girdi ve bir an içinde kendimi çırıl çıplak buldum. Birisi çizmelerimi çekmiş, diğerleri beni bir don ile bırakmaya kadar soymuşlardı. Fosforlu altın saatimi bileğimi keserek almak isteyen birini, zorlukla, kesmeden de alabileceğine ikna ettim. Başlarındaki bağırıyordu:

- Arkadaşlar, Ümmet-i Muhammedi kurtarmak için bu herifleri kurşuna dizeceğim, itiraz eden var mı?

Biraz hayat eseri göstereni dipçikleyerek bayıltıyorlardı. Soğuk mermer bir zemin üzerinde çırılçıplak yatıyorduk ve üzerimize kovalarla durmadan su döküyorlardı. İbrahim Ata'dan Piri Paşa Dergâhına kadar sürüklemişler. Bir kapıdan içeri soktular ve sokar sokmaz da bir ikinci tekme indirerek üç adım ileri fırlattılar. Burun üstü yere düşmüşüm. Aradan ne kadar geçti bilmiyorum. Gözlerimi yeniden açtım. Hafif bir kandille aydınlanan bir kubbe altında ve yumuşak bir zemin üzerindeydim. Bir kaç saniye sonra gözlerim karanlığa alışınca anladım ki, burası bir cami veyahut bir tekke. Ayağa kalkınca bir sürü baş farkettim.

- Oğlum, dikkat etsene be... diye bir ses işittim. O zaman anladım ki, Piri Paşa Camii benim gibi çıplaklarla dolu ve her çıplak soğuktan titrememek için zemin halısının altına girmiş. Hepsi gözlerini kapamış idam edilmeyi bekliyorlar. Esir tayyareciler, paralarına tamahen soyulmuş bakkallar, bazı Konya eşrafı, *Öğüd* gazetesinin sahibi Ahmet Efendi, bizim mülâzım Kemal Efendi hepsi burada. Bana da bir yer verdiler, ben de uzandım.

4 Ekim gecesi Pîrî Paşa dergâhının avlusunda muhacir ailelerine yapılan hakaret ve tecavüzler hiç şüphesiz hiç bir yerde görülmemiştir. 5 Ekim sabahı Pîrî Paşa dergâhı misafirleri teker teker avluya çıkarıldılar, üç âsiden kurulu bir komisyon hüviyetlerimizi saptadı. Sonra dizili kol nizamında yürütmeye başladılar. Öldürmeye götürdüklerini anladık. Sokakta kadınlar tezek kalıplarını kafalarımıza fırlatıyorlardı. Şehirden çıktık, bataklık yere geldik. İşi Delibaş'ın kurmay başkanı Topal Osman Efe yürütüyordu. O sırada Delibaş geldi bizleri affettiğini söyledi. Bir anda bütün âsiler ortadan yok oldu ve bizler şaşkın halde ortalıkta serbest kaldık. Ama inanamıyorduk. Az sonra anlaşıldı ki, Kuvayı Milliye Horuzlu Hanı almış ve şehre girmeye başlamış, isyancılar da kaçmışlar.

Sonradan öğrendik ki Delibaş ile Topal Osman Pozantı'ya gidip Fransızlara katılmışlar, oradan İstanbul'a gönderilmişler. Sonra geniş yetki ve para ile Yunan işgalindeki İzmir üzerinden Konya'ya dönmüşler. Delibaş, Ali Bey höyüğünde yeniden eylem fırsatı beklerken avanesinden birinin eliyle üç ay sonra öldürüldü. Başı Konya'ya getirildi ve hükûmet meydanında 24 saat teşhir edildi."

Bu işkencelerin hepsini yaşadıktan sonrasını Eşref Bey şöyle yazıyor:

"Hükûmette güç tanınabildim ve kumandanla buluştuk. Telgrafhaneye gönderildim. İki gün sansörlük yapdım ama üçüncü günü bitkin halde ve gözlerim görmez, şuursuz olarak bir Hıristiyan evine yatırıldım. On sekiz gün orada tedavi olunduğumu sonradan öğrendim. O arada Kütahyalı mebus Şeyh'den aldığım mektupta Ankara'ya gelmem yazılıyordu. Bende gidecek hal bulunmadığını bildirdim. Bunun üzerine 1600 kuruş maaşla beni Konya Telgraf Müdürlüğüne tayin ettiler. Teşrinievvel 18,1336.

1337 (1921) Teşrinievvelinde maaşım 2000 Kr. oldu.

27 Şubat irade tarihi / 14 Mart 1338'de yanlışlıkla 3300 kuruşla maaşla Sivas Başmüdürlüğü'nde işe başladım.

17 Eylül 1338 (1923) de Adana'ya seyri seri ile gönderildim. Fakat orada idarenin tatsızlıklarına tahammül edemeyerek Başmüdürlüğü ısrarla red ettim. Maaşımı 3000 yapmışlardı. Ama müdüriyet beni tekrar Kon-

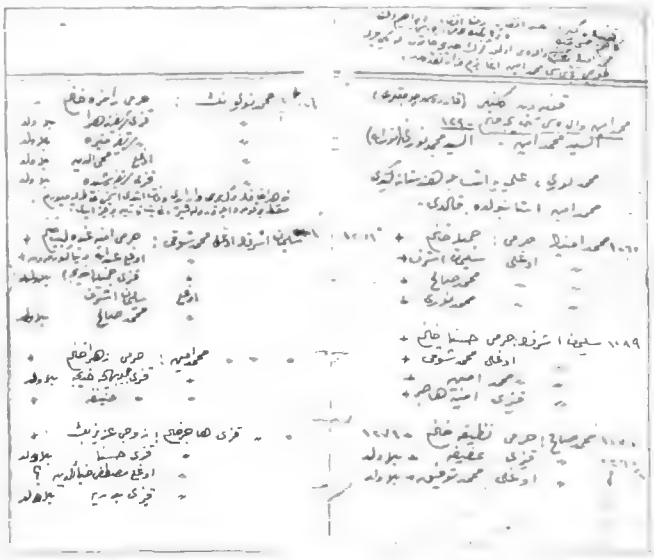

Eşref Balum'un notlarında.. aile şeceresi

1949da (72 yaşında) oğlu mimar Şevki (44 yaşında) ile Konya'da İkisi de hasta

ya'ya 2500 kuruşla Merkez Müdürü gönderdi.

21 Temmuz 1340'da (1925) aynı maaşla Bursa Telgraf Müdürlüğü'ne biraz sonra da Başmüdürlüğüne tayin edildim.

12 Temmuz 1926'da İstanbul Telgraf Müdürlüğü'ne nakl edildim.

23 Haziran 1927, Bursa Başmüdürlüğüne 3000 kuruşla.

28 Haziran 1930, Kastamonu Başmüdürlüğüne 4000 kuruşla.

28 Haziran 1933, Erzurum Başmüdürlüğüne 4500 kuruşla nakl.

1935 Haziranında Erzurum'da, tahdidi sin (yaş sınırlaması) var diye tekaüde sevk edildim. Bunda da dalavere yapanlar oldu. Sonra hepsini gördüm. Allah onları da benden beter yapdı."

Balmumcuzade'lerin 5. Kuşakta Bitişi

1290 (1873/74) doğumlu olduğuna göre 60 yaşını aştığı için emekliye sevkedilmiş oluyor. Herhalde 65'ine kadar görevde kalmayı beklediği için karara tepki göstermektedir. Bir yandan daha üst makamlara kendini lâyık gören, diğer yandan da böyle bir isteği açığa vurmayı gururuna yedirememeyen bir kimsenin bunalımı.

Damadının belirttiğine göre, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'ya çağırıldığında Telgraf idaresinin başına getirilmesi düşünülmekte imiş, ancak kendisi bunu istememiş. Dik karakteri, aşırı dürüstlüğü ve sözünü esirgememesi sebebiyle üst makamların 'idare-i maslahatcılığı' ile hep çatışmaya giren Eşref Bey, daima kenarda durmayı prensip edinmiş. *İstiklâl Madalyası*'na lâyık olduğu halde verilmemiş olmasını haksızlık sayıp bir dilekçeyle başvurmasını önerenlere *'Ben kimseden bir şey istemem'* diyecek kadar aşırı gurura sahipti. Hizmetin görev olduğu, karşılığının düşünülemeyeceği, görevini iyi yapanın hakkını alacağı inancındaydı. Ancak hayatının son yıllarında bunun işlemediğini görmekten acı acı yakınmıştır.

Oysa 1920 ve 1930'lu yılların çok saygıdeğer tanınan ve sayılan bir kimsesiydi. Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1950'de ölümü üzerine hatıra defterine yazdığı notta *'Rumeli Kavağı'nda incir ağaçları altında kertenkelelere tabanca attığımız Soğuk Çeşmeli Fevzi'* diye bahsediyor. Refik Koraltan'ın 24.10.1943 tarihiyle kendisine yolladığı bir kartpostalda şöyle yazıyor:

'Milli Kurtuluş ve kalkınma savaşlarına çok faydalı emekleriyle hizmet etmiş Eşref Beyefendi arkadaşıma sevgilerle.'

Kartın arkasına da kendisi şunları yazmış: *'Konya'da ilk defa sesini yükselten aziz arkadaşlardan Refik Bey. Kartpostaldaki bu fotoğrafı da ben aldım.'*

Çanakkale'den Mustafa Kemal'in emriyle kurtarıldığı da düşünülürse, Ankara çevrelerinde çok iyi tanındığı anlaşılır. Buna rağmen asla öne çıkmaya çalışmamıştır. Bu yüzden de içyüzünü bildiği pek çok olayı maalesef

Balmumcuzade S. Eşref Balum'un hatıra defterinden ilk sayfası

anılarına almamıştır. Abdülhamit, İttihat, Hürriyet, Halk Fırkası dönemlerini yaşamış çok kimse gibi, daima korku içinde olmanın etkisiyle o da bildiklerinin çoğunu kaleme almaktan çekinmiştir. Mesleği kendisine pek çok şeyiniçyüzünü bilmek fırsatını veriyordu. Ayrıca *Teşkilâtı Mahsusa ve Milli Emniyet*'e yardım etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Belki bu sebeplerden az açıklama yapmış ve 83 yaşında ölünceye kadar yastığının altında bir tabanca ile uyumak alışkanlığını bırakamamıştır. Eve geceleyin geç gelen, ya da tuvalete kalkanlardan sessiz değil gürültülü davranmalarını isterdi. Ses çıkarmamağa çalışanları şüpheli bulup silâhını kullanabileceğini söylüyordu. Bunun sadece Balkanlarda komitacılara karşı silâhlı olma alışkanlığından olmadığı, savaşlar sırası ve sonrasındaki durumunun da gereği olduğu anlaşılmaktadır.

Şevki Bey ve eseri Ankara Sergileri

Aşırı gururunun bir zararını da, ailenin hatırı sayılır servetinden hissesine düşen miras karşısındaki ilgisizliği sonucu hayatının son kısmını sefalet içinde geçirmekle görmüştür. Çocuk yaşında memuriyetle İstanbul'dan çıktıktan sonra pek nadiren bu şehre dönmüş, hatta hayatının ikinci yarısında bu şehre gitmemek için yemin etmiştir. Bunun sonucu *kayınpederi bütün mallarını (arsa, üç ev, konaktan hisse, annesinin mücevherleri) satıp yemiş ve bir gün Sakallı Eşref, Anadolu'da vatanı kurtarmak için çırpınırken beş parasız kaldığını şaşkınlıkla öğrenmiştir.* Ailesinin (Balmumcuzadelerin) mirasının lânetli olduğuna inanmış, Hindistan'daki mirastan bahsedenlere hep tiksintiyle bakmıştır. Oysa 2. Dünya Savaşı yıllarında hayatın şiddetle pahalılanması ve emekli aylığının ayın üçte birini bile karşılayamaz hale gelmesi karşısında tam bir sefalete düşmüştü. Anılarında, terlediğinde değiştirecek iç çamaşırı kalmadığını, ısınmak için iskemleleri yakmak zorunluğunu hissettiğini, günde bir öğün yemek yiyecek duruma düştüğünü kaydediyor. Bu dönemde, Cumhuriyet Türkiyesinin ilk başarılı mimarlarından biri olan *oğlu Balmumcuzadelerin beşinci kuşağı Mimar Şevki*'nin ruhsal bir hastalık geçirmesi de yaşam gücünü son derece kırdı.

Bu sıkıntılara rağmen, İttihatcılarda çok rastlanan paradan nefret ve ideale bağlılık onda o dereceye varmıştı ki, *kefen parasını bile, ne yakınlarına ne de devlete yüklemek lekesinden arınmak için, daima üzerinde taşımıştır.* 28 Mayıs 1956'da, hastalığı sebebiyle elinde olmadan getirildiği İstanbul'da öldüğünde, üzerinden çıkan vasiyetnamede, şu hayli ilginç cümleler okunuyordu:

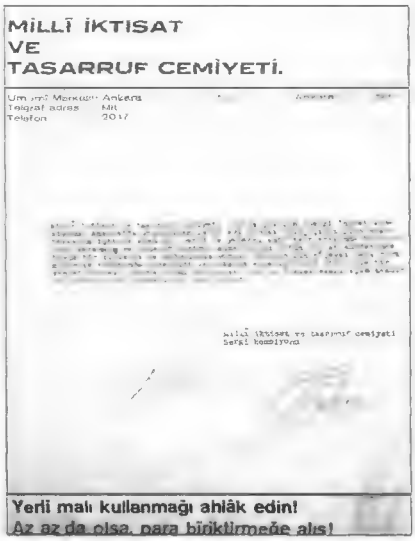

'Ben öldükten sonra, miras'.. diye kızıma hücum ederek onu hırpalamak, bir şeyler koparıp faydalanmak isteyecek vicdansızlar var.

Buna binaen şimdiden belirtiyorum ki bende miras olarak kalacak para mal ve mülkle eşya namına hiç bir şey yoktur. Böyle bir iddiada bulunanlara karşı; bana hastalığımda bakan kızımı himaye ve yardım etmeyenlere Allahın lâneti karşı gelsin.

Üzerimde bulunacak para, Çanakkale'den içeriye Biga ve Konya'ya gelirken hükümetin yol parası diye verdiği paranın bugüne göre tahvil edilmiş miktarıdır.

Hacıya hocaya kaptırmayıp yerine sarfedilmesini de son arzu olarak açıklıyorum.

Geride kalanlara Allahtan eyilikler diler, hakkımı helâl ederim.' ☆

Johann Gottfried Herder: "Asyalı Barbarlar Olan Türklerin Avrupa'da Ne İşleri Var?"

ONUR BİLGE KULA

Alman kültür tarihinde derin izler bırakan Herder (1744-1803) çok yönlü düşünsel ve eylemsel etkinliklerine karşın, yetkinlikle, dizgelilikle dizgesizlik ikilemlerinin simgesi olarak değerlendirilir.

Herder, coşkulu bir tutumla birçok konuda özellikle , Doğu, tarih ve dil felsefesi alanlarında sayısız tasarımlar ve öneriler geliştirir. Herder'in bazı tasarımları ilgili oldukları konuya şöyle bir dokunup geçerler.

Herder'in Türklere ilişkin değerlendirimlerine gelince: Herder'in bu konudaki belirlemeleri nesnel irdeleyebilmek için, onun genel olarak Doğu'ya ilişkin görüşlerini sergilemek olacaktır.

Doğu ve Herder

Herder, Doğu'yla yoğun ilgilenir; Doğulu düşünüm ve yaratım biçimlerini irdeler. Doğu'nun uygarlığa katkıları konusunda özgün çıkarımlar geliştirir.

Herder'in Doğu'ya ilişkin görüşlerini belirginleştirdiği yapıtlarından biri ve ilki "İnsanlığın Oluşum Tarihinin Felsefesi"dir[1].

Herder'in Doğu'ya ilişkin yaptığı birkaç irdeleme:

Doğu, Herder'e göre "en hoyrat despotizmin egemen olduğu yerdir." (s. 12/13)

Doğu, "Tanrının seçkin yeri, ince duyarlık yöresidir. " (s. 14)

Doğulu, "tarımdan, kent yaşamından ve sanat işliklerinden çalışmaktan iğrenir." (s. 18)

Doğu'nun garip bir bilgeliği vardır." (s. 25)

Doğu, "insan soyunun, insancıl eğilimlerin ve bütün dinlerin kaynağıdır." (s. 69/70)

Doğu, "duyumsallığın"simgesidir. (s. 87)

Doğu, "anlamsız görkem, gösteriş ve sefahat" demektir. (s. 93)

Herder, "Tarih Felsefesine İlişkin Düşünceler"[2] adlı yapıtında Doğu konusunda şöyle yazar:

"Doğu fetih ruhunun en belirgin olduğu yöredir." (s. 169)

"İnsanlığın Oluşum Tarihinin Felsefesi"nde, Doğulu toplulukların düşünüm ve yaratım biçimleri konusunda şunları söyler Herder:

"Mısırlılar, Yunanlıları bütünlemiş, orada yetkinleştirmiştir." (s. 20)

"Fenikelilerin uyanıklığı, akıllılığı, rahatlığı ve refahı, Yunan özgürlüğüne geçişin önkoşullarını hazırlamıştır." (s. 22)

Bütün güzelliklerin beşiği olan Yunanistan, "Mısır ve Fenike'nin bireşimidir." (s. 23)

Herder, göreceli yaklaşımdan uzaklaşmaz. Bu nedenle şu görüşü sıkça vurgular: "Her ulusal topluluk (halk), iyi ve kötüyü birlikte ya da birbirine koşut yaratır. Bir ulus, bir yönüyle yetkin, bir yönüyle noksandır." (s. 30)

Doğu'da olsun, Batı'da olsun; dünyanın her yerindeki oluşumlar, yenileşmeye, aydınlanmaya, sanatların ve bilimlerin serpilip gelişmesine ortam hazırlarlar. (s. 51)

"Avrupa, Yenileşmenin Odağı"

Aydınlanma ve yenileşme, Herder'e göre, en yoğun ve kalıcı biçimde Avrupa'da gelişir, boyutlanır. (s. 52)

Makinenin bulunuşu, bu gelişmeleri doruklandırır. Makine, bir yönüyle insan gücünü çoğaltır, öbür yönüyle duyumları köreltir.

"Avrupa, dengedir." Avrupa, Gotların, Hunların, Vandalların, Yunanlıların, İranlıların ve Romanlıların yıkıcı eylemlerinden çıkarılan derslerin sonucu denge olur.

Herder, Avrupa'nın çeşitli yönlerini şöyle betimler:

Avrupa'nın yaşam biçimi ve görenekleri, çeşitli ulusların özyapıları çerçevesinde, bir yandan "karşılıklı kin, yabancıya karşı sevgisizlik, önyargılar; öbür yandan ulusal özyapıların önemsizleşmesi, dünya yurttaşlığı, tek-dil, tek-topluluk doğrultusunda biçimlenir.

Avrupa, üstlendiği birikimin erdemleri ve erdemsizliklerinin çatıştığı; sanatların ve bilimlerin yetkinleştiği, buluşların çoğaldığı yerdir.

Avrupa kültür tarihinde Doğu Batı, Avrupa Asya, Kuzey ve Güney karşıtlaştırılır. Bu karşıtlaştırma Herder'de vardır:

Kuzey, aklı selimin, özdenetimin, soyutlama yeteneğinin aydınlanmaya elverişli bireşimin göstergesidir.

Eski Yunanlıların özgürlüğü, Romalıların yurtseverliği, Doğuluların dindarlığı ve şövalyelerin saltçı onur anlayışı, Avrupa'nın yararlandığı başlıca kaynaklardır.

"Gelişim, Bitimsiz Bir Süreçtir"

Herder, "Tarih Felsefesi"nde gelişim çizgisini ve diyalektiğini algılar ve şiirsel bir anlatımla betimler.

Eski Yunanlılar, kendileriyle birlikte öbür toplulukların birikimini bütünleştirirler; Romalılar, Yunanlıların bilimini ve bilgeliğini üstlenir, Romalılaştırırlar; Araplar, Aristoteles'i Araplaştırır ve Avrupa'ya aktarırlar ve bu süreç böyle sürüp gider, ilerleme saltlaşır; çünkü, dün bugünleştirilemez; eski yenileştirilemez! Herder, Aydınlanma konusunda evrenselci bir tutumu benimser. Ona göre, Aydınlama, "insanlığın kazanımlarının damıtımı, bireşimidir." Bir ülkede sözkonusu donatım işlemi ne denli yoğunsa, o ülkede aydınlama o denli derin ve kalıcıdır.

Aydınlanma, dünyanın çeşitli yerlerinde yakılan tek tek ateşlerin toplamıdır.

Aydınlanma, hep olumlu karşılanmaz. Aydınlanma kimilerinin gözlerini kamaştırır ve yolunu karartır; kimilerini aydınlatır. Gözleri kamaşanlar Aydınlanmaya köstek; gözleri açılanlar destek olurlar.

"Doğal Koşullar, İnsanları Çeşitlendirir"

Herder, "İnsanlık Tarihinin Felsefesine İlişkin Görüşler" adlı yapıtında şunu vurgular: "İnsan soyu bir, insanlar çeşitlidir."

Yaşam bir dönüşüm, yaşamın evreleri söz konusu dönüşümün öyküleridir. (s. 107)

İnsan aklı, doğası gereği, çeşitlilik içinde birliği arar. (s. 108) Her halkın başta dili olmak üzere özgürlükleri vardır. Halklar, dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde görülen büyük bir tablonun değişik renkleridir. (s. 109)

İnsan yaşam alanından etkilenir, yaşam alanını biçimlendirir. "Dünyanın çekirgeleri Moğollar" bozkırlarından çıkar, at üstünde dünyayı dolaşırlar. Atları herşeyleridir; yaşadıkları yeşil ve su yoktur. Sürüleri ve atları yaşam arkadaşlarıdır. (s. 110)

Soylu atları ve sabırlı develeriyle ünlü Araplar çöl yaşamına uymuştur. (s. 110)

Bedeviler, Asya, Afrika çöllerinde dolaşırlar; giyimleri yalın; yaşam biçimleri,gelenekleri özyapılarıyla uyumludur. Özgürlüğü severler. Kuru, kahverengi, sabırlı ve sağlamdırlar.

Tekdüze çöl, öç, dostluk, coşku ve gurur duygusu geliştirir. (s. 110/111)

İnsanlar çeşitlidir. Onları çeşitlendiren de doğal ortam, iklim, alçaklık-yükseklik, kara-deniz iliş-

kisi, ürün türleri, yiyecek-içecekler yaşam biçimidir; hatta dağlar, ovalar, rüzgarlardır. Ve bütün bu etmenler "bitimsiz bir devinim" ve "karşılıklı etkileşim" içindedir.

"Anadolu, Kültürlerin Beşiğidir"

Herder, Anadolu'nun kültür yaratım ortamı olduğunu vurgular. Anadolu, Yunanistan'a hem dilinin özgünlüğünü ve birliğini, hem de öbür halkların kültürel yaratımlarından yararlanma olanağı sunmuştur.

"Küçük Asya, Yunanistan'ın anasıdır!. (s. 133)

Avrupa, Herder'e göre, Küçük Asya'yı yeterince tanımaz.

Eski Yunanistan'ı başlıca kültür kaynağı olarak gören Avrupa'nın Yunan, kültür birikiminin köklerini ayrımlaştırabilmek için, örneğin Troyalıların, Frigyalıların, Karyalıların , Lidyalıların ve Fenikelilerin, insanlık uygarlığına katkılarını çözümlemesi gerektir. (s. 134)

Herder, şu olgunun bilinmesini yararlı görür:

Yunanistan, Asyalıları; Asyalılar, Yunanistan'ı etkilemiştir. Romalılar, Gotlar, Türkler, Hıristiyanlar, Yunanlılara boyun eğdirmiştir. Romalılar, Gotlar ve Hıristiyanlar, Aydınlanmanın bazı ögelerini Yunanlılardan almıştır. (s. 178)

Herder, Yunanlılara boyun eğdirten topluluklar arasında Türkleri anmasına karşın, Yunanlılardan aydınlanma konusunda etkilenenler arasında saymaz.

Türkler konusuna tekrar dönmek üzere, Herder'in "İnsanlık Tarihinin Felsefesine İlişkin Düşünceleri"nde geliştirdiği ve Türklere ilişkin değerlendirimlerinin daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşündüğüm ilkeleri aktarıyorum:

"İnsanların doğal ereği, insanlıktır." (s. 231)

"Doğadaki yapıcı güçler, zamanla bütün yıkıcı güçleri yenerler..." (s. 237)

"İnsan soyu, kültürün bazı aşamalarından birtakım değişikliklerle geçer; insan soyunun selametinin sürekliliği asıl olarak akıl ve itidale (ölçülülük) dayanır." (s. 245)

"Doğaları gereği, akıl ve itidal zamanla insanlar arasında yerleşir ve kalıcı insancıllığı geliştirir." (s. 254)

"İnsanların yazgılarında bilge bir iyilik vardır. Bu bilge iyilik için çalışmaktan daha kalıcı ve temiz bir mutluluk, daha güzel bir onur olamaz." (s. 261)

Herder, bu ilkeleri Avrupa kültürüne uyarlar ve şu görüşleri dile getirir: Avrupalılar dışında Vandallar, Gotlar, İskitler ve Tatarlar, Avrupa kültürünü etkilemiştir.

Her kültür gibi, Avrupa kültürünün de "barbar yönleri" vardır. Avrupa kültürü sözkonusu "barbar yönlerinden" kurtulmalı; onların yerine "gerçek kültürü ve insanlığı" koymalıdır. (s. 269/70)

"Almanlar, Avrupa Cumhuriyeti'ne Kalıcı Katkılar Yapmıştır"

Herder, dış kültürel etkinliklerin altını çizmesine karşın, Avrupa'yı bir bütün olarak görür ve bu bütünlüğü "Avrupa Cumhuriyeti" kavramıyla anlatır. (s. 270)

"Avrupa Cumhuriyeti" denen "yapı", sayısız topluluğun etkileriyle oluşmuştur ve bütün dünyaya yaptığı etkilerle tanınır.

"Avrupa Cumhuriyeti" kavramıyla betimlenen oluşuma Alman halkları da kalıcı katkılar yapar. Almanlar, Herder'in nitelemesi böyle, "güçlü, büyük girişimci, cesur, dayanıklı ve cesaretlidir." (s. 278)

Almanlar, Avrupa'da "bütün krallıkları kuran, birçok kez Roma'yı alan, boyun eğdirten, talan eden; İstanbul'u kuşatan ve belli bir süre egemen olan; Kudüs'te Hıristiyan İmparatoruğu kuran; dünyanın dört bir yanında etkin ve etken olanlardır. (s. 279)

Yine Almanlar, Romalı asker olarak Roma'yı savunmuş; Romalılarla birlikte kardeşlerine karşı bile savaşmışlardır.

Paralı askerlik yoluyla savaş sanatını öğrenmiş, bu kez kendileri başkalarına egemen olmuşlardır. Savaş tutkusu, Almanların bilimleri ve sanatları ihmal etmesine yol açar. (s. 281)

Paralı askerlik ve buna bağlı olarak da "öç ve can sıkıntısı" Almanları huysuzlaştırır, Almanlar ya başkalarıyla ya da biribirleriyle savaşırlar." (s. 281)

Birçok Alman boyu, Hıristiyanlığı seçene değin, "gözüpekliği, Tatarlara özgü bir yaşamı" yeğler.

Hıristiyan Almanlar, "dinleri, kralları ve soyluları uğruna yiğitçe" savaşırlar, "daha sonra Avrupa"ya zorla giren barbarlara, yani "Hunlara, Macarlara, Moğollara ve Türklere karşı etten bir duvar" oluştururlar. (s. 283)

Avrupa'yı "hem bayındırlaştıran, hem de koruyup kollayan" Almanlardır. (s. 283)

Almanların savaşçılıkları ve soylarına bağlılıkları, Avrupa'nın güvenlik, özgürlük ve kültürünün temel taşlarıdır.

"Avrupa'daki Yabancı Halklar"

Herder'e göre, "Avrupa'da yaşayan topluluklar arasında salt Asya kökenli Macarlar, Avrupalı değildir. (s. 86)

Hunlar, Atila'nın komutası altında birçok ülkeyi, topluluğu yener, yerle bir eder. Avrupa'ya ulaşır. (s. 287)

Fakat, "iyi ki, Avrupa'da tutunamaz, bozkırlarına" dönerler.

Bulgarlar, belli bir süre Avrupa'yı yakıp, yıkar; Hıristiyanlığın kabulü onları gemler. (s. 287)

Araplar, Peçenekler gibi birçok halk gelip geçmiştir. Avrupa'ya bütünüyle yabancı olan "İkinci Hunlar, Cengiz Han komutasında gelmiş; Avrupa'yı kılıç ve ateşle yıkmıştır. (s. 287)

Moğollar, Asyalı vahşi kurtlardır ve dünyanın yıkıcısı olmuşlardır.

İspanya ve İtalya'da belli bir süre egemenlik kuran Araplar, öbür dilleri ve kültürleri etkiler; "Bilimlerin gelişmesine yaptıkları katkılar, o zamanlar" barbar olan Avrupa'yı aydınlatır. (s. 288)

"Avrupa'ya yabancı halklar" arasında doğal olarak Türkler de vardır. Herder, Türkleri şöyle betimler:

"Türkistanlı olan Türkler, 300 yıldan fazla bir süredir Avrupa'da bulunmalarına karşın, hala Avrupa'ya yabancıdırlar. Kendisine ve dünyaya yük olmaya başlayan bin yıllık Doğu İmparatorluğu'na (Bizans'a) son verdiler, bilmeden ve istemeden sanatları Batı'ya, Avrupa'ya sürdüler. Yaptıkları saldırılar yoluyla Avrupalı devletleri denetim altına aldılar ve yüzyıllar boyunca, yiğitçe korudular ve bulundukları yörede birbaşka yabancı gücün salt egemenliğini önlediler.

Avrupa'nın en güzel ülkelerini çölleştirdiler; bir zamanların akıllı Yunan halkını sadakatsız ve aşağılık barbarlar durumuna soktular. Bu yüzden yaptıkları kötülükler, iyiliklerinden çok fazla oldu. Ne çok sanat yapıtı bu cahillerce yok edildi; bir çoğu da bir daha yerine konulamayacak biçimde bu cahiller yüzünden yok olup gitti.

İçinde yaşayan bütün Avrupalılar için kocaman bir zindan olan Türk imparatorluğu, zamanı gelince çökecektir.

Binlerce yıldan beri hala Asyalı barbarlar olmak isteyen bu yabancıların Avrupa'da ne işi var?" (s. 288/289)

Herder, Türkleri başka bağlamlarda ve başka yaklaşımlarla da değerlendirir.

"İnsanlığın Oluşum Tarihinin Felsefesi"nde Türkler, "dinleri yetkin" kişilerdir. (s. 49)

"Gezi Yazısı"[3] (1769) adlı yapıtında Türkiye, "demokratik despotizmin" egemen olduğu ülkedir. (s. 634)

Herder, "Gezi Yazısı"nda Fransız Saintfoix'un "Türk mektupları"nı (Lettres Turques) okuduğunu belirtir ve Türkleri "aldırışsız, koltuğuna kaykılıp oturan, can sıkıntısı yüzüne vurmuş, en ciddi konuların tartışıldığı anda bile esneyen" insanlar olarak nitelendirir. (s. 653)

Ayrıca Herder, "Doğuluların Sözleri ve Resimleri"[4] adlı yapıtında Arap ve Fars şiirinden övgüyle söz eder; "Türk saldırılarının anılan ulusların yazınlarını olumsuz etkilediğini" savlar. (s. 546/47/48)

Herder, Türklere ilişkin yargılarında nesnel olduğu kanısındadır; "İnsancıllığın Geliştirilmesine İlişkin Mektuplar"[5]da bir başka ulusa ilişkin "genelleme... ya da haksızlık yapmaktan daha ağır bir suçlama olmaz" diye yazar.

Herder'in yapıtları çoğu kez ikilemli ve çelişkilidir; zengin, ancak dizgesiz tasarımlarla doludur.

Herder, ne tam bir düşünür, ne de tam bir şairdir; bu nedenle yapıtları çeşitli eleştirilere karşı korumasızdır. Herder, çoğu düşünceyi tadımlık düşünür. Doyumsuzluk ve mutsuzluk başlıca kişilik özellikleridir. Olayların peşinden sürüklenir.

Herder, Eski Yunanlıların uygarlığa yaptıkları katkılardan övgüyle söz etmesine karşın, Almanların Yunanca ve Latince konuşma eğilimlerini sert eleştirir. Alman ulusunun özyapısal niteliklerinin güncelleştirilmesini güncel ve ivedi bir görev olarak nitelendirir.

Herder, bu yönüyle Alman ulusal bilincinin başlıca savunucusu olur; Görres ve Fichte gibi ardıllarını etkiler. Herder'in ulusal bilinci geliştirme çabaları Almanya sınırlarının dışına taşar; Balkan uluslarının Türk egemenliğinden kurtulma bilinçlerini ve çabalarını yoğunlaştırır.

Herder'in Türklere ilişkin değerlendirimleri bu çerçevede değerlendirildiğinde şu sonuçları çıkarmak olasıdır:

Türkler, başka ülkeleri boyunduruğu altına alan tek ulusal topluluk değildir. Yunanlılar, Almanlar ve Avrupalı öbür halklar bir yana, Herder'in övgüyle andığı Araplar da Avrupa'da fetihler yapmıştır. Bu bakımdan fetih yapan her ulusal topluluk gibi Araplar da, Türkler de boyundurukları altına aldıkları halklara zor uygulamışlardır.

Herder'in kendinden sonra gelen birçok düşünürü etkileyen Türklere ilişkin (ön)yargısı bir genellemedir, genelleme de, Herder'in deyimiyle kötüdür ve karşılıklı etkileşimi zorlaştırır. ☆

1 J. G. HERDER: "Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit". Die Bibliothek deutscher Klassiker: Bd. 8, München/Wien 1982, s. 9-98.

2 J. G. HERDER: "Ideen zur Philosophie der Geschichte": Die Bibliothek deutscher Klassiker; Bd.8, München/Wien 1982, s. 99-340

3 J. G. HERDER: "Journal meiner Reise im Jahre 1769"; Die Bibliothek deutscher Klassiker; Bd. 7, München/Wien 1982, s. 595-672

4 J. G. HERDER: "Spruch und Bild insonderheit bei den Morgerländern"; Werke in zwei Bänden: 2 Bd.; München/Wien 1982, s. 543-558

5 J. G. HERDER: "Briefe zur Bevölkerung der Humanität", Werke in zwei Bänden: 2 Bd; München/Wien 1982, s. 458-511

Devrinin Kaynakları Işığında Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü

PROF. DR. DR. ARSLAN TERZİOĞLU

Tarih boyunca ünlü şahsiyetlerin ölümleri ve hastalıkları ile ilgili araştırmaların yapıldığı hatta sanat eserlerine konu olduğu bilinmektedir.

Büyük İskender, Kleopatra, Julius Sezar'dan Fatih Sultan Mehmed'e Sultan II.Mahmud ve Atatürk'e kadar bir çok tarihi şahsiyetin ölümleri ile ilgili pek çok yayın yapılmıştır. Hiç şüphesiz ki tarihi şahsiyetlerin zehirlenerek öldürülmeleri hususu da gerek tıp tarihi gerekse genel tarih araştırmalarının önemli konularından biridir. Meselâ Mozart'ın hastalıktan mı yoksa zehirlenerek mi öldüğü meselesi 200 yıldır tıp tarhiçilerini meşgul etmektedir[1].

Ord.Prof.Dr.Süheyl Ünver'in 1946'da yayınlanan Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı[2] isimli eserinde de görüleceği gibi Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün genellikle yerli ve yabancı kaynaklarda bir hastalık neticesi olduğu yakın zamana kadar kabul edilmiş bir durumda iken, Prof.Dr. Franz Babinger'in Fatih Sultan Mehmed hakkındaki hacimli eseri "Mehmed der Eroberer und seine Zeit" 1953'te, tesâdüfen İstanbul'un fethinin 500.yılında Münih'te yayınlanmasından sonra, orada Fatih Sultan Mehmed'in zehirlenmesi konusunun çeşitli kaynaklara göre ortaya atılması ile, bizde de bununla ilgili münakaşaların alevlendiği, bununla ilgili yayınların birden yoğunlaştığı görülür[3]. Bu husus son olarak "Tarih ve Toplum" dergisinin Mart 1993 sayısında hukukçu Dr.Turgut Akpınar'ın Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar: Fatih Zehirlendi mi? makalesi ile tekrar gündeme geldi[4]. Tempo dergisi çeşitli bilim adamları ile bu konuda yapılan röportajı yayınladı. Fatih Sultan Mehmed'in kabrinin açılması ve zehirlenip zehirlenmediği hususunun tesbiti

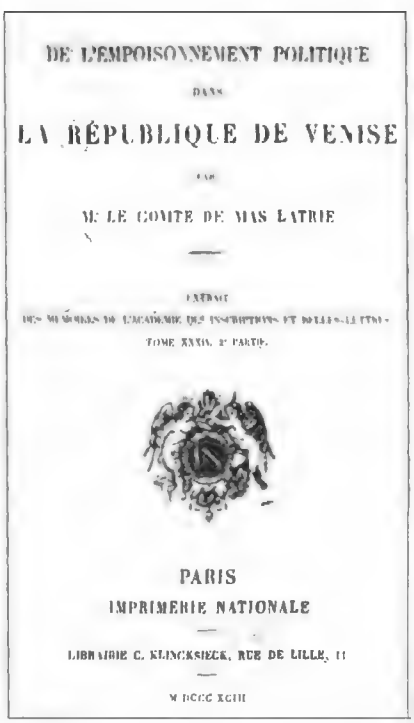
DE L'EMPOISONNEMENT POLITIQUE

DANS

LA RÉPUBLIQUE DE VENISE

PAR

M. LE COMTE DE MAS LATRIE

EXTRAIT

TOME XXIX, 2e PARTIE.

PARIS

IMPRIMERIE NATIONALE

LIBRAIRIE C. KLINCKSIECK, RUE DE LILLE, 11

M DCCC XCIII

Venedik Cumhuriyetinin Fatih'i zehirletme teşebbüslerine ve bunların sonuçsuz kaldıklarına dair Venedik arşiv belgelerinin incelendiği M.Le Comte de Mas Latrie'nin Fransızca eserinin kapak sahifesi

tekrar münakaşa konusu edilmek istendi[5].

Gerçi bu konuda Fatih'in zehirlendiği tezini savunan tarihçiler yanısıra[6] onun eceliyle hastalıktan öldüğünü savunan Ord. Prof.Dr. Süheyl Ünver[7], Prof.Dr.Feridun Nafiz Uzluk[8] gibi tıp tarihçileri ve Prof.Dr.Şehabeddin Tekindağ[9] vs. gibi tarihçilerin bu konuda değerli yayınları var ise de, bu konunun tekrar aktüel olması ve Fatih'in mezarının açılması meselesinin ortaya atılması bizi çeyrek asırdan beri uğraştığımız bu konuya, kaynakları yeni bir bakış açısından değerlendirerek açıklık getirmek zorunda bıraktı. Gerek tıp, gerekse bilim ve genel tarih araştırmalarında, esas olan kaynaklar, o hadisenin geçtiği an ona şahit olanların yazdıkları veya resmettikleri kaynaklardır. O halde bu konuda da, Fatih'in zamanında bilhassa onun ölümü esnasında görgü şahidi olan yerli ve yabancıların yazdıklarını esas almak şarttır[10].

Bu konuda Fatih dönemine ait yazılı yabancı kaynakların başında Venedik arşivlerindeki vesikalar geliyor. Prof.Franz Babinger'den çok önce bu konuda Venedik arşivlerindeki vesikaları değerlendirden M.Le Comte de Mas Latrie'nin: De 1'empoisonnement Politique dans la République de Venise isimli Paris'te MDCCCXCIII(1893) yılında yayınladığı fransızca eserde, Venedik arşivlerindeki bu vesikalarda Venedik'in 2 Nisan 1456 dan 5 Kasım 1477 ye kadar yirmi defa Fatih Sultan Mehmed'i zehirletmek teşebbüsünde bulunmuş olduğunu, hatta 1471 de Hekim Yakub'un Fatih'i zehirlemesi halinde Venedik Doge'u Cristoforo'nun ona verilecek mükafatıda zikreden bir taahütnâme -mektup da bulunmakta[11]. Ama, bu eserden de anlaşılacağı üzere, Venedig'in bu zehirleme teşebbüslerinden hiç birinin başarılı olamadığı, Hekim Yakup'un her nedense 1471 yılında bu zehirleme işini meçhul sebeplerle gerçekleştiremediği de belirtilmektedir.[12]

Herhalde Venedik'teki bu arşiv vesikalarına dayanarak, 1481 de Fatih'in ölümünde Hekim Yakup'un bir rolü olmadığı, Franz Babinger[13] tarafından ileri sürüldüğü gibi, Bernard Lewis gibi diğer ünlü bir Osmanlı tarihi uzmanı tarafından da "The Privilege Granted by Mehmed II to his Physician" adlı yayınında da bu husus belirtilmektedir[14].

Fatih'in ölümü duyulunca Yeniçerilerin Karamani Mehmed Paşa'yı öldürdükten sonra, yabancı ve bilhassa Yahudilere karşı duyulan düşmanlıktan dolayı, İstanbul'da yabancı ve yahudi mahallerin tal'an edilmesi sırasında yahudi asıllı Hekim Yakub'unda öldürülmesinin, II.Bayezid'le işbirliği yapan İranlı saray hekimi Lârî'nin bir rolü olabileceğini Babinger ileri sürmektedir[15].

Babası Fatih'in ileri görüşlerine karşı olan bağnaz dinci karakterdeki II.Bayezid'in Halveti tarikatı dervişleri vasıtası ile kendisine karşı olan Karamanî Mehmed Paşa'yı öldürtmeğe teşebbüs ettiğini belirten Franz Babinger[16] belki de bazı kaynaklara göre Amasya'ya kendisine karşı sefere çıktığı bildirilen babası Fatih'i de Hekim Lârî'ye zehirletmiş olabileceğini, hekim Lârî'ninde vicdanını rahatlatmak için Fatih'in ölümünden sonra, oturduğu Edirne'de 22 Şubat 1485 te bir camii yaptırmağa başladığını belirttikten sonra, II.Bayezid'in Hekim Lârî'yi yüksek dozda Opium içirterek ortadan kalkmasına ve böylece kendisinin babasının ölümüyle ilişkisini bilen hiç kimseyi bırakmadığına dikkati çekmektedir[17]. Babinger, Fatihi tedavi eden hekim Lârî'nin onun durumunu kötüleştirmesi üzerine çağrılan hekim Yakup'un hekim Lârî'nin verdiği yanlış ilâç sonucu ortaya çıkan durumu düzeltmesinin mümkün olmadığını belirterek müdahale etmediğini, kolik ağrılarının artmasıyla Fatih'e sunulan içki (ilâç) nedeni ile bağırsaklarının tıkanmış olabileceği ve 3 Mayıs 1481 de Perşembe günü öğleden sonra saat 16'da hastanın öldüğüne işaret etmektedir[18]. Babinger, böylece Yahudi hekim Yakup'un Fatih'in ölümünden suçsuz olduğunu, ve onun oğlu II.Bayezid'in angaje ettiği hekim Lârî vasıtasiyla zehirleterek öldürülmüş olabileceğini belirttikten sonra, tarihin garip bir cilvesi neticesi, II.Bayezid'inde oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından Yahudi bir saray hekimine zehirlettirildiğini ileri sürmektedir[19].

İşin garip olan yönü, diğer yayınlarında gayet titiz bir şekilde, müracaat ettiği kaynakları belirten Franz Babinger bu Fatih'e ait "Mehmed der Eroberer und seine Zeit" isimli eserinin, gerek 1953 teki ilk baskısında, gerekse 1959 daki ikinci baskısında, müracaat ettiği kaynakları ne dipnotu ne de liste halinde vermemişti. Bu nedenle bu eserinin 1954 deki Paris'teki Fransızca, 1957 de Turin'deki İtalyanca baskısında da bu eserin de kaynak verilmemesinden şikâyet edildiğini, 1959 da ki Almanca ikinci baskısının önsözünde belirten F.Babinger, bunu giderecek yeni bir baskısının çeşitli nedenlerle mümkün olmadığını ama içindeki her satırın bir kaynağa dayandığını iddia etmekte ve ileri bir gelecekte bu kaynaklarla donatılmış yeni bir baskısının yapılacağını vadetmektedir[20]. Ama ne yazıkki böyle bir baskıyı yapmağa ömrü yetmediğinden, F.Babinger'in bu hipotezine sebeb olan kaynaklar mec-

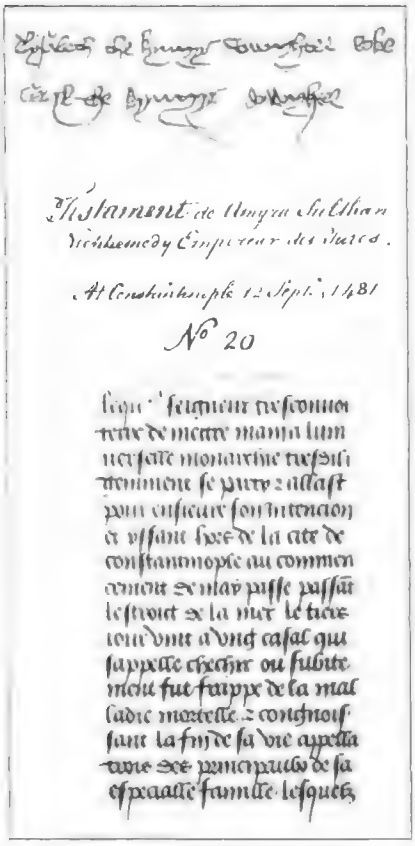

Avrupalı bir görgü tanığının 1481 de Fatih Sultan Mehmed'in bir hastalık sonucu öldüğünü bildiren Fransızca mektubunun; yazma nüshasının baş sahifesi ile, bundan bahseden 2. sayfası. (Aslı Amerika'da Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garnett Koleksiyonunda Nr. 168 dedir.

hulümüzdür. Ama gerek Babinger'in halefi Prof.Dr.H.J.Kissling'in[21] yaptığı bu konudaki araştırma, gerekse o devre ait yabancı ve yerli kaynaklar Babinger'in Fatih'in ölümüyle ilgili bu hipotezini doğrulamamaktadır.

Osmanlı Sultanlarının tarihine dair Avusturya İmparatorunun saray Mabeyincisi (Hofcammer Rath) Hieronymum Beck von Leopoldstorff tarafından 1551 de İstanbul'dan getirilen Türkçe olarak Türkler tarafından yazılmış Mirat (Spiegel) isimli bir eser Hansen Baudier tarafından Almancaya çevrilmiş ve bu çeviri Türkçe orijinal nüsha ile Hansen Leuvenklav tarafından karşılaştırılarak kontrol edilmiş olup 1590 da Frankfurt/Main'de Joh.Leunclavius tarafından Neuwe Chronica Türkischernation, Buch 1-4 adıyla Almanca olarak yayınlanmış[22]. Bir orijinal Türkçe eserden tercüme edilen bu eserde, Fatih Sultan Mehmed'in zehirlenmesinden bahsedilmiyor. Sadece Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'dan bir sefere çıktığı Anadolu yakasında 1481 yılı Rebüilevvel ayının 3. de Perşembe günü "Tekfur Çayırı" denen yerde öldüğü belirtildikten sonra, Yeniçerilerin İstanbul'a dönerek şehri yağmaladığından bahsediyor[23]. Oğlu Bayezit'in aynı ayın 19. da Amasya'dan İstanbul'a gelerek tahta çıktığı belirtiliyor. Ama aynı eserde Spanduginus'a atfen Fatih'in oğlu Sultan Bayezit'in Yavuz Sultan Selim tarafından Yunus Paşa vasıtasıyla yahudi asıllı hekimi (Jozef) Hamon'a Dimitoka yakınlarında zehirletildiğini belirttikten sonra, başka kaynaklarda ise Yavuz Sultan Selim'in babası Bayezit'i, hekimi Ustarab'a 1000 Asperlin yılda 9000 Thaler gibi yüksek bir ücret vadederek zehirlettiğini ileri sürülmektedir. Bu hekim Ustarab'ın Bayezit'i zehir vererek zehirlediği, bu zehirin bazılarına göre toz halindeki diamant (pırlanta) olduğu belirtilmektedir, denildikten sonra, Sultan Bayezit'i zehirleyen bu saray hekimi Ustarab'ın bu işi yaptırtan sonra İstanbul'a giderek Yavuz Sultan Selim'den vadettiği mükafatı istediğinde onun tarafından kafasının uçurularak cezalandırıldığı belirtilmektedir[24].

Böylece, orijinal bir Türkçe eserden 1551 de tercüme edilen bu Almanca eserde, II.Bayezid'in Ustarab isimli bir saray hekimine oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından zehirletilmesinden bahsedilmesine rağmen Fatih Sultan Mehmed'in zehirlenmesinde söz edilmemekte bilakis İstanbul'dan bir sefere çıktığında 1481 yılı Rebiülevvel'inin 3. de Perşembe günü, Anadolu yakasında Tekfür Çayırı denilen yerde normal olarak ölümünden bahsedilmektedir. Franz Babinger'in hipotezini diğer bir şekilde yalanlamakta, onun yahudi hekim (Jozef) Hamon tarafından zehirletildiğini Spanduginus iddia ederse de başka kaynağa göre II.Bayezid'in oğlu Selim'in isteği üzerine Ustarab isimli bir saray hekimi tarafından zehirletildiği belirtilmektedir denilmektedir.

1551 de İstanbul'dan getirilerek, bu Almanca tercümenin yapılmasında esas tutulan Mir'at (=Spiegel) isimli osmalı sultanlarının hayatına dair Türkçe eser'in, hangi eser olabileceği bilinmemekle birlikte bizim tahminimize göre bu eserin Bursa'da doğup, bir süre II.Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud'un katibi ve arkadaşı olup Kanûnî döneminde bir müddet İstanbul'da yaşadıktan sonra 1535 de Mekke'de yetmiş yaşın üstünde ölen Gazalî Mehmed (Deli Birader) in Mir'at ül-kâ'inat isimli eseri[25] olsa gerek. Bu eserin kaybolduğu biliniyor. Büyük bir ihtimalle bunun bir nüshası 1551 de Viyana'ya götürülerek bu yukarıda zikredilen Almanca tercümeye esas alınmış olsa gerek.

Bu eseri yazan Gazâlî Mehmed ise, kendisi 1535 de Mekke'de yetmişin üstünde bir yaşta öldüğüne[26] göre, Fatih'in öldüğü 1481 yılında 20 yaşlarında, II.Bayezid'in zehirletildiği 26 Mayıs 1512 tarihinde de 50 yaşlarında biri olarak bu olaylara dair detayları bizzat işitmiş olsa gerek.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve onu takip eden günlerde İstanbul'da bulunan muhtemelen bir İtalyan'ın, dostu Giovanni'ye (Jean) yazdığı İtalyanca bir mektubun 12 Eylül 1481 tarihli Fransızca'ya tercüme edilmiş "Testament

de Amrya Sulthan Nichhemedy Empereur des Turcs" başlıklı bir nüshası, IV.Edward'ın kızları İngiliz prensesleri Elisabeth ve Cecil'in temellükünden dolaylı olarak Princeton Üniversitesi Kütüphanesine geçmiş[27] olup, bu belgeye göre "Fatih Sultan Mehmed Mayıs ayının sonunda İstanbul şehrinden hareket ederek Boğaz'dan geçtiği üçüncü gün Tekir isimli müstahkem bir yere geldi. Ölümüne sebeb olan hastalığa tutuldu. Ve ölümünün yaklaştığını anlayınca Enderunu Hümayuna mensup üç mühim şahsı ki bunlar hadımdır- çağırdı..... Onlara öleceğini bildirdi ve haremağalarına şifahen vasiyetnamelerini tebliğ etti..... Bu emirleri verdikten sonra nâşını çürümeğe ve ruhunu da ebediyette yaptıklarının neticesini görmeğe terketti..."[28]. Böylece, Fatih öldüğü sırada İstanbul'da bulunan bu Avrupa'lıya göre, Fatih'in hastalıktan öldüğü belirtilmekte, zehirlenmesinden hiç söz edilmemektedir. Ayrıca Fatih'in cenaze merasiminden oldukça detaylı bir şekilde bahsedilmektedir.

Fatih'in ölümü dönemine ait yerli kaynakları araştırdığımızda şu üç eser ilk anda akla gelmektedir:

Âşıkpaşazâde Ahmed Âşıkî'nin Tevârîh-i Âl-i Osman'ı, Bihiştî mahlası ile tanınan Sinan Çelebi'nin yazdığı Osmanlı tarihi ve Mehmed Neşrî'nin Cihannüma'sının Tarih-i âl-i Osman adı verilen kısmı. Âşıkpaşazâde 795 (1393) te Amasya'ya bağlı Ulvan Çelebi köyünde doğdu ve Fatih Sultan Mehmed'in döneminde yaşadı. Menakib ül-Ârifin tercümesinde ve ondan naklen "Hadikat ül-cevami" deki bilgilere göre 22 muharrem 886 Cuma günü (=23 Mart 1481) öldü[29]. Yani Fatih Sultan Mehmed'den 42 gün önce üldüğüne göre Âşıkpaşazade'nin Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ile ilgili bölümü kendisinin yazmış olması mümkün değildir[30].

"Âşıkpaşazade hakkında daha dikkatli bir inceleme yapan Raif Yelkenci (bu tarih) kitabının 883 (1478) yılında Fatih tarafından İşkodra'nın zaptı vak'asıyla sona erdiğini, bundan sonra 908 (=1502) yılına kadar olan 24-25 yıllık vukuatın başkaları (ihtimal müridleri) tarafından kitaba eklendiğini söylüyor ve oldukça kuvvetli deliller veriyor"[31]. Nihal Atsız'da[32] aynı fikirleri paylaştığı gibi Franz Babinger'de "Osmanlı Tarih Yazarları" isimli eserinde Âşıkpaşazade'nin bütün eserinin ancak küçük bir kısmını bizzat yazdığı, geriye kalan kısmın, ihtimalki torun ve hısımlarından biri tarafından Mısır'da tamamlandığı[33] fikrindedir.

Bu bakımdan Fatih'in zehirlendiğine dair işaretler taşıdığı ileri sürülen Âşıkpaşazâde'nin eserindeki aşağıdaki ifâdelerin onun tarafından bizzat yazılmadığı anlaşılıyor:

"Vefâtına sebeb ayağında zahmatı var idi. Tabibler ilacında âciz kaldılar Âhır tabibler bir araya cem' oldılar. İttifak ettiler, ayağından kan aldılar. Zahmat dahi ziyâde oldı. Ahır şarab-ı fâruk verdiler Allah rahmetine kavıştı.

Nazım

Tabibler şerbeti kim verdi hana
O han içdi şarâbı kana kana
Cigerin doğradı şebet o hanun
Hemin dem zârı etdi yana yana
Dedi niyçün bana kıydı tabibler
Boyadılar cigeri (2155) cânı kana
İcâbet etmedi tabib şarâbı (2156)
Ecel ermiş idi o demde hana
Tabibler teşhis etmedi marazın
Tımarları kamu vardı ziyâna
Tabibler hana çün taksırlık etdi
Budur doğrı kavül düşme gümâna
Du'â et Âşıkî bu han hakında
Ki nûr-ı rahmete cânı boyana
İlâhi nesl kalsun tâ kıyâmet
Husûsâ Han Bayazıd-ı yegâne
İlâhî cümle oğlın pîr görsün
Oğul oğlanları gelsün divâna
Deyenler bu du'â hakkında âmin
Cihan âfetlerinden olsun emin."[34]

Bu eserin, yukarda verilen Fatih'in ölümüne ait metninde zehirlenmeden bahsedilmediği halde buna ters düşen bir şekilde nazım kısmında Fatih'in ağzından "Tabibler neden bana kıydı" şeklindeki ifâdenin Padişah'ın zehirlendiğini imâ etmesinin Âşıkpaşazâde'nin eserinin bu bölümünün onun 23 Mart 1481 de Fatih'ten önce ölümünden sonra çeşitli kimseler tarafından tamamlandığı şeklindeki yukardaki mülahazalara ağırlık kazandırmaktadır.

Bu da bu eserdeki Fatih'in ölümüyle ilgili bölümün bizzat Âşıkpaşazade tarafından yazılmadığı, ve onun Fatih'ten 42 gün önce 23 Mart 1481 de öldüğü kaynaklarda belirtildiğine göre[34a], zaten onun Fatih'in ölümüne bizzat şahit olan kaynaklardan sayılamıyacağı neticesine bizi götürüyor.

II.Bayezid dönemi şair ve tarihçilerinden Bihiştî mahlası ile tanınan Sinan Çelebi'nin tek nüshası Londra'da British Museum'da bulunan Osmanlı tarihinde Fatih'in ölümünden bahsettiği, ama zehirlenmeden söz etmediği görülür[35]. Neşrî'nin ünlü eseri Kitab-ı Cihannüma'nın Osmanlı tarihinden bahseden bölümü Tarih-i âl-i Osman'dan faydalınarak, daha sanatkarane bir üslupla yazılmıştır[36] Kendisinin bir süre İran ve Türkistan'da Sultan Baykara'nın yanında bulunduğu bilinmesine karşın[37], onun Fatih'in ölümü esnasında, bizzat bu seferde olduğuna dair bilgilere sahip değiliz.

Gentile Bellini'nin Fatih'in ölümünden 6 ay önce yaptığı bu ünlü portrede Fatih'in oldukça zayıfladığı görülmektedir. (Tablonun aslı British Museum'dadır)

Ama, yukarda zikredilen Cihannüma veya Tarih-i Âl-i Osman eserini yazan Mehmed Neşrî, eserinden anlaşıldığına göre, Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üserine İstanbul'da geçen olayları bizzat görmüştür[38]. Bursa'da Sultaniye Medresesi müderrisi iken muhtemelen 1520 (926) yılında ölen Mehmed Neşrî, "Paul Wittek'e göre bu eserini II.Bayezid'in ölümünden sonra 1512 de yazmışsa da yalnız 1485 e kadar olan olayları içermekte"[39] olup, Fatih Sultan Mehmed'in ölümü esnasında bizzat o seferde birlikte olduğundan Neşri'nin Fatih'in ölümü ile ilgili olarak verdiği aşağıdaki bilgilerin tarihi kaynak olma açısından değeri çok büyüktür:

"....Sultan Mehmed Gâzi, Hicret'in 886 saferinin 27.gününde (27 Nisan 1481) öte yakaya geçerek, Gebze tarafına yürüdü. Nereye sefer edeceğini kimse bilmedi. Zira, Sultan Mehmed'in âdeti idi: sefer ettiği vakit, nereye gittiğini kimseye demezdi.

Kısacası, birkaç göç (konak) göçtü. Yine o yılın rebiülevvel ayının 4.günü (olan) perşembe günü atarabasına girdi; göçtü; Gebzeye yakın yerde(ki) Mal-tepe'sinin çayırına kondu.

Ve derler ki, (sultan) İstanbul'dan çıkalı(dan beri) hasta idi; atarabasına girerek (binerek), sefer etmesinden (dolayı) yabancı kimse(ler) ahvâline vâkıf değil(ler)di. Mal-tepe'de konduğu günün ikindi vaktinde "Yâ tatmin olunmuş nefis, Rabb'ına dön" (Kurân, LXXXIX, 27 ve 28) sesi şerefli kulağına erişerek ruh kuş (hümâ)u ten kafesinden melek misâli uçtu; kutsal fezâ âleminden geçti; selâmet sarayı (dârü's-selâme) eşiğine selâmetle erişti (ulaştı). (Kendisine) geniş rahmet (olsun).

O'nun Vefat Tarihi

Murad oğlu Şah Mehmed ölmedi,
Belki, cennetler bahçesine seyr eyledi;
İşi (gücü) halka hayır (yapmak) olduğu için,
O'na (düşürülen) tarih, "dû'â-i hayr" oldu.

Sultan Mehmed Hakk'ın rahmetine ulaşınca iki oğlu kaldı. Biri Edirne tahtının "hâkim" i olan Bayezid Han; biri de Yunan tahtına vali olan Cem Çelebi idi.

Keklik Mustafa derhal Sultan Bayezid'e babasının ölümü haberini bildirmeye gitti.

Nişancı Paşa'da bir kulunu Cem'e gönderdi.

Kısacası, hemen cuma gecesi o gece vezirler ve kazaskerler, Sultan Mehmed'in cesedini İstanbul'a getirdiler. Ben (bîçâre) o seferde beraberdim. "Sahib-i ayar" çadırına yakındık. Sâhib-i ayar gece (dün) yarısında geldi; ben (kemîne)i uyararak; "Durun atınızı eyerleyin" dedi. Dura-geldik, gördük: Paşaların ve kazaskerlerin çadırlarının yerinde yel(ler) eser. Can başımıza sıçradı; bir çayırcıkta yemeklenmeye indik; konduk; otururken, bu gittiğimiz yoldan, ardımızca bir kişi geldi; sorduk. Gerçek durumu dedi.

Sonra Üsküdar'a geldik, gördük ki, bütün yeniçeri ve iç-oğlanları tozlara boğulmuş olarak, gelip, Üsküdar'a döküldüler. Sultan Mehmed'in cesedini sabah olunca (ya kadar) İstanbul'a götürdükleri vakit, yeniçeriden bâzı(ları) zaten hemen (duruma) vakıf oldu(lar); Pendik yanında bir tekne (burme) bularak, oradan İstanbul'a azmetmişler.

Bu tarafta Nişancı Paşa, Manisalı Çelebisi paşa ve kazaskerler, pâdişahın öldüğünü gizlemek istediler; "Erte(si gün) divandır; hamama girmeğe geldi, birkaç gün durur; yine gider" diyerek makul olmayan ad etmişler (koymuşlar); yeniçeriden birinin şehre gelerek girmemesine çalışmışlar; hattâ, bütün gemilere el koyarak, Üsküdar'a kimsenin gemi geçirmesini yasak ettiler.

Ve dahi acemi yeniçerileri de Despine köprüsünden yana ark kazdırmak bahanesiyle şehirden dışarı çıkarmışlar, kapıları yaptırmışlar. Yani (akıllarınca) şehri korurlar. Bütün dünyanın hünkârın vefatından haberdar olduğundan haberleri yok. Pendik'den geçen 5 yeniçeri varıp, cebrî at gemilerini gönderip, Üsküdar'a getirdiler. Yeniçeri ifritleri ejderha gibi ağız(larını) açıp, gemiyi beklerken, (gemi) yetişti. (Yeniçeriler), (geminin) aldığı kadar (içine) koyuldular; göz açıp kapayıncaya kadar, İstanbul'a geçtiler; ardınca, bir daha ve bir daha (geçtiler). Hasılı, hay deyince İstanbul'a geçerek, Nişancı Paşa'nın başını kestiler.

Hünkâr, perşembe günü ikindiden (sonra) vefat etti. Cuma günü ikindiden sonra Nişancı (Mehmed) Paşa vâkıaya uğradı (öldürüldü).

Ben (kemîne) o gece imâret önünde yattım; ertesi (gün) İstanbul'a geçtim.

Yeniçeriler ki, güyâ zincirden kurtulan Süleyman devleri idiler aç kurt koyuna nasıl koyulursa (girişirse), İstanbul'da öyle koyuldular. Bu macerânın vakaları çoktur. Tesadüfen Allah inâyet etti: İshak Paşa orada bulundu; bu kul tâifesini bir parça teskin etti.

Sultan Bayezid'in bir oğlu Korkut Çelebi Sultan, orada bulundu. Onu (Bayezid'i), beklediler. Devlet erkânı Sultan Bayezid gelinceye kadar (Korkud Çelebi Sultan'ı) tahta geçirerek, rebiülevvel ayının 27.günü Sultan Bayezid Amasya'dan gelerek saltanat tahtını şereflendirinceye kadar Sultan Bayezid'e "halife" kıldılar. 16 gün âlem ıstırapta kaldı."[40]

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden biraz önce yapılan bu portresinin orijinali Viyana Devlet Kitaplığındadır. Bu portrede Fatih'in hastalığı neden ile oldukça zayıfladığı görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in çıktığı bu sefere bizzat katılan Neşrî'nin bir tanık olarak anlattığına göre, Fatih, 886 saferinin 27. gününde (27 Nisan 1481) Gebzeye doğru sefere çıktığında hasta olduğundan atarabasına bindi ve Maltepe'de konakladığı günün (Rebiülevvel ayının 4.günü olan perşembe günü) ikindi vaktinde vefat etti. Neşri'nin Fatih'in zehirlenmesinden bahsetmeyip onun hastalığı neticesi ölmesinden bahsetmesi bizce bu hususta çok önemli bir kanıttır.

Böylece Fatih'in ölümü ve ondan sonraki hadiseler bizzat şahit olan Mehmed Neşrî ve daha evvelce zikredilen ismi meçhul, muhtemelen bir İtalyanın yazdığı bize eski fransızca olarak intikal eden mektubundan anlaşıldığına göre Fatih bir hastalık neticesi ölmüştür[41] ve bir zehirlenme hadisesi söz konusu değildir.

İlginç olan bir hususta Fatih devrinde Müneccim Geylâni'nin yazdığı "Talii mevludu Sultan Mehmed Han" isimli farsça eserde Fatih'in sarayında değil, sefer esnasında, lâkin rahat olarak 51 yaşında hayata veda edeceğinin bir yıl önce belirtilmiş olmasıdır[42]. Fatih bunu biliyormu idi, bilemiyoruz ama, bu tahminin gerçekleştiği bu eserin 78. varak'ında derkenar olarak bu eserin Süleymaniye Kütüphanesindeki yazma nüshasında şu Türkçe ibâre ile belirtilmiştir.

"Fatih merhum Maltepe nam mevzi'de kurb-ı makarı-ı Saltanatderanda merhum olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in Paul Giovio (Jove) tarafından yapılan portresine dayanılarak çizilen gravürü Sinan Bey tarafından yapılan portresi ile benzerlikler göstermekte olup, ikisinde de Fatih oldukça şişman resmedildiği görülmektedir.

Hükm-i mezburda müneccim merhum isabet etmiştir ve elli yaşda merhum olmuştur."[43]

O devre ait bu eserde Fatih'in zehirlenerek öleceği bahis konusu edilmemiştir. Fatih'in ölümünden çok sonra yazılan gerek Hoca Sadeddin Efendi'nin İtalyancaya da çevrilen Tac üt-tevarih'in de[44], gerek Hazerfen Hüseyin'in Tenkihuttevarih'in de[45] gerekse Hayrullah Efendi'nin J.von Hammer'in bile takdir ettiği, yerli ve yabancı kaynaklara dayanılarak yazdığı Tarihinde Fatih'in Gebze yakınlarında 4 Rebiülevvel 886 (3 Mayıs 1481) günü nikriz hastalığından öldüğü belirtilmekte hiçbir şekilde zehirlenmesinden bahsedilmemektedir. Hayrullah Efendi tarihinde, "Fatih'in babası (II.Murad) gibi nikrisi vardı. Buna 45 yaşında tutuldu"[46] diye bir ilâve açıklama yapmaktadır. Oldukça ilginç olan bir hususta 22 yıl İstanbul'da kalan, latince, yunanca gibi bir çok lisanların yanısıra çok güzel Türkçe ve Arapça bilen Moldova'lı Eflak prensi Dimitrie Cantemir'in (1673-1723) bir çok Türkçe ve yabancı kaynaklara dayanarak latince olarak 1714 ile 1716 yılları arasında yazdığı "Incrementa atque decrementa Aulae Othomanica" adlı Osmanlı Tarihinde[47], II. Bayezid'in, yabancı kaynaklara göre, (Dimotoka'ya) giderken yahudi saray hekimi tarafından öldürüldüğünü belirttiği halde, Fatih'in Uzun Hasan'ı tekrar cezalandırmak bahanesi ile bütün Asya'yı fethetmek gayesiyle çıktığı sefer esnasında Maltepe civarında, nikriz hastalığının nüksetmesinin verdiği kısa ve kuvvetli ağrılarla Cemaziülevvel ayının 5.günü öldüğünden bahsederek, ayak notu olarak hıristiyan kaynaklara göre Fatih'in kolik hastalığından öldüğünü belirtmelerinin bazı Türkçe kaynaklardaki buna benzer bilgilere uyduğunu belirtmektedir[48]. Ama Fatih'in zehirlenmesinden hiç bahsetmemektedir.

Fatih dönemine ait yazılı kaynakların yanısıra o dönemde yapılan resim ve madalya gibi müşahhas kaynakları da bu konuda değerlendirmek gerekir. Napoli kralı Ferrante'nin elçilik heyeti ile Fatih Sultan Mehmed'in sarayına 1478 de gelen ünlü sanatçı Constanzo da Ferrara'nın o zaman eskizlerini yaptığı[49] madalya'daki Fatih Sultan Mehmed'in kabartma resminde, Fatih oldukça şişman gözükürken, Gentile Bellini'nin 1480 yılı Kasım ayı sonunda Venedik'e dönmeden yaptığı meşhur Fatih portresinde[50] ölümünden altı ay önce Fatih'in çok zayıf bir insan olarak resmedildiği görülmektedir.

Gentile Bellini'nin yaptığı bu portre, Babinger'e göre Fatih'in ölümünden sonra, bağnaz dindar oğlu II.Bayezid tarafından sattırılmış, Venedik üzerinden bir ara Lady Mary Evelyn-Layard'ın mülkiyetine geçmiş, onun ölümünden sonra British Museum'e intikal etmiştir[51].

Çok ilginç olan bir hususta, özel bir kolleksiyonda keşfedilen Gentile Bellini'ye ait diğer bir Fa-

tih portresinde[52] Fatih'in bu British Musem'daki ünlü portresi kadar çok zayıf resmedilmediğinin bununla birlikte aşırı şiş göz kapaklarının nikrizin böbrekte yaptığı tahribatı belgeler vaziyette olduğunun gözlendiği; bu özel koleksiyondaki ilk çalışmayı yaptığı andan, British Museum'daki esas portreyi yaptığı ana kadar Fatih'in zayıflama sürecinin hızlandığı izlenimini uyandırmaktadır. Fatih'in bu denli çabuk zayıflamasına babasından irsî olarak gelen nikriz hastalığından başka, kaynaklarda belirtilen aşırı iştahı nedeni ile şeker hastası olduğu, belkide bu aşırı zayıflamasının kan kanseri (lösemi) neticesi olabileceği kanısını uyandırmaktadır. Zira bu durumda kanda asit ürik artıyor, bu da nikriz hastalığını teşvik ediyor hastanın kısa zamanda ölümüne sebeb oluyor.

Fatih Sultan Mehmed'in İtalyan sanatçısı Contanzo da Ferrara tarafından yapılan Madalyası. O zaman Fatih'in oldukça şişman olduğu göze çarpmakta

Babinger'e göre bir İtalyan dönmesi olan Sinan Bey'in[53] yaptığı portre'de Fatih oldukça şişman gözükürken, ölümünden biraz önce yapıldığı tahmin edilen Avustruyalı bir ressama ait, Viyana'daki Nationalbibliothek'te bulunan renkli bir portre de Fatih'in aşırı zayıf, avurtları çökmüş bir şekildeki fizyonomiside yukardaki teşhisi kanıtlar mahiyettedir[54].

Gentile Bellini'nin İstanbul'da iken yaptığı ilk portrelerden biri bugün Avrupa'da özel bir koleksiyondadır. Bu resimde, biraz zayıflamasına rağmen hâlâ kilolu olan Fatih'in göz kapaklarındaki şişlik göze çarpmaktadır ki bu da nikriz hastalığı sonucu böbreklerde husule gelen rahatsızlığın bariz bir belirtisidir.

Yukarda analizini yaptığımız yazılı kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in ayağındaki nikrizden hasta olduğu ve bu yüzden öldüğü bilinmesine rağmen, acaba nikriz Fatih'in ölümüne sebeb olurmu sorusu akla gelebilir.

Geçtiğimiz günlerde vefat eden 8.Cumhurbaşkanımız rahmetli Turgut Özal'ın Turkî Cumhuriyetlere yapacağı son seyahatinden önce Gülhane'de yapılan sağlık kontrolünde, Prof.Dr.Ömer Şarlak Paşa'nın Sayın T. Özal'ın ayağında Nikriz tespit edildiğini bu nedenle aşırı yorucu olan bu seyahat neticesi damarlarının tıkanarak bir kalp sektesine sebeb olacağı nedeniyle uyardığı, nitekim bu seyahatten sonra sayın Turgut Özal'ın bu nedenle vefat ettiği düşünülürse nikriz'in pekâla ölüme neden olacağı görülür. Hele, böbrekte ve damarlarda tahribat yapan şeker hastalığı da buna eklenirse, Fatih Sultan Mehmed'in çıktığı bu sefer esnasındaki yol yorgunluğunun da tesiri göz önünde tutularak nikriz ve onun sebeb olduğu damar tıkanıklığı nedeni ile vefatının mümkün olabilceği ortaya çıkar. Ayrıca ona hekim Lârî'nin verdiği yanlış ilacın sebeb olduğu etkilerde buna eklenince Fatih'in ölümünün daha da hızlandığı düşünülebilir. Dimitri Cantemir'in işaret ettiği gibi bazı kaynaklara göre Fatih'in hastalıkları arasında kolikten de bahsedilmesi[55] doğaldır, zira nikriz hastalığı böbrekte ürat taşlarına yol açar, bu da kolitke sebeb olabilir.

Bütün bu incelemeler sonucunda ortaya çıkan netice şudurki, devrinin kaynaklarında Fatih Sultan Mehmed'in zehirlendiğine dair hiç bir somut kayıt bulunmaz iken, onun kabrinin açılarak, zehirlenip zehirlenmediğini araştırmayı teklif etmek bile mantığa ters düşer ve hatta gülünç olur. ☆

1 Mozart, K.Th.: Erwiderung auf Carpanis Verteidigung Salieris. Abgedruckt in: Paumgartner, B.:Mozart, Zürich-Freiburg 1967; isler, H. und Ackerknecht, E.H.: Wurde Mozart vergiftet? Neue Zürcher Zeitung vom 3.März 1968, Nr.139, s.51; Kerner, Dieter: Mozarts Tod (1791-1971). Mainz 1971.

2 Ünver, Süheyl: Fatih, Külliyesi ve Zamanı, İlim Hayatı. İstanbul 1946, s.278-288.

3 Bkz. Uzluk, Feridun Nafiz: Fatih Sultan Mehmed Zehirlendi mi Eceliylemi Öldü? Ankara Univ. Tıp Fak. Yayını, Ankara

1965; Tekindağ, Şahabeddin: Fatih'in Ölümü Meselesi. İst.Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, C.XVI, Sayı 21 (1966), s.95-108.

4 Akpınar, Turgut: Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar: Fatih Zehirlendi mi? Tarih ve Toplum, c.19, sayı 111, 1993, s.158-164.

5 Kayabal, Aslı: 512 yıllık Sır Artık Açıklığa Kavuşmalı. Fatih'in Mezarı Açılsın. Tebpo, sayı 16, 21 Nisan 1993, s.28-31.

6 Danişmend, İsmail Hakkı: Fatih'in Hayatı ve Fatih Takvimi, İstanbul 1953, s.19;

Danişmend, İsmail Hakkı: Tarihi Hakikatler. C.II İst. (tarihsiz), s.388-394; Öztuna, Yılmaz: Türkiye Tarihi. İstanbul 1944, c. 4, s. 104 ff; Baylav, Naşid, Vesikalar Işığı Altında Fatih Zehirlendi. Tarih Dünyası, 1 Şubat 1965, sayı 3.

7 Ünver, Süheyl: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı. İstanbul 1946, s.278-288.

8 Uzluk, Feridun Nafiz: Fatih Sultan Mehmed Zehirlendi mi Eceliyle mi Öldü? Ankara 1965.

9 Tekindağ, Şehabeddin: Fatih'in Ölümü Meselesi. İst.Üniv. Edebiyat Fak.Tarih Dergisi. c.XVI, sayı 21, 1966, s.95-108.

10 Artelt, Walter: Einführung in die Meidzingeschichte. Stuttgart 1949, s.6

11 Le Comte de Mas Latrie, M.: De 1'empoisonnement politique dans la République de Venise. Paris MDCCCXCIII (1893), s. 198-225

12 Le Comte de Mas Latrie, M.:a.e., s.226-227.

13 Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München (1953), s. 544-545.

14 Lewis, Bernard: The Privilege Granted by Mehmed II, to his Physician. İn. BSOAS, Vol. 14, 1952, s. 559 ff. de bu hususta şu cümleler yer almakta:

"All this has some bearing on Babinger's studies in the Venetian documents have established the conspiracy beyond all doubt. Yet such a conspiracy is difficult to accept for the following reasons.

Yaqûb is indeed the hero of the responsum story, even his Jewish descendants were able to obtain rene wals of their privilege from several succeeding Sultans."

15 Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München (1953) s. 445, 545

16 Babinger, Franz: a.e., s. 445

17 Babinger, Franz: a.e., s. 444

18 Babinger, Franz: a.e., s. 444

19 Babinger, Franz: a.e., s. 445, 545.

20 Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. 2. Auflage, München 1959, s. XIII.

21 Kissling, H.J. : Aus der Gecshichte der Chalvetijje-Ordens. Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae I: Das Derwischtums München 1986, s. 138.

22 Leunclavius, Joh. : Neuwe Chronica Türkischer Nation. Buch 1-4, Frankfurt-Main 1590, s.1.

23 Leunclavius, Joh. : a.e., s.28

24 Leunclavius, Joh. : a.e., s. 364-365.

25 Babinger, Franz: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1982, s. 80

26 Babinger, Franz: a.e., s. 80

27 Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München (1953), s. 447.

28 Testament de Amrya Sulthan Nichemedy (so) empereur des Turcs.

Princeton University Library, Garrett Kolleksiyonu, Nr. 168, s. 2,3; Türkçe türcümesi için bkz. ünver, Süheyl (yayınlayan): Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hadiseleri Üzerine Bir Vesika, İstanbul 1952 s. 3.

29 Bkz. Atsız, Çiftçioğlu (Nihal): Osmanlı Tarihleri I.İstanbul (1949), s. 82.

30 Atsız, Çiftçioğlu Nihal: a.e., s. 82.

31 Atsız, Çiftçioğlu Nihal: a.e.s. 82

32 Atsız,Çiftçioğlu Nihal: a.e.,s. 82

33 Babinger, Franz: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1982, s. 40

34 Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî: Tevarih-i Âli Osman. Atsız, Çiftçioğlu Nihal: Osmanlı Tarihleri I. İstanbul (1949) s. 248-249.

34a Bkz. Atsız, Çiftçioğlu Nihal: Osmanlı Tarihleri I., İstanbul (1949) s. 80; Babinger, Franz: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 40.

35 Yazma nüshası için bkz. Londra, British Museum, Add. 7869, varak 210 b

36 Babinger, Franz: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Ankara 1982, s. 50.

37 Babinger, Franz: a.g.e.s. 49.

38 Bkz. Mehmed Neşrî: Neşrî Tarihi I. Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen (Ankara 1983), s.7.

39 Babinger, Franz: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 43.

40 Mehmed Neşrî: Neşrî Tarihi II. Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, (Ankara 1984), s. 204-207.

41 Testament de Amrya Sulthan Nichemedy Empereur des turcs. Princeton University Library, Garnett Kolleksiyonu Nr. 168, s. 2

42 Geylani: Talii mevludu Sultan Mehmmed Han. Süleymaniye Kütüphanesi. Esat Efendi kısmı, Nr. 1997, varak 78a, 88a.

43 Aynı yazma eser, varak 78a.

44 Hoca Sadeddin Efendi: Tacü't-tevarih Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, K.N.1111, varak 372; Hoca Sadeddin Efendi: Tacü't-Tevarih. Yayınlıyan: İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul 1979), c.3, s.177-178

45 Hezarıfen Hüseyin: Tenkihüttevarih. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, Nr. 731 deki yazma nüsha

46 Hayrullah Efendi: Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tarihi. Hazırlıyan: Zuhuri Danışman. (İstanbul 1971), s. IV, s. 233,236.

47 Daha geniş bilgi için bkz. Candea, Virgil: Dimitrie Cantemir. Editura Enciclopedică Romana, (Bukarest 1973), s. 16 ff.

48 Bkz. Kantemir, Demetrie: Geschichte des Osmanischen Reiches... Hamburg 1745, s. 168, 169;

Sultan II. Bayezit'in zehirlenmesinden ise, s. 209daki 60 nolu dip notunda bahsedilmektedir.

49 Babinger, Franz: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München (1953), s. 554; krş. Thuasne, L.: Gentili Bellini et Sultan Muhammed II. Notes sur le sejour du peintre Ve'nitian a Constantinople (1472-1480). Paris 1888, s. 10, 11, 32, 33.

50 Babinger, Franz: a.g.e., s. 554. bkz. Ertaylan, İsmail Hikmet: Fatih ve Fütuhatı. Ankara 1966, s. 173-175.

51 Babinger, Franz: a.g.e.,s. 555.

52 Chastel, Andre: İtalienische Renaissance. München (1961) s. 21 , Fig. 22.

53 Babinger, Franz: a.g.e., s. 554

54 Bkz. Ünver, Süheyl: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı İstanbul 1946, s. 282-283.

55 Kantemir, Demetrie: Geschichte des Osmanischen Reiches... Hamburg 1745, s. 168, dipnotu 52.

Bir Bina Bir Tarih

MEHMET SARIOĞLU

Ankara'da bir binanın 1920'lerden 1990'lara tarihini çıkarabilmek hiç te kolay değildir. Herşeyden evvel on yılda bir bazı belgeleri-kayıtları Seka'ya gönderme alışkanlığımız elimizi kolumuzu bağlamaktadır. İkinci büyük engel ise 1940'lardan önce yaşanılanları hatırlayacak canlı tanıkların çok az olmasıdır. Bir diğer büyük ve önemli engel ise böylesine bir araştırma için resmi kuruluşların, şahısların ve esnafın (bazıları hariç) değil yardımcı olmak, üstüne üstlük köstek olmalarıdır. Durum böyle olunca yapılan çalışmada sadece belgelerin gösterdikleriyle yetinmek zorunda kalınmaktadır.

Üzerinde araştırma yaptığımız bina şimdilerde Taşçıoğlu binası ya da Eski Anafartalar Polis Karakolu olarak bilinmektedir. Biz yazının devamı boyunca Taşçıoğlu binası ismini kullanacağız. Sözkonusu binanın şahsında ve onun tanıklığıyla bir devri sergilemeye (ayrıntıya kaçmadan) çalışacağız.

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 1920'de Ankara'da Hacı Bayram Velî caddesinde (o yıllarda Orta Mezarlık diye bilinen yerde) okul yapmak amacıyla bir bina inşa etmiştir. Bu iş için 125.898 kuruş ödemesine rağmen binanın yapımı tamamlanamamıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin lağvı üzerine 384.5 metrekarelik bir alanı kaplayan binanın parası Şeriye ve Evkaf Vekaletinin 23 Rebiyülevvel 1336 (1920) tarih ve 147 sayılı yazısı ile Mal Sandığına teslim ettirilmiş, tapusu Evkaf-ı Hümayun Hazinesi namına, Ankara Evkaf Müdüriyetinin talebi ve İl İdare Meclisinin ruhsatnamesi gereğince düzenlenmiştir. (Ayrıtılı bilgiyi Ek-1'deki Sened-i Hakanî [tapu senedi]'de bulmak mümkündür.) Özetlersek 19 Ağustos 1336 (1920)

UMUR-I ŞERİYYE ve EVKAF VEKALETİ CELİLESİNE

Leffen/1 17859/130

Vekalet binası için istihsal kılınmış olan tapu senedi Vekalet-i Celileleri Daire-i Mahsusasınca hıfz edilmek üzere leffen tasdik kılınmış olmağla ol babda ferman 339/23

Ankara

Ankara Evkaf Müdürlüğünün Şeriye ve Evkaf Vekaletine gönderdiği yazı Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden alınmıştır.

19 Ocak-7 Nisan 1923 tarihleri arasında Ankara'da çıkan muhalefetin yayın organı Tan Gazetesi

tarihinden itibaren söz konusu bina Şeriye ve Evkaf Vekaletinin malı olmuştur. Ankara Evkaf Müdürlüğünün, ekinde tapu senedi bulunan ve Şeriye ve Evkaf Vekaletine gönderdiği 1339/23 (1923) sayılı yazıda sözkonusu binanın vekalet binası için alındığı yazılmaktadır. Anlaşılan binanın yapımı artık tamamlanmıştır. (Ek-2 Ankara Evkaf Müdürlüğünün Şeriye ve Evkaf Vekaletine gönderdiği yazı)

Yukarıda sözü edilen yazının gönderilmesinden sonra Taşçıoğlu binasına iki vekaletin taşındığını görüyoruz. Bunlardan Şeriye ve Evkaf Vekaleti binanın sahibi olarak ikinci kata, Adliye Vekaleti de birinci kata yerleşmişlerdir. Binanın zemin katında ise Türkiye Büyük Millet Meclisindeki İkinci Grup liderlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey *Tan* Gazetesini basmaktadır.[1]

1923 yılının ilk aylarında Ankara'da Meclis heyecanlı dönemlerinden birisini yaşamaktadır. Muhalefet Rauf Orbay hükûmetini sıkıştırmaktadır. Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış, Musul meselesi çıkmaza girmiştir. Ankara Hükûmetinin önünde iki yol vardır. Ya Musul ve daha başka topraklar kaybedilecek, Lozan antlaşması imzalanacaktır, ya da Misak-ı Millî'den taviz verilmeyecek ve İtilaf Devletleriyle yeniden savaşa girilecektir. Daha önceki tartışmalarda -bilhassa Başkumandanlık süresinin uzatılma görüşmelerinde, Ceza Kanununun 103. maddesi üzerine yapılan oturumlarda ve özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmasıyla- şekillenen İkinci Grup Lozan konusunda sıkı bir muhalefet yapmaktadır. İkinci Grup üyeleri, başta Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Selahattin Bey (Mersin) ve Necati Albayrak (Erzurum) olmak üzere Ali Şükrü Bey (Trabzon)'in sahibi ve baş yazarı olduğu *Tan* Gazetesinde görüşlerini dile getirirlerdi. İkinci Grup daha çok şahıs Diktatörlüğü fikrine karşı çıkmış ve Meclisin üstünlüğü ve hakimiyeti düşüncesini işlemiştir.

Tan Gazetesi 19 Ocak 1923'de kurulmuştu. Faaliyet gösterdiği yer ise Taşçıoğlu binasında ve Adliye Vekaletinin alt katındaydı. Cumartesi günleri hariç her gün çıkıyor, nüshası 5 kuruşa satılıyordu. (Ek-3) Kazım Karabekir'in bu gazete hakkında küçük bir anısı vardır. 14 Ocak 1923'te Mustafa Kemal, Fevzi ve Kazım Karabekir Paşalarla İzmir'e gider. Halinden çok öfkeli olduğu anlaşılmaktadır. "Gazi pek asabi idi. Muhaliflerden Ali Şükrü Bey (Ankara'ya matbaa makinası getirmiş... *Tan* adında bir gazete çıkaracakmış, sizi halâ uyuyorsunuz) diye yaveri Hüseyin Abbas Bey'e verdi veriştirdi. Ve (yakın, yıkın) diye çıkıştı. Yalnız kalınca kendilerini teskin ettim. Bu tarzdaki beyanatının dışarıya aksedebileceğini ve pek de doğru olmadığını anlattım"[2] diye yazmaktadır, Kazım Karabekir.

1920'lerin Ankara'sı şimdilerin orta halli bir kazasını hatırlatıyordu. Şehirdeki bütün hareketlilik Ulus Meydanı'nın yukarısındaki küçük bölgedeydi. Birinci Meclis-te görev yapan milletvekillerinin de hayatları bu mütevazilik ve rutinlik içerisinde değerlendirilmelidir. Milletvekilleri Ulus'daki Merkez Kıraathanesine giderler, burada muharrirler ve diğer memurlarla görüşürlerdi. Namazlar genellikle Hacı Bayram Camiinde kılınır, çok yakındaki Hükûmet Caddesi üzerindeki Vekaletlerde çalışılır ve yine o küçücük bölgeye sıkışmış kalmış olan dükkanlardan alış veriş yapılırdı. Hacı Bayram Camiisinin aşağı ve yan tarafları da Ankara'nın bir çeşit Bâb-ı Alîsiydi. Gazeteler buralarda basılırdı. Bugün de Taşçıoğlu binasının hemen arka sokakları irili ufaklı bir çok matbaa ile doludur.

Ali Şükrü Bey'in *Tan* Gazetesini bastığı matbaa da işte böyle küçük matbaalardan biriydi. Yalnız burada bir soru akla takılmaktadır; *Tan* Gazetesi gibi muhalif bir gazete nasıl olmuştur da öyle zorlu bir dönemde Adliye Vekaletinin alt katında basılabilmiştir? ve Ali Şükrü Bey bir kere bile takibata uğramamıştır? Bu sorunun cevabını ilk Mecliste Adana Milletvekili olarak görev yapmış bulunan Damar Arıkoğlu (Zamir Bey) vermektedir. Arıkoğlu'nun yazdığı *Hatıralarım* adlı kitabının 'Adliye Vekili Seçiminde İkinci Grubun Muvaffakiyeti' isimli bölümü bu durumu aydınlatmak için yeterlidir. Arıkoğlu'na göre 16 Ağustos 1922 tarihinde Celaleddin Arif Bey'in istifası ile boşalan Adliye

Vekaletine Birinci Grup Ali Sururi Bey'i, İkinci Grup ise Rıfat Çalıkoğlu (Kayseri)'nu aday göstermişlerdir. Rıfat Bey her iki grubun da sevdiği birisidir. Seçim gizli oyla yapıldığından Rıfat Bey iki gruptan da oy alarak Adliye Vekilliğine seçilebilmiştir. Ve bu görevi Birinci Gruptan Vekillerle uyum içerisinde sonuna kadar götürebilmiştir.[3] Dolayısıyla Meclisteki muhalefet grubunun görüşlerini benimseyen bir Adliye Vekili Adliye Vekaletinin alt katında muhalif *Tan* Gazetesinin basılmasına müdahale etmemiştir. Zaten sözkonusu binanın üst katındaki Şeriye ve Evkaf Vekaletinin de kendiliğinden gelişen bir muhalefeti, hoşnutsuzluğu sözkonusuydu. Gelişmeler bu vekaletin günlerinin sayılı olduğunu kanıtlayacaktır.

Meclisteki muhalefet ve yoğun tartışmalar fazla uzun sürmemiştir. *Tan* Gazetesi Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesinden sonra fazla devam edememiş, 7 Nisan 1923 tarihli 68. sayısı ile yayın hayatına son vermiştir. Birinci Büyük Millet Meclisinin kendisini feshetmesi de Nisan ayında gerçekleşir. Taşçıoğlu binası Ali Şükrü Bey'in cenazesine de tanık olmuştur. Konuyla ilgili 66. sayısında *Tan* Gazetesinde şunlar vardır; "Saat on buçukta halkın elleri üzerinde yükselen Ali Şükrü Bey'in tabutu Hacı Bayram Velî Hazretleri türbesi önünden alınarak hareket edildi. Bu muazzam alay, Şeriye Vekaletinin altındaki Tan Matbaası önüne Ali Şükrü merhumun tam hücre-i iştigali yanına geldiği sırada tevakkuf etti. Yine Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi tarafından gayet müessir bir dua edildi, fatihalar okundu.. Şeriye Vekaletinin balkonunda semalara gayet muhrik ezan sesleri afakı huşû ile titretiyordu. "[4]

Sahibinin ölümünden sonra *Tan* Gazetesini basan matbaanın akıbeti ne olmuştur? Ve binadan ne zaman çıkarılmıştır? Kadir Mısıroğlu Ali Şükrü Bey hakkındaki bir çalışmasında bu konuda bir röportaja yer verir. Hasan Fehmi Atabay -Ali Şükrü Bey'in akrabasıdır- matbaa konusunda şöyle bilgi verir: "Yengem Ankara'daki matbaa işini de Rauf Bey'e (dönemin Başbakanıdır) havale etmişti. Satsın da parasını yollasın diye. O da bu matbaanın parasını yemiştir. Matbaayı satmış, parayı teslim etmeden yurt dışına kaçmış. Dönüp geldikten sonra da ödeyemedi."[5]

1924 yılına gelindiğinde önemli bir gelişme oldu. 6.3.1924 tarihinde "Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin ilgasına dair kanun" çıkarıldı. Kanun numarası 429'du.Bu kanunun çıkışından sonra iki kurum ortaya çıkacaktır. Bunlardan birisi Diyanet İşleri Başkanlığı, diğeri de Vakıflar Genel Müdürlüğüdür. 1924 yılının sonlarına doğru eski Şeriye ve Evkafın büyük bölümü Taşçıoğlu binasından çıktılar. Bunu birkaç yıl sonra Adliye Vekaleti izleyecektir. Bina hala Vakıfların malıdır.

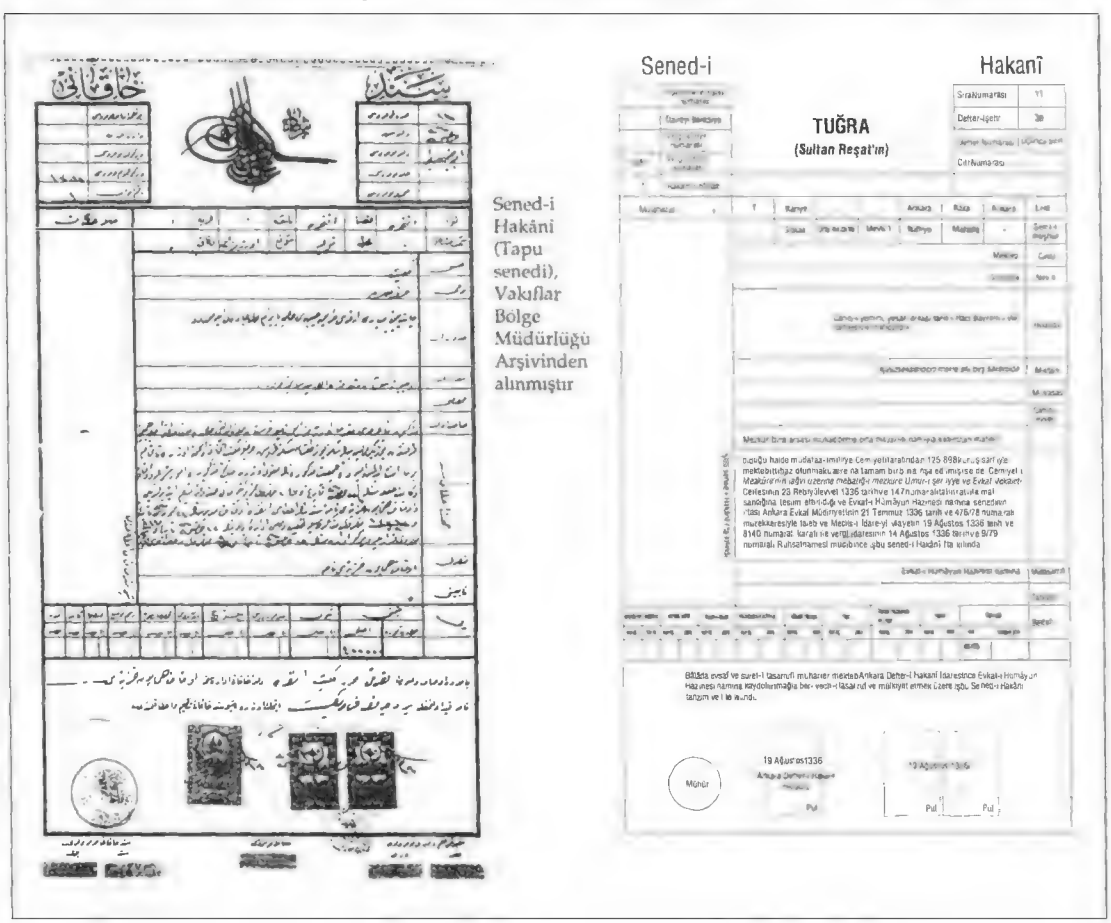

Sened-i Hakânî (Tapu senedi), Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden alınmıştır

1925 yılı Taşçıoğlu binası açısından yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. 5 Teşrinisani 1341 (5 Kasım 1925)'de alı-

nan bir kararla Ankara Adliye Hukuk Mektebi kuruldu.[6] Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Adliye Vekili ise 21 Kasım 1924'te göreve başlayan Mahmut Esat Bozkurt'tur. Bu okul adından da anlaşıldığı üzere Adliye Vekaletine bağlıydı. Okulun harcamaları Adliye Vekaleti bütçesinden karşılanıyordu.

1925 yılının Ankara'sında Bakanlar Kurulu kararıyla Hukuk Mektebi açmak kolay, bu okul için bina, derslik, yemekhane, yatakhane, depo, araç-gereç vs. bulmak zordu. Onun için okula epeyce bir zaman yer arandı. En nihayet şimdiki Ankara Müftülüğünün olduğu binada ilk Hukuk Mektebi açılabildi. Okulun yarı yatılı olduğu da belirtilmelidir. "İlk yıl birinci sınıfta 301 öğrenci mevcuttu. Bunlardan 75'i yatılıydı."[7] Fakülte Adliye Vekaletine bağlı olduğundan yatılı öğrencilerden devletin yaptığı harcamalar karşılığında bu Bakanlığa karşı mecburi hizmet taahhüdü sağlanmıştı. (Talimatname M. 2) Öğrenciler mezuniyetlerinden sonra 5 yıl Adliye Vekaleti buyruğunda çalışacaklardı.[8]

Bina sorunu o dönemlerde kolay aşılamaz bir sorun olduğu için Hukuk Mektebinin ilk yılları dağınık binalarda ve büyük perişanlık içerisinde geçti. Yatakhane olarak Bakanlık Yahudi Mahallesinde eski Müstantik Mektebi binasını tahsis etti. Ancak bu bina ihtiyaca cevap vermekten uzaktı. Merkez Postahanesi arkasındaki sokakta Tahsin Bey adında bir kişinin yeni yaptırdığı on odalı evi yatakhane olarak 4500 liraya kiralandı. En sonunda Taşçıoğlu binası dikkati çekti. Binanın üst katı (Eski Şeriye ve Evkaf Vekaletinin olduğu kat) boştu. Orta katta Adliye Vekaleti oturmaya devam ediyordu. Alınan bir kararla binanın üst katı kısa sürede Fakülte yatakhanesi haline getirildi.[9] Bu gelişmeler 1926 yılının başlarında oluyordu. İşte Ankara Hukuk Mektebinin ilk öğrencileri 50 kuruş yevmiye alıyorlar, her türlü zorluğa katlanırken bu binada da bir süre konuk oluyorlardı. Adliye Hukuk Mektebinin 'Dahili Talimatnamesinde' daha çok yatılı öğrencilerle ilgili hükümler vardı. Özellikle yatılı öğrencilerin çok sıkı ve disiplinli bir hayat sürdüklerini Oğuzoğlu'nun anılarından anlıyoruz.

Taşçıoğlu binasının yurt olarak kullanılması 1928 yılına kadar devam etti. Yıllar geçtikçe yatılı öğrenci sayısı artıyor, daha büyük ve kullanışlı bir yer bulma ihtiyacı belirmeye başlıyordu. Bu arayış Ankara'da II. Vakıf Apartımanının yapılmasıyla son bulmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olan bu bina (Apartıman bugün de faaldir ve üzerinde Küçük Tiyatro, Oda Tiyatrosu, Toprak ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğü ve bazı depolar ile tiyatroların arşivleri vardır) dönemin büyük bir ihtiyacını karşılamış, büyük bir boşluğunu doldurmuştur.[10]

Vakıf Apartımanının üst katı yatakhane olarak tahsis edilince öğrenciler Taşçıoğlu binasını boşalttılar. Fakat bina uzun süre daha ve yemekhane olarak hizmet verdi.[11]

1927 yılının Ağustos ayında Ankara'da Anafartalar caddesinde ilk Adliye Sarayının yapımı tamamlanmıştır. Hükûmetin amacı Adliye ile ilgili bütün birimleri bu binada toplamaktı. 2 Ağustos 1927 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi konuyla ilgili bir haberi: "Mahkemelerimiz Adliye Sarayına nakledilyor" şeklinde vermiştir. Haberin devamında Adliye Vekaleti ile ilgili bütün birimlerin taşınmalarının aynı hafta içerisinde gerçekleştirileceği yazılmıştır. Bu bilgilerden Taşçıoğlu binasının 1. katında görev yapan Adliye Vekaletinin ve mahkemelerin 1927 yılının Ağustosunda binayı boşalttıkları sonucunu çıkarabiliriz.

Taşçıoğlu binasının 1928'den 1940 yılına kadar olan tarihi hakkında fazlaca bir şey bilinmemektedir. Yalnızca 1928'de yatılı öğrencilerin Vakıf Apartımanına taşınmalarından sonra 5-6 yıl daha yemekhane olarak hizmet verdiğini biliyoruz.

2.8.1940 tarihli ve "Anafartalar Merkez Başkomiserliğine" başlıklı bir resmi yazıdan Taşçıoğlu binasının bu tarihlerde karakol olarak kullanıldığını anlıyoruz. Karakolun binaya ne zaman taşındığı hakkında bir bilgi edinemedik. Bu tarihten bir kaç yıl önce taşınmış olmalıdırlar. Binanın çevresinde bulunan eski esnaflardan aldığımız bilgiye göre karakol Vakıfların kiracısı olarak binaya girmiş ve uzun yıllar Vakıflar Bölge Müdürlüğüne kira vermiştir.

Yine yakın çevredeki esnaftan aldığımız bilgiye göre Ali Şükrü Bey'in *Tan* Gazetesini bastığı zemin kat karakol devrinde nezarethane olarak kullanılmıştır. Bina karakol devrinde de tıpkı Adliye Vekaleti devrinde olduğu gibi siyasî veya sıradan pekçok olaya tanık olmuş, olayları bizzat yaşamıştır. Üstelik bu durum yıllar yılı devam edecektir.

1960'larda Taşçıoğlu binası Anafartalar Emniyet Amirliğidir. Başkomiserlikten Amirliğe yükselmiş, kapsamı genişlemiştir. Esnafın söylediğine göre binanın üst katında Ankara Emniyet Müdürlüğünün birkaç şubesi bulunmakta, Anafartalar Emniyet Amirliği orta katta oturmaktaydı. Şubeler Ankara Emniyet Sarayının yapılmasına kadar binada oturmaya devam etmiştir.

Yaşayan esnaflardan alınan bilgiye göre 27 Mayıs 1960 ihtilalinde Taşçıoğlu binası 3-4 gün süreyle kapalı kalmıştır. Sonraki günlerde bazı üst rütbeli subaylar gelmiş, binanın denetimini bir süre ellerinde bulundurmuşlardır. Daha sonraları (iki hafta sonra) herşey normale dönmüştür.

1963 yılının 1 Şubat Cuma günü Ankara acı bir olaya tanık olmuş-

1923

tu. Bu bir uçak kazasıydı. Orta Doğu Hava Yollarına (M.E.A.) ait bir Lübnan yolcu uçağı ile 12. Hava Üssüne ait Çubuk 28 adlı bir Dakota askeri nakliye uçağı Ankara Kalesinin üzerinde çarpışmışlardı. Uçakların büyük parçaları Hıdırlıktepe Mahallesi ile Ulus'ta Taşçıoğlu binasının karşısındaki İstanbul Bankası ve Garanti Bankasının üzerine düşmüştü. Toplam 86 kişinin öldüğü, yüzlerce kişinin yaralandığı bu kazada pek çok yangın da çıkmıştı. Bölgedeki havagazı borularının ateş alması yangınların büyümesine neden olmuştu. 2 Şubat 1963 tarihli *Ulus* Gazetesinde bu konuda şunlar yazılmıştır: "Uçağın düşüşü sırasında Anafartalar Emniyet Amirliğinin bulunduğu Adalet Sokağında (şimdiki Adliye Sokağı) çıkan yangın akşam geç saatlere kadar devam etmiş, uçağın güçlükle temizlenen enkazı arasından yine geç saatlere kadar cesetler çıkarılmıştır."

Bu olaylar sırasında Anafartalar Emniyet Amirliği iki şekilde olaya müdahale etmiştir. Birincisi kazadan hemen sonra binada görevli polisler ve memurlar hemen kurtarma çalışmalarına katılmışlardır. Kurtarma çalışmalarında polis memurlarından H. Ali Öztürk, İbrahim Abalı ve Yunus Yunak ağır şekilde yaralanarak yaralanmışlar ve hastahaneye kaldırılmışlardır. İkinci olarak Anafartalar Emniyet Amirliği görevlileri olaydan sonra çevrede güvenlik önlemleri almışlar ve panik, talan gibi olumsuz olayların çıkmasını engellemişlerdir.[12]

Bir başka husus; Savcı Yardımcıları zararı tesbit için çalışmalara başladıklarında, kaza sırasında ele geçen mal, eşya ve paralara el koymuşlardır. İstanbul Bankası'ndan kurtarılan paraların bir kısmı savcılıkta, bir kısmı da Anafartalar Emniyet Amirliğinde muhafaza edilmişlerdir.[13]

Ankara Emniyet Sarayının yapılmasından sonra (faaliyete geçişi 1963 yılının ortalarıdır) Taşçıoğlu binasının üst katında bulunan şubeler Emniyet Sarayına taşınmışlardır. Bu tarihten 1981 Eylülüne kadar (ve ismi değiştirilerek) Anafartalar Polis Karakolu burada faaliyetine devam etmiştir. 1981 yılı karakolun şimdiki yerine (İsmet Paşa Mahallesinde) taşınmasının tarihidir.

1983 yılında binanın üst 2 katı Ulus Oteline, 1984 yılında da alt zemin katı Taşçıoğlu Kundura Mağazasına kiraya verilmiştir. Böylece binanın ilk kez sivil kiracıları olmuştur. Vakıflar Bölge Müdürlüğü halen bu esnaflardan kira almaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 1992'de bu binanın Halı-Kilim Müzesi yapılmasını düşünmüş, fakat bu konuda herhangi bir girişimde bulunmamıştır. ☆

1 Enver Behnan Şapolyo, *Mustaf Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi 1967, s. 155
Şapolyo kitabında; "Ali Şükrü Bey *Tan* Gazetesini neşre başladı. Bu gazetenin idarehanesi Hacı Bayram Caddesinde bulunan kârgir bir binanın alt katı idi. İkinci katı Adliye Vekaleti, üçüncü katı da Şer'iye Vekaleti idi. Şimdi bu bina polis karakolu olarak kullanılmaktadır..." diye yazmaktadır.

2 Uğur Mumcu (Yayına hazırlayan), *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul Tekin Yayınları 1990, 2. bs. s. 68.

3 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Matbaası, 1961, s. 286-287.

4 5 Nisan 1923 tarihli *Tan* Gazetesinde cenaze hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

5 Kadir Mısıroğlu, *Trabzon Meb'usu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, İstanbul, Sebil Yayınları 1978, s. 267. (Mülâkatın tam metni s. 253-267)

6 Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yay., 1977.

7 Prof. Dr. H.C. Oğuzoğlu, "Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş ve İlk Yılları", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara 1966,s. 6

8 Ahmet Mumcu, aynı eser, s. 116; Oğuzoğlu, aynı makale, s. 6.

9 Oğuzoğlu, s. 10.

10 Nazif Öztürk, "Ankara'nın kuruluşunda Vakıfların rolü", *Vakıflar Dergisi*, 1988, sayı: XX, s. 329-346.

11 Baha Soysal, "Mektep anıları", *Prof. Dr. H.C. Oğuzoğlu'na Armağan*, Ankara 1972, s. 11.

12 2-3 Şubat 1963 tarihli *Ulus* Gazetelerinde kaza hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

13 3 Şubat 1963 tarihli *Ulus* Gazetesi.

Fotoğraflar : Nazif Öztürk Kolleksiyonu

1993

Dr. Himmet Akın'la Bir Söyleşi

(İzmir, 26 Nisan 1993)

ZEKİ ARIKAN/BAYRAM EYÜP ERTÜRK

1962 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazanmış, yatılı okumak için de Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'na başvurmuştum. Buranın sınavları sözlü yapılıyordu. Sınav jürisi, Edebiyat Fakültesi'nde görev yapan öğretim üyeleri ile Çapa Eğitim Enstitüsü'nde bulunan kimselerden oluşuyordu. Nitekim benim jürimde sonradan anladığıma göre, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Doç. (sonra Prof.) Dr. Münir Aktepe, M. Çağatay Uluçay, Niyazi Akşit ve Mesut Talaslıoğlu'dan oluşmuştu. Sınav kapısında tanıdığım, Nazilli'den gelen Yılmaz Metin, benden önce içeri girdi. Anlattığına göre, kendisine Aydınoğulları Beyliği üzerine bazı sorularla birlikte bu beylikle ilgili herhangi bir araştırmanın yapılıp yapılmadığı da sorulmuştu. Yılmaz, Himmet Akın'ın ***Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma****'sından söz etmiş, sanırım bu yanıt, yeni tanıştığım arkadaşımın Yüksek Öğretmen Okulu'na girişinde etkili olmuştu. O yıllarda, bir lise mezunu gencin, ders kitapları dışında bilimse araştırmaları tanıması, bilmesi raslantıya bağlıydı. Ben, doğrusu, Himmet Akın'ın adını ilk kez duyuyordum. Aradan yıllar geçti. Dr. Himmet Akın'ı, İzmir'de Küçükyalı'daki evinde Bayram Eyüp Ertürk'le ziyaret ettiğimiz zaman kendisine bu anımı anlattım. Bundan son derece mutlu oldu.*

Dr. Himmet Akın, 1908 yılında Acıpayam'da doğmuştur. Aşağıda görüleceği gibi çeşitli okullarda öğretmenlik, idarecilik yapmış ve bu arada fakültede görevli olmadığı halde, dışardan, Ankara Ünivesitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doktorasını tamamlamıştır. Selahattin Tansel gibi o da doktorasını bitirdikten sonra fakültede herhangi bir kadroya yerleşmek olanağı bulamamış, bir eğitimci, bir öğretmen, bir idareci olarak yıllarca çeşitli eğitim kurumlarında hizmet etmiş, 1971 yılında da emekliye ayrılmıştır. Kendisiyle bu konuları konuştuk. Bize böyle bir fırsat verdiği için kendisine teşekkür ederiz. Bu söyleşinin uçup gitmemesi için de yazıya dökmeyi uygun bulduk. Aşağıda bu söyleşinin metnini veriyoruz. Ayrıca Himmet Akın'ın 5.2. 1968 tarihinde Çağatay Uluçay'a yazdığı bir mektubu da söyleşiye ekliyoruz. Mektup, Toros Uluçay tarafından, babası M. Çağatay Uluçay hakkında bir yüksek lisans tezi [1] hazırlayan Bayram Eyüp Ertürk'e verilmiştir. (Z. A.)

Aşağıda, Sayın Dr. Himmet Akın'a sorduğumuz sorularla, kendisinin (H.A.) bunlara verdiği yanıtları olduğu gibi sunuyoruz.

-Sayın Himmet Akın, siz Türk tarihçiliğinin çeşitli bakımlardan ilkleri arasında, özellikle birinci elden arşiv kaynaklarından hareketle doktora tezi olarak hazırladığınız önemli çalışma *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma* bunun en güzel örneklerinden birini teşkil ediyor. Ancak bu eseri, üniversite kadrolu olmadığınız halde dışarıdan hazırlayıp doktora tezi olarak sunmanız da çok ayrı bir olay. Bu konu hakkında bilgi verir misiniz? O yıllarda dışarıdan doktora çalışması yapılabiliyor muydu?

Siz nasıl yaptınız? Teşvik ve yardımlar gördünüz mü?

H. A.- Evet, dışarıdan doktora yapabilmek mümkündü. Ancak bu son derece ender bir olaydı. Örneğin, Selâhattin Tansel de benden bir kaç yıl önce, hazırladığı eseri ile dışarıdan doktorasını yapmıştı. Zaten benim 1946'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doktoramı yapmamda temel teşvik Selahattin Bey'den gelmiştir. Kendisi yakın arkadaşımdı ve çalışmaları ile bana örnek teşkil etti. Ben de önceden Ödemiş'te görev yapmıştım. Yani o bölge ile ilgiliydim. Ayrıca beni Akdes Nimet ve Enver Ziya Beyler de önemli ölçüde desteklemişlerdir. Kendileri ile yakın ilişkilerim vardı. Enver Ziya Bey'in hanımı Fatma Hanım, okulumuzda hoca idi. Akdes Nimet Kurat'ın oğlu Yuluğ Tekin de benim liseden öğrencimdi. Aydınoğulları üzerine doktora düzeyinde bir araştırma yapmak istediğimi Akdes Nimet Bey'e açtığımda büyük bir ilgi ile karşıladı ve destek oldu. Çünkü, kendisi Bizans kaynaklarına dayanarak *Çaka Bey* üzerinde bir çalışma yapmıştı.

- Bir de sizin o sıralarda *Düsturname-i Enverî*'nin İzmir nüshasını buluşunuz var. Bu çok önemli bir olay. Çünkü eserin, bugün İzmir Milli Kütüphane'de bulunan nüshası en az Paris müshası kadar değerli. Bu eseri yayınlamayı düşünmediniz mi?

H. A.- Evet doğru. *Düsturname-i Enverî*'yi, İzmir'de, doktora konum üzerimde çalışmalar yaptığım sırada buldum, ortaya çıkardım.Hemen Akdes Nimet'e haber verdim. Kendisi de bu konularla ilişkili olduğundan çok dikkatini çekti ve heyecanlandı. Çalışmalarıma destek oldu. Ben de eser üzerinde bir yıla yakın çalıştım. Doktora çalışmamda oldukça yararlandım. Kendimi övmek gibi olmasın ama tezimi üniversite jürisinde pekiyi ile kabul ettiler. Ancak *Düsturname-i Enverî*'nin İzmir nüshasını yayınlamak pek gündeme gelemedi. Özellikle o sıralardaki güncel bazı olaylar ve meşguliyetler de beni engelledi. Ayrıca Paris nüshası biliniyordu ve Mükrimin Halil Bey eseri ve buna *Methal*'i yayınlamıştı. Yani yayınlama işine girişmedik.

- Sayın Akın, Aydınoğulları ile ilgili eserinizde dikkat çekici oldukça önemli bir diğer nokta da kaynakların orijinalliği yanısıra bu kaynaklardan istifade ediş yönteminiz. Osmanlı kaynaklarını geriye, yani Beylikler ve Anadolu Selçukluları devirleri gibi daha önceki dönemlere ait verdiği bilgileri, M. Çağatay Uluçay gibi bir-iki tarihçi ile birlikte Türkiye'de ilk kez kullanan tarihçilerdensiniz. Siz, günümüzde Osmanlı tarihi ile meşgul olan çevrelerde oldukça rağbet edilen ve kullanılan bu yöntemi nasıl yakaladınız? Çünkü bu çok orijinal bir olay...

H. A.- Doğrudur. Ancak benim şansım, o dönemlerden arşivlerde çalışabilme imkanını bulmuş olabilmemdi. Ben, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, ama özellikle Ankara Tapu Kadastro Arşivi-Kuyud-u Kadime'den oldukça yararlandım. Tapu ve vakıf defterleri, özellikle Aydınoğulları ile ilgili önemli bilgiler içeriyordu. Yani Osmanlı devrinden kalma kaynaklar, kendilerinden önceki dönemlere -en azından bazı beyliklere- ilişkin gözardı edilemeyecek bilgileri bünyelerinde barındırıyorlardı. Ben de çalışmalarımı o vadide ilerlettim. Bu esas kaynaklar üzerinde çalıştım. Bir çok defterden edindiğim bilgileri bir terkip (sentez) yolu ile derledim ve bir tezi savundum. Bu arada özellikle Cüneyd Bey'in Aydınoğulları'ndan olduğunu ilk kez, tahminlerin ötesinde kanıtladım. Merhum İsmail Hakkı Uzunçarşılı da -ki Topkapı Sarayı'nda çalıştığı yıllarda kendisinden çok yaralanmıştım- bunu benim eserimden keşfetti. Bu konudaki şüpheleri yok oldu. Ben askerliğimi de Narlıdere'de İstihkam Okulu'nda yaptığım için bu civar (Ege) kaynaklarını bulup yararlanabilme olanağını buldum. Cüneyd Bey'in oğlu İbrahim Bey'le ilgili bilgiler de buldum. Aydınoğulları'nın sülâlesini tesbite çalıştım. Tire, Birgi gibi civar ilçelere de gidip geldim. Buralarda bulunan, Aydınoğulları'na ait eserleri ve kitabeleri inceledim. Tapu defterlerinden yaralandım. Tezim 1946'da kitap olarak basıldı. Daha sora, 1968'de D.T.C.F.'de biraz daha genişleterek ikinci kez basıldı. Ancak tabiî ki bugün tükenmiş durumda.

- Doktora sonrasında fakültede kalma şansınız olmadı mı?

H. A.- Çeşitli sebeplerden dolayı bu gerçekleşemedi. Bir kere, o yıllarda fakültede kimi siyasî oluşumlar meydana gelmeye başlamış, sağ-sol türünden çekişmeler ortaya çıkmıştı. Bu arada Mehmet Tuğrul Bey de bizim gibi dışarıdan doktorasını yapmış araştırmacılardandı. Daha sonra da üniversiteye asistan olarak da girmişti. Fakat kısa süre sonra bu siyasî olaylardan dolayı dayanamadı ve ayrıldı. Bu da bana örnek oldu, yani soğuttu. Benim zaten o sıralarda Ankara'da idarî görevim vardı. Yani olmadı. Sonra benim başıma gelen bir diğer şanssızlık daha oldu. Doktoramı verdikten sonra, Bakanlık'ça bilgi ve görgümü arttırmak için Fransa'ya gönderilme durumum ortaya çıktı. Ancak tam o günlerde Fransa'da 40 günlük, geniş kapsamlı bir grev oldu. Ailemle de birlikte gitme durumum olduğu için Bakanlık'tan müsaade istedim. Fakat Bakanlık bunu ayarlayamadı. Ben de ileriki günlerde işlerimi düzenleyemedim. Böylece bu iş de kaldı. Eğer olabilseydi dönüşte belki de idarecilikten ilim sahasına geçebilirdim. O günlerde İzmit'te lise müdürlüğü açılmıştı. Bir arkadaşım tavsiye etti. Gittim, gördüm. Kararımı verdim ve İzmit Lisesi Müdürü oldum. Yıl 1947. Böylece doktoramdan bir yıl sonra idarecilik hayatım ön pl ana geçmiş oldu. Sırasıyla Denizli, Kütahya, Vefa ve Ankara

Lisesi müdürlüklerinde de bulundum. Daha sonra, diğer bazı idareci arkadaşlarla birlikte, yöneticilikle ilgili olarak bir yıl kadar müddetle Amerika Birleşik Devletleri'ne gittik. Yurda dönüşte Milli Eğitim'de Bakanlık Müfettişi oldum. Bundan sonraki yıllarım İlköğretim Genel Müdülüğü'nde hep idarecilikle geçti. Aynı zamanda Gazi Terbiye'de [bugünkü Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi], hocalık görevi de aldım. Zaten bu, o zamanlar normaldi. Bu görevim de 8 yıl sürdü. Talim ve Terbiye üyeliği, müdür yardımcılığı da yaptığım görevler arasındadır. 1971 yılında emekliye ayrıldım.

- O yılların Gazi Terbiye'si hakkında bilgi verir misiniz?

H. A.- O yıllarda okul, daha sonraki dönemlere -1970'lere ve sonrasına- nazaran daha seçkindi, daha kaliteliydi. Siyasî ortamın kızışmasıyla birlikte okula, değişik hesaplarla dışarıdan niteliksiz hocalar getirildi, dolduruldu ve ne yazık ki nitelik bozuldu.

- Sayın Akın, rahmetli Çağatay Uluçay sizin yakın dostunuzdu. Onunla tanışmanız nasıl olmuştu? Sonraki arkadaşlığınız nasıl gelişti? Bilgi verir misiniz?

H. A.- Benim Çağatay ile tanışmam İzmir Erkek Muallim Mektebi [bugünkü İzmir Karataş Kız Lisesi]'ndeki öğrencilik yıllarımıza dayanır. O benden bir sene sonra idi. Okuldan sonra Çağatay, eğitimini sürdürmek üzere doğrudan Gazi Terbiye'ye gitti. Bense Erzincan'da ilkokul öğretmeni olarak hayata atıldım. Böylece ilişkimiz birkaç yıllığına koptu. Ben daha sonraki yıllarda, Acıpayam'da ilkokul öğretmeni, İzmir Öğretmen Okulu'nda tatbikat öğretmeni olarak atandım. Ödemiş'te ortaokulda 4 yıl çalıştım. Askerliğimi yaptım. Sene 1935'ler. O yıllarda Ankara'da fakülte açılacaktı. Nasıl girilebilir, şartlar nedir diye araştırdım. Eyüp Hamdi Akman tanıdığımdı. Beni Ankara'ya, bilgi almak üzere Hasip Ahmet Bey'e gönderdi. Ancak Hasip Bey de Ödemiş'ten gelmiş bir ortaokul öğretmeninin üniversiteye girmede pek şanslı olamayacağını belirtti. Ben, öğrenimimi sürdüremeyeceğim diye tam geri dönecekken, Ankara'nın bir sokağında, Atatürk'ün Bingazi'den dostu ve benim de eskiden tanıdığım Mustafa Bengi Bey'e rastladım. Kendisine fakülte olayını açtım, anlattım. Yakından ilgilendi. O sıralarda Mustafa Bengi'nin yakın arkadaşı Saffet Arıkan da bakan idi. Ben bir yıl önce görevimden taktirname ile ödüllendirilmiştim. Sicilim temizdi. Bunların da etkisi ve Saffet Arıkan Bey'in Mustafa Bey aracılığıyla gösterdiği ilgi ile okula, fakülteye girdim, yeniden öğrenci oldum.

Çağatay ile ikinci kez karşılaşmam İstanbul'da oldu. Zaten bundan sonra da, görev yerlerimiz değişse de ikişkimizi koparmadık. Ben Vefa Lisesi'ne idareci olarak kayıt olduğumda (1950'lerin başları) Çağatay ile yeniden biraraya geldik, buluştuk. Kısa süre sonra da gece-gündüz demeden ilk ve ortaokul tarih ders kitapları hazırlama işine koyulduk. Bu 3-4 sene sürdü. Ben sonradan Ankara Erkek Lisesi'ne gittiğimde ve Amerika dönüşünde de ilişkilerimiz sürdü. Kitaplarımız -ki yanılmıyorsam 10 yılı aşkın okullarda okutuldu- sürekli yenileştirmeye çalıştık. Amacımız yeni metodlarla, öğrenciyi daha aktif kılacak kitaplar yazabilmekti. Bu yoldaTürkiye'de yanılmıyorsam ilk kez geniş kapsamlı testli kitaplarını yazdık. Bu adeta yeni bir çığırdı. Ben, Amerika'da bulunduğum yıllarda da bu konu ile ilgilenmiştim. İngilizce kaynaklardan araştırmıştım. Çağatay da benzeri biçimde konu ile yakından ilgiliydi. Hatta o da, İngiltere'de bulunduğu sıralarda tarih eğitimi üzerinde incelemeler yapmıştı. Kitaplarımızı, her yeni baskısında (3-4 kez yeni baskıları yapılmıştı) biraz daha geliştirdik. İçeriği de yıl be yıl, isimleri de -"Tarih" iken "Atlaslı Tarih" gibi- yenilenmiştir.

- Sayın Akın, Çağatay Uluçay'a yazdığınız 5.2.1968 tarihli mektubunuzdan, Patrikhane üzerine bir araştırma yaptığınızı öğreniyoruz. Bu araştırmanın sonucu ne oldu? Bilgi verebilir misiniz?

H.A.- Benim o yıllarda, hatta daha da önceden Patrikhane üzerine araştırmalarım vardı. Bu konu ile yakından ilgileniyordum. Çünkü Topkapı Sarayı'nda ve Başvekâlet Arşivi'nde araştırma yaparken Patrikhane'nin tarihi durumu ile ilgili oldukça ilginç ve önemli belgelere rastlamıştım. Bunun üzerine, konuyu Bizans'tan beri gösterdiği gelişim çizgisinde ele alıp, mümkün olduğu kadar geniş kapsamda incelemeye karar vermiştim. Epey de bilgi toplamıştım, konunun belli bölümlerini de düzenlemek aşamasındaydım. Ancak büyük şanssızlık eseri gözlerimde katarakt çıktı. Bundan sonra sağlık sorunları birbirini kovaladı. Ne yazık ki oldukça ilerlediğim halde araştırmam yarım kaldı.

- Çalışmanızın bugünkü durumu nedir? Düzenlemek aşamasına geldiğinizi belirttiğiniz bölümleri yayınlamayı düşünmez miydiniz? Çünkü bu da çok özgün bir konu...

H. A.- Ne yazık ki hayır. Çalışma taslak halinde idi. Yani yayınlanacak duruma gelmemişti. Bugün de aynı vaziyette İstanbul'daki evimin kütüphanesinde -ki çoğu kitaplarım da oradadır- duruyor.

- Sayın Akın, hiç Türk Tarih Kongrelerine, ya da başka uluslararası toplantılara katıldınız mı? İzlenimlerinizden bahseder misiniz?

H.A.- Evet katıldım. İlkin 1937'de İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen 2. Türk Tarih Kongresi'ne dinleyici olarak iştirak ettim. Daha sonra da Ankara'da yapılan Tarih kongrelerinden birkaçına katıldım. Fakat tarihlerini tam olarak hatırlayamayaca-

ğım. Ancak 1937'deki kongre iki açıdan önemliydi. İlk önce elbette, yeni Türk gençliğinin büyük insan Atatürk'ü görebilmesi, Mustafa Kemal Atatürk'lü, İsmet İnönü'lü bir ortamda bulunabilmesi, bunun büyük, heyecanlı sevinci... Aslında ben Atatürk'ü İzmir'de öğrenciyken de görmüştüm. Ama tabiî o zaman daha küçüktük. Atatürk 1937'deki kongre esnasında, içinde bizim de bulunduğumuz, kongreye katılan büyük kitleye Beylerbeyi Sarayı'nda, o güne dek kapalı kalmış, halka gösterilmemiş olan altın çatal bıçak takımlarıyla bir yemek vermişti. Bu da unutamadıklarımdandır. Orada Atatürk'ün çok yakınında bulunabilmiş, hatta onunla sohbet edip fotoğraflar da çektirmiştik. Bunlar bugün, İstanbul'daki evimdedir.

1937 kongresinin en dikkat çekici önemli bir özelliği de Türk Tarih Tezi'nin ilk kez dünyanın dört yanından gelmiş büyük bir bilim adamı topluluğuna sunulmuş olmasıdır. Kongre gerçekten çok kalabalıktı. Tez tartışıldı, görüşler belirtildi. Yeni bildiriler okundu.

- Başka kongrelere de katıldınız mı?

H. A.- Ankara'daki yıllarımda Türk Tarih kongrelerinden birkaçına daha katılmıştım, dinleyici olarak... Ama söylediğim gibi kesin tarihlerini hatırlayamıyorum. Bir de eğitim-öğretim ile ilgili olarak, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nda iken, yani çalıştığım dönemlerde toplanan bütün Milli Eğitim şûrâlarına katıldım. Buralarda özellikle okul-aile birliği konusu üzerinde durdum. Tabiî 30-40 yıl öncesinde bu konu henüz pek gündemde değildi. O yüzden belki de bu alanda ilk harekete geçenlerden biri oldum. Aslında taşrada çeşitli yerlerde öğretmenlik yaptığım dönemlerden beri okul-aile ilişkisi ile ilgili idim. Hatta bu konuda çeşitli kereler küçük broşürler, kitapçıklar hazırlamıştım. Bunlar basıldı. Ben bu kitapçıklarımda okul-aile birliğinin önemi, yararı ve gerekliliği üzerinde durdum. Çalıştığım okullara dağıttım. Daha sonra da Ankara merkezde çalışırken, çeşitli şûrâlarda konuyu gündeme getirdim. Hatta 1973'te, Cumhuriyet'in 50. yılı dolayısıyla basılan Milli Eğitim Bakanlığı Şûrâ Kitabı'nda okul-aile birliği konusunda konuşmalarım vardır. Bu konu Milli Eğitim'de her geçen gün daha çok önem kazandı.

- Emekli olduktan sonra Türk tarihçiliğinin güncel gelişimini izleyebilme imkânını bulabildiniz mi? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

H.A.- Emeklilikten sonra, sağlığımda zaman zaman meydana gelen bozukluklar devam etti. Çeşitli rahatsızlıklar geçirdim. Katarakt, enfarktüs ve şeker... Bu yüzden maalesef tarihçiliğimizin gelişimini izleyemedim. Ancak, bir kısım rahmetli olmuş ve yanılmıyorsam bugünkü tarihçiliğimize etki etmiş, bilip/tanıdığım kimseler var... Prof. Dr. Halil İnalcık, Prof. Dr. Osman Turan, yine Prof. Dr.'lar İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Altay Köymen, Şinasi Altındağ gibi...

- Sayın Himmet Akın bu söyleşi için size çok teşekkür ederiz.

H.A.- Ben teşekkür ederim. ☆

1 Bayram Eyüp Ertürk, *Mustafa Çağatay Uluçay, Hayatı Eserleri ve Tarihçiliği..* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993. (Çalışmalarım sırasında benden her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Salih Özbaran'a teşekkürlerimi sunarım. B.E.E.)

Dr. Himmet Akın'ın, 5.2.1968 Tarihinde M. Çağatay Uluçay'a Yazdığı Mektup

5-2-1968 Ankara

Aziz ve kıymetli kardeşim,

Mektubunu ve "Atçalı Kel Mehmed" adındaki değerli etüdünü aldım, çok memnun oldum. Fikri Bey'den beşbin lira avansı "İş Bankası" yoluyla almış bulunuyorum. Kendisine selâm ve teşekkürlerimin iblâğını rica ederim.

Bizim Almanya seyahati suya düştü. Birinci sebep havaların son derece sert gitmesi oldu. Daha Ocak ayı ortasında çocuklara gelemeyeceğimizi bildirmek zorunda kalmıştık. Buna rağmen kömür sıkıntısı ve diğer ihtiyaçlar yönünden darlığa düşmek üzere iken kitap parasının yetişmesi çok iyi oldu.

Herşeyden önce "Atçalı Kel Mehmed" hakkındaki etütüdün için seni ayrıca tebrik ederim. Fakültece ikinci basımına karar verilmiş benim "Aydınoğulları"nın bibliyografyasına koydum ve faydalandım; varol Çağatay.

Patrikhane konusunda ben sömestr tatilinden faydalanarak İstabul'a gelmeyi tasarlarken bizim Baloğlu* kendisine yardım teklifinde bulundu. Tahmin edeceğin gibi Talim ve Terbiye'nin içinde bulunduğu son güçlükler karşısında böyle bir teklifi ona olacağı kadar ve hatta ondan da önde memleket hizmet emri telâkki ettim ve Gazi Eğitim'deki derslerim ve saatlerim bâki olmak üzere başkan yardımcılığına tayin edildim. Birkaç günden beri de vazifeye başlamış bulunuyorum. Böylece, şimdilik Patrik ve Patrikhane konusu herhalde biraz aksayacak, hayırlısı Allah'tan.

Ha, unutuyordum. Selâhaddin'in çok çok selamları ve gönderdiğin kitap için de hadden efzun teşekkürleri var. Bana Eşkiyalık'ın 2. cildini vermemişsin. Eğer varsa yollarsan ayrıca memnun olurum.

Haydi gözlerinden öperim canım kardeşim.

Himmet Akın
(İmza)

Eşimin sana ve sayın eşine selâm ve saygılarını sunar, en iyi dileklerimizi tekrarlarız.

* Zekai Baloğlu, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı.

İkinci Katerina'nın Fransız Devrimine Tepkisi

YASEMİN SANER-GÖNEN

Rusya imparatoriçesi İkinci Katerina, Fransız Devrimi sonrasında Prusya ve Avusturya arasında Fransa'ya karşı yapılan ittifaka katılmadı, bu iki devlet Fransa ile savaşırken yanlarında yer almadı ve 1793 Martında Avrupa'da Fransa'ya karşı hemen hemen tüm devletlerin katılımıyla oluşturulan Birinci Koalisyon'a da girmedi. Çünkü, Avrupa'daki bu karışık ortamdan istifadeyle Polonya'yı ikinci kez işgal etmeyi amaçlıyordu.

Bununla beraber, Fransız Devrimine karşı tepki duydu ve krallığın iadesine çalıştı. Mesela, devrim sonrasında Fransa'dan kaçan soylularla temasa geçti. Bunlardan bazılarını ülkesinde barındırdı ki aralarında, idam edilen Fransa Kralı XVI. Louis'nin erkek kadeşi Louis-Stanislas-Xavier de bulunuyordu. Bu şahıs kendini XVIII. Louis adıyla kral ilân edince onun krallığını tanıdı.

İkinci Katerina, Fransa Kralı XVI. Louis'nin 21 Ocak 1793'de idam edilişine de tepki duydu. Bu tepkisini 25 Şubat 1793'de yayımlanan bir fermanla dile getirdi. Bu fermanda Katerina, krallığını meşru gördüğü ve Allah tarafından bahşedilmiş addettiği Kralın idamını sert şekilde eleştiriyor, krallığın iadesini istiyor ve Fransız Devrimi'ni "eşkıyalık", devrimi gerçekleştirenleri "eşkıya" olarak nitelendiriyordu. Bu ferman ile ülkesindeki Fransızlara ve Fransa'daki Ruslara şunları bildiriyor ve emrediyordu:

Fransa'daki Rus elçisi geri çağrılmış, Rusya'daki Fransız maslahatgüzarı "def" edilmişti; Fransa ile her türlü yazışma ve görüşmeler kesilecekti; XVI. Louis ile olan ticaret anlaşması feshedilmişti; bundan böyle Rus limanlarına Fransa bayrağı ile ticaret gemileri gelmeyecek ve Fransa iskelelerine de Rus ticaret gemileri gitmeyecekti; üç hafta içersinde Fransız konsolosları ülkeyi terk edecek, yine Fransa'daki Rus konsolosları da Fransa'dan ayrılacaklardı; Rusya'da ticaretle, esnaflıkla, sanatla, hocalıkla uğraşan kadın erkek Fransızlardan Fransa'daki devrim hükümetini kabul edenler Rus topraklarını üç hafta içerisinde terk edeceklerdi.

Ancak, ihtilâlcilerin tarafını tutmadığını, yaptıkları eylemleri onaylamadıklarını, onlarla görüşmelerini kestiklerini, krallığa ve Hristiyan dinine sadık olduklarını itiraf eden ve bu beyanlarının altını yemin ederek imzalayanlar Fransa'da tekrar krallık kurulana dek Rusya'da ikamet edebileceklerdi. Fermanın sonuna, ihtilâlcilerin tarafını tutmadığını beyan yoluyla Rusya'da kalabilecek olan Fransızların edecekleri yemin de eklenmişti.

İkinci Katerina, bu fermanın bir tercümesini [1] Osmanlı imparatorluğuna da göndermişti.

Fermanın üst kısmında padişaha sunulmadan önce şu derkenar düşülmüştü:

Françelular haklarında Rusya imparatoriçesi tarafından Rusya memalikine neşr olunan tenbihnamedir. Rusya tercümanının getirdiği tercümedir.

Ferman şöyleydi:

Bi'l-cümle Rusyalar imparatoriçe-i uzmâsı cenablarının Senat tâbir olunur Divan-ı âliden memalik-i Rusyada cümleye ilân ve beyan olunmak zımnında, bin yedi yüz doksan üç senesi şubatın ondördüncü gününde[2] ısdar olunan fermanın tercümesidir.

Şubatın sekizinci gününde imparatoriçe-i uzmâsı canibinden kendi imzasıyla mumza ve Senatoya i'ta olunan hatt-ı şerifinde mukayyed ve mesturdur ki, bin yedi yüz seksen dokuz senesinden beru Françede zuhûr ve vuku' bulan ihtilâl her bir hüsn-i nizam ile muntazam olan memalikinde mütalaa ve mülâhaza getirir bir madde idüğü beyandan müstağnidir. Ve madam ki izlâl ve rast yoldan inhiraf eden kimesneler, zaman ve vuku'atiyle kendine gelebilirler ve nizam-ı derunîyesi ve hükümet-i şeri'yyesinin kuvvet ve istiklâli kendi hal-i kadîmesini tahsil edebilir ümid olunur iken, Françeluların memalikimizde serbestiyet üzere meks ve ikameti ve kendileriyle her türlü muhabere ve muhavereleri tarafımızdan tecviz ve tahammül olunmuş olup, ba'de kendi kralı aleyhine şikak ve adaveti ve garez ve nefsaniyyeti yevmen feyevmen mütezayid olduğu ve ahkâm'ül mer'iyeye (?) terk birle kendi mülkün istiklâline adem-i itaatini ve her türlü hüsn-i terbiye ve ülfet ve nizamından kendileri teb'id birle beynlerinde fesada takviyet vermeden naşi alelıtlak bi'l-cümle cihan derununde dahi bu misullu marazı ve su'-i makasıdlarını tevsi' ve tervicine niyet-i fasidesinde oldukları müşahede etdikte, Françe ile politika muhabereleri def' eylediğimizden naşi meks ve ikamet üzere olan elçimizi etbaılarıyla iade ve pây-tahtımızda mukim Françe maslahatgüzarını dahi ihrac ve def' eydediğimizden, istihkakımız dahi bu idiyken, çünkü canibeyn-i sefaretin meks ve ikameti beynimizde kral ile vaz' olunmuş bulunup ve isyan ve tuğyan üzere olan usat kralın istiklâl ve kudretlerin fesh ve inkıraz birle kralı ihafeden naşi mahbusen dahi tutmalarıyla, yed-i zor ile hükümetini ref' ve nez' olan bugat ile muhabere değil muhaverenin eserini tutmak dahi şayeste ve lâyık görünmedi. Ve el-halet-ü hazihi alelumum üzere teessüf ve telâşından (?) naşi vaktaki nuhuset bulan Françe arazisinde habaset ve eşkıyalığı haddini tecavüz ve vaktaki derunlarinde nâ-merd olan yediyüz kişiden mütecaviz habis ve eşrar bulunup, kendilere istihkakıyeti olmayan yed-i zor ile hükümet ve kudretlerini ref' ve nez' ve madde-i merfu' ve habisiyeti ol dereceye fiile getirdiler ki, min Allah canibinden bahş ve i'ta ve hak ve şer'î kral üzerine katl ve idamı için destdıraz ve işbu sene kânun-ı saniyenin onuncu[3] gününde insaniyetden hariç eza ve cefa suretle muamelesinin fiilen icra eylediklerinden, ind-Allâh ve insaf-ı nısfetimiz nezdinde vaciben zimmetimizle add ederiz ki, min ba'd hüsn-i nizam ile muntazam düvel meyanında derkâr ve cari olan hüsn-i muamele ve muhabereleri devletimizle Françe beyninde bir türlü tahammül etmemek, madam ki adalet-i rabbaniyesi usat ve eşkıyaları te'did edip ve gene irade-i zü'l-celâl üzere Françe krallağının eyyam-ı nuhuset ve idbarlarına hitam vermek ve Françede nizam ve hak ve şer'î olan hükümetini kemafissabık istibka buyurulmak murad-ı sübhaniyyesi ola. Binaberin emr ü tenbiye ederiz ki,

Evvela. Beynimizde ve merhum Françe kralı Ludvik onaltıncı ile bin yedi yüz seksen altı senesi kânun-ı evvelin otuzuncu gününde mün'akid olan ticaret muahedesinin balâda zikr nizam ve hak ve şer'i olan hükümeti kemafissabık istabka oluncaya değin icra ve ifasını terk ve feragat,

İkinci. Ve ol zamana değin envai ebharda olan liman ve iskelelerimize Françe milletin ticaret bayrağı ile gelen sefineleri kabul etmemek ve kezalik Rusya tüccar ve eshabına kendi ticaret sefinelerini Françe iskelelerine gönderilmememek tenbiye ederiz.

Üçüncü. Gerek taht-ı pâylarımızda ve gerek sair mahallerde mevcud sabıka Françe konsolosları ve konsolos vekillerini ve acentaları ve kendilere müteallik olan sair adamları memalikimizden ihrac ve kendi umur ve musalehalarını tanzim zımnında üç hafta va'de verildiğini inha birle, vakt-ı mev'ud duhulünde alaeyyihalin bulunduğu mahallinden azimet ve yedlerine verilecek mürur kağıdlarından beyan olunacak vakit-

de külliyetle Rusya hududlarını dahi terk etmek ve eğer bazargâhlarından fi'lhakika Rusya devletinde ticaret edip üzerlerinde olan konsolosluk vekâletini yahut pâye ve rütbelerini feragat edip ticaret icrası için kalmak murad itseler, bu makule kimesneleriyle zirde altıncı maddesinde beyan olunduğu vech üzere muamele oluna.

Dördüncü. İşbu nizama mutabık olarak konsoloslarımız ve konsolos vekillerimiz ve kendilere müteallik sairler alel'ıtlak gerek inas ve gerek zükûr cinsinden olsun bi'l-cümle Rusyaluya dahi tenbiye olunur ki, kendilere ısdar ve tesyir olunan fermanlar yedlerine vusul olduğu saat derakab ve bilâ-tehir Françe memleketini terk edeler. Ve bu misillu fermanlar, madam ki hâlâ bilâ-vasıta olan muhabere ve muhavereleri kat' olunmuş olduğundan kabildir ki, konsoloslaın yedlerine ısdar ve tesyir olunan fermanlar vusul olmazlar ise dahi, gerek kendiler ve gerek sair bi'l-cümle Rusya reayalarımız işbu evamiri ecnebi havadisnamelerde ba'delrüyet ve gayri emr ü tenbihe müterakkıb olmayarak, tarafımızdan olan tenbihleri icra ve ifasına elzemden idüğü add edeler.

Beşinci. Bi'l-cümle ve bilâ-istisnaen Françeluları, gerek inas ve gerek zükur cinsinden olsun, ticaret ve mütemekkin olanların ve esnaf ve ehl-i marifet ve sanatiyle meşgul kimesneleri ve ba'de nâsın hidmet-i mahsusunda olduklarını ve hocalık ta'biri ile ma'işet eden gerek inas ve gerek zükur cinsini vesair bi'l-cümleleri hâlâ memleketlerinde olan hükümetini itiraf ve kabul ve itaatini ibraz edenlerin, devletimizde tahammül etmemek ve bi'l-cümle muvazaalarından ve bulundukları mahallerinden umur ve masalihlerini rüyet için üç hafta mühlet verdikten sonra ihrac ve mürur kağıdlarında ima ve işaret olunacak vaktinde Rusya hududları terk birle min ba'd Rusya memalikine gelmemek şartıyla ve illâ kanun-ı mülkiye üzere bilâ-imhal te'dib olunacakları her birisinden sened ahz ü girift edeler.

Altıncı. Lâkin ol Françelular, gerek zükur ve gerek inas cinsinden olsun, bundan istisnadır ki, kangılar irademizi kendilere tefhim ve beyan zımnında hükümet yerlerine davet olundukda, kemal-i saffvet üzere işbu emr ü tenbiye ile maan takdim olunur yemin kağıd sureti mucibince, ahkâmü'lmer'iyeye muhalif hareketinden ve hâlâ hükümet ve istiklâlini yed zoruyla ref' ve nez' eden bugat taraflarından idhal olan Françe memleketlerinde şikak-ı fasideleri üzere kavaid itirafından ve kral zat-ı mükerremi ile sonradan zuhûr olan habis ve şer muamelesi her bir mütemekkin ve Beni Adem indinde mekruh olduğundan murad ve niyet-i halisaneleri üzere rücu' ve nükûl olduklarını ibraz edip ve Hristiyan diyaneti herkesin mezheb-i asliyeleri olduğu itiraf ve ikrar birle ba'delyevm istihkak-ı varisiyeti üzere krallığına nail olacak kralına hulûs ve sadık derun üzere olmaları mafizzamirini beyan ve istidlâl edip, vatan-ı asliyelerinde nizam-ı mülkî tecdid ve istıbka oluncaya değin Rusya memalikinde meks ve ikameti esnasında haliya Françede olan nâşer'i hükümetine mütabaatini ibraz eden kendi hemşehrileriyle her türlü mekatibe ve muhabereleri kat' edenler, bi'l-cümle ol misillu, gerek zükur ve gerek inas cinsinden olan Françelular, Rusya memalikinde âyin (?) ve kanunumuzun hıfz ve himayesinde olup ticaret ve marifet ve san'at vesair me'zun kılınan eşgaliyetiyle men ü refahiyet üzere ma'işet edebilirler. Ancak, bu makule kimesnelerden bazıların, mücerred sureta bu misillu nükûl ve rücu'una müşemmer (?) yemin verip ve gerek yemini ve gerek isim ve şöhretleri hemşehrilerden mestur olacağı hatırlarına gelmemeleri için derhal ifade oluna ki, balâda mestur nükûl ve rücu'atını mumza eden kimesnelerin, isim ve şöhretleri Rusya vesair ecnebi havadisnamelerinde ilân ve işa'at olunacağı.

Yedinci. Balâda zikr yeminli nükûl ve rücu'atı, eğer Lâtin kilisesi var ise, şehr-i zabıtanın taht-ı nezaretinde icra ede ve nükûl olan kimesnenin haç-ı şerifi pûs ile rücu' ve nükûl yeminini kendi imzasıyla mumza eyledikden sonra, bu makulelerden her kesane, şehr-i zabıtın ve yemine getiren ruhbanın mumzalarıyla şehadetname verile ve Lâtin kilisesi bulunmadığı mahalde, bi'l-nefs hükümet yerinde zabıtanın muvacehelerinde balâda mezkûr yemin icra ve ifa oluna ve yemin veren kimesneye şehadet senedi i'ta oluna ki, memalik-i Rusyada meks ve ikameti ve kanunen me'zun kılınan umur ve masalihlerini rüyet ve temşiyet zımnında emn ve refahiyet ile ifa edebile. Ve balâda mestur Françelulardan bazıları Protestanet mezhebinde iseler, gene bast ü beyan olunduğu vech üzere, rücu' ve nükûl yeminini kendi kiliselerinde icra edip ve kilise bulunmadığı yerde, bi'l-nefs hükümet mahallinde ifa edeler.

Sekizinci. Emr-i âliyemiz vusul olduğu saat taht-ı pâylarımızda derhal bu maddeye mübaderet olunup ve şehirlerden her bir münkasim olan mahallerde nizam-ı derunîyeye dair nasb olunan hükümet yerine gerek zükur ve gerek inas cinsinden Françelulların semt bade'l-semt tecemmu' birle irademizi kendilere tefhim ve beyan eyledikden sonra, rücu' ve nükûl olan kimesnelerin haklarında yeminlerini yerine getirmek babında, gün ve saatleri tayin ve istemeyenlerin haklarında fermanımızın beşinci maddesine mutabık olarak devletimizden ihracı zımnında tanzimine mübaderet olun-

ması hususu guberniya hükümetine arz ve takdim edip ve umur ve masalih-i ecnebiyenin kaleminden dahi guberniya hükümetin iktizasına göre, işbu dikkat için tercüme edecek hademelerini nizamı derunîyeye dair nasb olunan hükümet yerine irsal edeceğinden, nükûl edemez.

Dokuzuncu. Ve işbu fermanın üçüncü ve beşinci maddeleri mucibince, memalikimizden ihrac olunacak her bir Françeluya umur ve masalihlerini rüyet ve temşiyeti için verilen üç haftalık mühletini, azimetine dair kangı şehr ve mahallerinden ubur edeceği ve kaç günde Rusya arazilerinden çıkacağı, gadr ve zulmden ictinab birle mümkün olan vech ve suret ile mutabbak edeler.

Onuncu. Bi'l-cümle reayamıza, Françeye seyahat etmek, veyahut her ne bahane ile olur ise olsun, Françede veyahut anların ordularında bulunan Françelu ile muhabere ve mükâtebe eylemek mümanaat olduğu ta ol vakte değin, madam ki Françe arazisinde ve hükümet-i şer'iyesi tecdid ve istibka birle tarafımızdan dahi izn ve ruhsat sudur bula.

Onbirinci. Françede tahrir ve basma olunan havadisat vesair bu misillu vasf ve terkibat, memalik-i Rusyaya getirilmesi mümanaat olunur.

Onikinci madde. Ve gerek berren ve gerek bahren, Rusya devletimiz Françeluların idhal etmemesi babında, eşedd-i vech üzere tenbiye te'kid ederiz. Lâkin ol kimesneler ki, kendü hemcins olan Françeluların hareket-i kerihe ve etvar-ı habiselerinde müdahli olmadığı ve itiraf eyledikleri mezhebi üzere, eğer kavaid ve kanunumuzun zir-i himayesinde mütemekkin olmak murad etseler istisna olunalar. Ve bu misillulara dahi hidmetimize dahil olunmak veyahut marifet ve sanat ile kesb-i ma'işet etmek Rusya hududlarımıza duhul eylediklerinde, işbu emrin altıncı maddesinde mestur olunan rucu' ve nükûl yeminini vermek mecbur olacakları şartıyla ve Françe prençlerinden, yani merhum kralının iki biraderleri, Konta Provans[4] ve Konta Dartova[5] caniblerinden ve Prenç Konda[6] tarafından şehadet senedi almayınca ve kendilere karib mahallerde olan elçilerimizin vasıtasıyla, bervech peşin Rusya devletine gelmesi babında tarafımızdan istizan olunmadıkça, duhulü memnu ola. Binaenaleyh, balâda zikr imparatoriçe-i uzmâsı cenablarının iradelerini ifham ve beyan ve lazım olan icrası hususunda, bi'l-cümle Rusyaluya ilân babında fermanlar ısdar ve işaât olunması hususu, Senato tarafından emr ü tenbiye olunmuştur.

Rücu' ve nükûl yemininin tercümesidir:

Ben ki zirde tesmiye olunan işbu yemin ile Allahütealâ hazretleri huzurunda ve İncil-i şerif indinde inha ve beyan ederim ki, hâlâ Françede idhal ve itiraf olan ahkâmü'l-mer'iyeye mugayir hareketinde ve kavaid-i fasidelerinde fikren ve bedenen müdahalem olmayıp, el-halet-ü hazihi Françede olan hükümetini nâ-şer'i ve yed-i zor ile ref' ve nez' olduğunu bilip ve Hristiyan Kralı Ludvik onaltıncının katli şürur ve habis ve fi'l-asl hak ü şer'î mülkü hakkında isyan ve tuğyan olduğu itiraf edip ve bu maddeyi icra eden kimesnelerden vücuhle ikrah birle, nitekim dirayet ve fatanetiyle me'lûf olan herkesden müstahak oldukları âşikârdır. Ve insaf ve fikrim üzere cedü'l-cedlerimden varisiyet cihetiyle kesb ve tahsil olunan Hristiyan diyanetini, mer'i ve düstürü'l-amel tutulup ve itiraf edip kendine sadık ve istikametde sabit-kadem olmak vaciben farzını olduğu ikrar ederim. Binaenaleyh bi'l-cümle Rusyalar imparatoriçe-i uzmâsı canibinden kendi memalikinde bu bendelere i'ta olunan melce ve himayesiyle mashuben bilâ-men intifa' edip taahhüt ederim ki, balâda zikr olunduğu vech üzere fi'l-asl olan Hristiyan mezhebini itiraf birle taraf-ı imparatoriyelerinden nasb ve tayin olunan hükümet ve kanun ve kavaidlerine vaciben riayet ve itaatimi izhar ile hemcins ve hemmilletim olan hâlâ kerihe ve habise olan tavr-ı hükümetine itaat eden Françelular ile her türlü mükâtebe ve muhabereleri kat' edip, madam ki Françede hükümet hak ve şer'i ve emn ve refahiyet ve nizam ve intizamı tecdid ve istibka olunup ve imparatoriçe-i uzmâsı cenabları tarafından mükâtebe ve muhabereye dair izn ve ruhsatı sudur bula ve eğer tarafımdan taahhütüme mugayir hareket zuhûr eder ise madam ki hayatımda şerrien ve kanuen lâyık olan te'dibatına ve ahretde Allah zü'l-celâl hazretlerinin ukubâtına kendimi teslim edip, encamında yemin ve taahhütüme müşemmer (?) bu bendelere necat veren hazret-i İsa'nın akval ve istavrosu pus ve takbil ederim. Amin. ☆

1 Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi No: 15664.

Kolaylık amacıyla, tarafımdan noktalama işaretleri kullanılmış ve paragraflara bölünmüştür.

2 Avrupa'da uzun zamandır Gregoryen (miladî) takvimi kullanılırken, Rusya'da Jülyen takvimi esas alınıyordu. Rusya, Gregoryen takvimine ancak 1918'de geçecekti. 14 Şubat 1793, Jülyen takvimini esas alan bir tarihti. Gregoryen takvimine göre bir tarih saptamak için, Jülyen takvimine uygun tarihe 11 gün eklemek gerekiyor ki bu durumda tenbihnamenin yayımlandığı tarih 25 Şubat 1793'tür.

3 Fransa Kralı XVI. Louis, Avrupa'da uygulanan Gregoryen (miladî) takvimine göre 21 Ocak 1793'de idam edilmişti.

4 Provence Kontu, Louis-Stanislas-Xavier, (Comte de Provence). Fransa Kralı XVI. Louis'nin iki erkek kardeşinden biri.

5 Artois Kontu, Charles-Philippe, (Comte d'Artois). XVI. Louis'nin diğer kardeşi.

6 Condé Prensi, Louis-Joseph de Bourbon (Prince de Condé).

Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları-II

YÜCEL DEMİREL

"Burjuvaziye İlân-ı Harp!" İhtilâl komitesi kendi mıntıkasında yaşayan bütün burjuvalara, zenginlere, mütegallibeye, mürtecilere ilân-ı harp ediyor. Bugüne kadar mahzenlerde, bodrumlarda yaşayan fakirler ve ameleler bugünden sonra zenginlerle büyük, aydınlık ve süslü evlerine nakledileceklerdir. Burjuvaların bütün altın, gümüş ve mücevheratı haczedilecektir. İhtilâl komitesi istismâr heyetleri teşkil etmiştir. Bu heyetler zenginlerin bütün evlerini gezecek ve bütün fazla eşyayı hacz edecek, bir mahalle toplayacaklardır. Bu heyetlere karşı yapılacak ufak bir mukavemet derhal kanla söndürülecektir.

Yaşasın İhtilâl Komitesi! Yaşasın Kızıl Terör!"

O gün heyetler derhal faaliyete geçti. Altın ve mücevherat, maliye dairesi kasalarına hıfz edildi. Toplanan eşyadan bir kısmını umumî müesselere verdiler, bir kısmı depolarda kaldı. Bu arada suistimal yaptığı töhmetiyle birkaç gün sonra bu heyetlere mensup altı kişi de idam edildi ve bir kısmı da hapse atıldı. Bu haciz ve istimlâk faaliyetleri bittiği gün artık civardaki aks-i inkılâp da bastırılmıştı. İdare-i örfiye lâğv edildi ve ertesi gün büyük bir çocuk bayramı yapıldı.

Kıymet Coşkun, **Fotoğraflarla Nâzım Hikmet**

Şehirden ve civar köylerden kafile kafile gelen, şehrin meydanına toplanan çocuk yuvaları, ibtidaî mektepler burada azim bir kalabalık teşkil ettiler ve azim nümayişler yaptılar. Nutuklar verildi. Beyannameler dağıtıldı, "ilmin cehle, insanın tabiata galebesinden, insaniyetin reha ve halâsından ihtilâlden ve sükûndan" bâhis sözler ve yazılar binlerce defalar tekrar edildi. Arasıra sabahları hapishane duvarları arkasında yine yaylım ateşleri açılıyor. Mitingler, konserler, bayramlar birbirini takip ediyor, hayat yürüyüp duruyor, ihtilâl derinleşiyordu.

Son Telgraf (15 Kânunuevvel 1924)

Yine Çeka Hakkında

İlk defa isminin uyandırdığı korkuyu gemide gözlerimle gördüğüm Çeka'nın bu küçük Kafkas kasabasındaki faaliyetini de müşahede ettikten sonra bu biaman ve müthiş müessese hakkında daha fazla malûmat almak üzere kendisi İstanbul'da tahsil etmiş ve sonra memleketine dönerek Kızıl İnkılâba iştirak etmiş yerli bir gence müracaat ettim. Yerli genç bana âtideki malûmatı verdi:

İhtilâlin "terör-tedhiş" işleri muhtelif müesseseler tarafından icra edilir ki bunların en başında Çeka gelir. "Çeka" kelimesi "Çirezonçanya Yakomsiya" yani "fevkalâde komisyon" mânâsına iki kelimenin kısaltılmış şeklidir ve asıl ünvanı "ihtikâr, kaçakçılık ve irticayla mübareze için fevkalâde komisyon"dur. Çeka ihtilâlin zabıtasıdır. Fakat bunu doğrudan doğruya polis addetmek yanlıştır. Rusya'da polis yerine kaim olmak üzere "milisya" denilen milis teşkilâtları vardır. Çeka fevkalâde zamanlara mahsus daha fevkalâde bir teşkilâttır. Polisin icra kuvveti yoktur. Halbuki Çeka idam hükümlerine kadar herşeyi infaz eder. Çekistler yani Çeka mensupları fırkanın en genç, en müthiş, en yılmaz âzâsından seçilir ve bunlar müthiş bir inzibat altında hareket ederler. Çekistlerin içinde bazen pek genç fakat pek müthiş kızlara da tesadüf edilir.*

Daha ziyade aşk ve şiir için dünyaya gelmiş zannedilen bu beyaz ve altın saçlı genç Rus kızlarının dahilî vatandaş muharebelerinde veya Çeka teşkilâtlarında tabanca ve silâh kullandıklarını görmek insana garip bir his veriyor.

Çeka daha ziyade sivil bir idare mahiyetindedir. Bunun için bu gibi siyasî zabıta vezaifi görmek üzere Kızıl Ordu dahilinde de ayrıca teşkilâtlar vücuda getirmiştir ki bunlara "asobiandel" yani "şube-i mahsusa" namı verilir. Fakat size şunu da söyliyeyim ki "tedhiş" vesaitinden ihtilâlde her suretle istifade eden Komünist Fırkası sulh ve sükûn zamanında münferid suikastleri katiyen reddetmektedir."

İstanbul'da tahsilini ikmal eden genç bilâfasıla anlatıyordu. Fakat ben bahsi değiştirdim. Çünkü Çeka kelimesinin her tekerrüründe dudaklarının arasından çıkan bu iki keskin ve acı hece kulaklarımı iki kurşun gibi mütemadiyen deliyordu.

Kızıl Tren

Bütün Rusya'da gördüğüm şayan-ı hayret şeylerin en hayret vericilerinden biri de şüphesiz kızıl trenlerdir. "Kızıl tren" Bolşevik inkilâbının Çeka kadar müthiş fakat tarzı itibariyle tamamiyle Çeka'nın zıddı olan bir vasıtasıdır. Hiç unutmam uzun sergüzeştlerden sonra Maverâ-yı Bahr-i Hazer'e kadar gelmiştim. Kalabalık, zengin ve mamur bir vadinin ağzında bulunan küçük bir şehirde oturuyorum. Maverâ-yı Bahr-i Hazer'de ihtilâl ağır ve hafif ilerliyordu. Halk cahil, vesait-i nakliye az ve aksi ihtilâl kuvvetleri her tarafta mevcuttu. Şehirdeki Kızıl Ordu kıtaatı az ve zayıftı. Vadinin içerilerinde ise ihtilâl hemen hemen tesirsiz kalmıştı. Birkaç gün sonra esasen tahmin edildiği gibi vadinin içerilerinde isyan ve aksi inkılâp haberleri geldi. Şuraya buraya dağılmış tek tük kızıl müfrezeler şehre ricat ettiler. İsyancıları idareleri altına alan eski emlâk sahipleri ve Beyaz zabitler şehri vadiden ayıran tepeler kadar geldiler. Vaziyet Kızıllar için çok felaketliydi. Ben bu Kızıl askerlerin kendilerini müdafaa edeceklerini ve uzaklardan müthiş kuvvetler getirterek kanlı harplere girişeceklerini zannediyordum. Fakat tepeleri zayıf nöbetçi kollarıyla muhafaza eden Kızıllarda hiç böyle bir hareket yoktu. Bulunduğum küçük şehir aynı zamanda yegâne şimendifer hattı üzerinde mühim bir istasyondu. Herkes nasıl bir vaziyetin tahaddüs edeceğini düşünürken ve şehrin sokaklarında telâşlı fısıltılar dolaşırken isyanın ikinci günü akşam üzeri istasyona bir "kızıl tren" geldi. Bu haber patlayan bir su borusu gibi şehri baştan başa dolaştı. Ben kızıl treni işitmiş, fakat henüz görmemiştim. Hemen görmeye koştum. Bu zahiren bir yolcu ve eşya vagonlarından mürekkep bizim bildiğimiz bir katardı. Fakat lokomotif baştan başa kızıla boyanmış, cephesine, yanlarına, tekerleklerine yüzlerce "ihtilâl şiarları" yazılmıştı.

Bütün vagonların harici, hatta tavanları nâmütenâhi renkler, resimlerle süslenmiş, şiarlar, yazılarla bezenmişti. Vagonların bütün cephelerini kaplayan bu resimleri anlamak için en basit fikirli bir adamın bile zorluk çekmesine lüzum yoktu. Şurada eski devirde bir bey, bir köylüyü döğüyor, ortada cephede askerleri kırdırıyorlar, şurada bir kumar masası başındaki rezaletler resmedilmiş, nihayet köylülerin, amelelerin güya bütün zâlimleri parça parça ettiklerini gösteren resimler, en son vagonlarda sosyalizm âleminde insanların rahat ve mesut hayatlarını gösteren resimler ki burada makineli pulluklar işliyor, temiz, güzel yapılı köylerin bacalarından dumanlar tütüyor, mektepler, klüpler, fabrikalar yükseliyor... ilh. ilh.

Fakat kızıl trenin asıl vazifesi daha başkaydı. Bu trenin vagonları bir araya gelince adeta mükemmel bir şehir meydana geliyor. Bunun bir vagonu matbaadır. Tren yürür, beyannameleri, şiarları basar, hazırlar, hatta etrafa saçar. Vagonlardan biri adeta muharrirler odasıdır. Tren yürür, fakat bu muharrirler masalarının başında çeşit çeşit beyannameler, risaleler, hikâyeler hazırlarlar. Bu vagon matbaa vagonuna muttasıldır.

Diğer bir vagonda şairler, hatipler, vaizler seyahat eder. Trenin durduğu yerlerde bunlar halkın aralarına, klüplere, pazarlara dağılırlar, yer yer mitingler peyda oluyor, vagonların üzerleri de birer

kürsü vazifesi görürler. Vagonun biri kütüphanedir. Burada tren durduğu zaman kapılar açılır. Okuyucular masalara, sıralara dolanırlar, daha ziyade duvarlardaki resimleri, yazıları seyrederler, kütüphaneci gençler gelen zâire, hatta trenin önünde dolaşanlara ziraate, iktisadiyâta, bilhassa ihtilâle ait uzak şehirlerde hazırlanmış sayısız risalecikler hediye ederler. Bunlar hep o mahallin lisanında yazılmış hazırlanmıştır. Vagonların birinde tiyatro, diğerinde sinema takımları hazırdır.

Trenin vürudundan biraz sonra çöl istikametinden kanatlarının altına birer çift ayrı kızıl yıldız nakşolunmuş iki tayyare geldi. İstasyonun yanına indi, kızıl müfrezenin beklediği yardım kıtaatı meğer bunlardan ibaretmiş. Tayyarelerin bombaları yoktu. Bir an içinde şehrin bütün hayatı değişti. Nümayişler başladı, sokaklarda taraftarları arasında kızıl müfrezelerin sokak şarkıları söyleyerek geçtikleri görüldü, yer yer mitingler yapılıyordu. Hararetli hatipler Maverâ-yı Bahr-i Hazer'in bu mensi istasyon meydanında toplanan hatta biraz da alıklaşan halka coşkun sözlerle halktan, adaletten, topraktan, istikbalden, Avrupa ve Amerika'dan bahseden sözler söylüyorlardı. Biraz sonra şehrin damları, sokakları adeta bir beyanname yağmuru altında kaldı. Kızıl trenin beyanname ambarlarını yüklenen kızıl tayyareler nüfusu birkaç bin kişiyi geçmeyen bu küçük şehrin üzerine onbinlerce irili ufaklı hitapnameler attılar. Bunların bazıları üzerinde mesela sadece bir tek cümle ve hatta bir tek mânidar kelime yazılmıştı. Tayyareler hamûlelerini daha ilerilere götürdüler, cepheler, isyancıların elinde kalan vadi köyleri, yollar dağlar üzerindedir. O gece bu beyannameler yağmuru âdeta hiç durmadan yağdı. Hiçbir şey okumayan dağlar halk için bu kâğıdın üzerine bazen sadece kendilerine yapacakları işi gösteren kaba resimler yapılmıştı. Geceleyin şehrin meydanlarına, caddelerine seyyar sinema perdeleri gerildi. Bu filmlerde şarkın zâlimlerden halâsına veya ziraate, sanayie ait herkesin anlayabileceği manzara gösteriliyordu. Şehir klübünün önünde müthiş bir kalabalık vardı. Kulüpte kızıl trenin tiyatro takımı halkın isyanına ait bir piyes verdi ve nâmütenâhi nutuklar söylendi. Büyük caddelerin başında geniş ateşler yakıldı. Fevkalâde gazeteler neşredildi. Hulâsa ihtilâlin bütün propaganda vesaiti bu küçük şehirde ve bu isyan selinin ağzında baş döndürücü bir intizam ve sükûnla işledi. Vadiye atılan yüzbinlerce beyannameler ve haberler pek çabuk tesirini gösterdi. Dağlı ahaliye mensup isyancılar birkaç köyü yağma ettikten sonra dağlara çekildiler birçok köyler isyancı reisleri olan zabitleri ve beyleri köylerine kabul etmediler. Hatta tevkif ettiler. Birçok köylüler beyannamelerden aldıkları emirlerle ve kendi kendilerine cephede silah atmaktansa köyün etrafındaki büyük çiftlikleri yağma etmeyi daha münasip gördüler.

Birkaç gün sonra isyancı reisleri cenuba doğru çekildiler. Cephe söküldü ve tavrı kendi kendine temizlendi. Köylerden gelen murahhaslar şehirde gürültülü kongreler yaptılar ve kızıl müfrezenin önünde bir "kızıl kervan" teşkil edildi. Yirmiden fazla deveden teşkil edilen bu kervan tıpkı bir kızıl tren gibi gittiği ve durduğu yerde yeni bir hareket ve propaganda merkezi oldu. İsyanın devam ettiği müddetçe kızıl müfrezeler sadece siperlerinin gerilerinde beklediler ve muayyen saatlerde ders gördüler.

Nâzım ilk eşi Nimet hanımla Moskova'da

[4] *Son Telgraf* (18 Kânunuevvel 1924)

Kafkasya'dan Leningrad'a

Kafkasya tamamiyle Bolşeviklerin eline geçti. Sükûn teessüs etti ve ben bütün seyahatimin ilk adımını atmak üzereyim. Şimendiferlerde hâlâ intizam yok, yollarda açlık kuvvetli imiş diyorlar. Fakat ne olursa olsun yoluma devam edeceğim.

338 senesinin Kânunuevvelinde (Ocak 1922) şimendifere bindim, bizim katarda Navarni Pasajereski, yani "eşya-yolcu" treni diyorlar, bu trenin maruf bir ismi daha var: "Maksim Gorki" meşhur Rus edibi fakir gençliğini bütün katarların tekerlekleri arasında Rusya'yı baştan başa dolaştığı için bu trene onun ismini vermişler. Bayağı yolcu trenlerinin 8 günde aldığı yolu bizim tren tam 18 günde aldı. Yolculuk çok meraklı idi. Meselâ:

Tam iki istasyonun arasında şimendiferlerin odunu bitiyor ve ahali vagonlardan iniyor ve civar ormanlardan odun kesiliyor, şimendifer tekrar hareketi geliyor. Bazen yokuşlarda vagonların yarısı bırakılıyor diğer yarısı yokuşun başına çekildikten sonra lokomotif geri dönüp mütebakisini de çekiyor.

Tam 18 gün kâh aç kalarak kâh soğuktan donarak Leningrad istasyonuna geldik.

Leningrad

Petersburg'un yeni ismi. 1707 tarihinde Büyük Petro Neva nehri kenarında tesis ettiği yeni şehre Petersburg ismini verir. Bu şehir o zaman Avrupa'ya pencere olmak üzere tesis ediliyor. Petersburg ismi 1914 senesinden sonra, yani Harb-i Umumî'nin ilânını müteakip Rusçalaştırıldı ve Petrograd şekline girdi. Fakat şimdi bu şehir daha başka bir isimle anılıyor. 1924 Kânunusâni 2'de Lenin öldü ve onun ölümü haftasında Petrograd şûrası şehrin bademâ Lenin'in ismiyle anılmasına karar verdi ve şimdi eski Petersburg artık Leningrad-Lenin şehri ismini taşıyor. Lenin Avrupa'daki mecburî menfa hayatından Rusya'ya ve Petrograd'a avdet etti. Bu avdet o zaman Lenin'in düşmanları tarafından garip bir şekilde tefsir ve işaa edildi. Bu rivayetlere göre güya Lenin'i Rusya'ya Alman karargâh-ı umumîsi gönderiyordu. Lenin ve arkadaşları Rusya'yı dahilen ihtilâle sevketmek, teşettüte uğratmak ve böylece de onu Almanların karşısında âciz ve takatsiz bir vaziyette bırakmak için uğraşacaktı. Bu sözleriyle Lenin'in alelâde münferid bir yolcu gibi avdeti günlerinde bile Rusya'daki düşmanlarının, o zamanki Rusya hükûmet ve hâkim partilerinin kendisinden nasıl korktuklarını ve çekindiklerini göstermek itibariyle şayan-ı dikkattir.

Filhakika Lenin Petrograd'a ayak bastı. Ve aradan çok zaman geçmeden Lenin bütün Rusya'nın hâkim ve diktatörü oldu. Bütün nüfuz ve salâhiyet bilfiil Lenin partisinin eline geçti. Lenin'in ilk nutkunu irad ettiği şayan-ı dikkat bir mevkiydi. Kışlık sarayın birkaç dakika şimalinde ve Neva nehrinin şarkında geniş bir meydan vardır. Bu meydanda şimdi Teşrinievvel İhtilâli'nde terk-i can eden amele ve askerlerin mezarları bulunuyor. Çepçevre metin ve boz renkli granitlerle çevrilmiş dairevî bir sed içerisinde bu "kardeş mezarları" adeta küçük ve yeşil bir bahçe teşkil ediyor. Bu meydanın mukabil tarafını eski asilzadegân parkı işgal eder. Hal-i hazırda mektep çocuklarının eğlence mahalli olan bu eski muhteşem park daha yedi yıl evveline gelinceye kadar Petersburg'un Monte Karlosu idi. Rus asilzadeliğinin hummalı deliliği teşkil eden içki, kadın ve kumar bu parkın pavyonları içerisinde daima bir cümbüş hayatı yaşardı.

Leningrad'ı ziyaret ettiğim zaman Şubat ayının son günlerini yaşıyorduk. Sisli ve ıslak bir şimal havası her tarafa abus ve mavimsi bir renk veriyordu. Asilzadegân parkı ile "ihtilâl kurbanları" meydanının arasından geçerek Neva sahiline Troyski Köprüsüne geldim. Troyski Most-Troyski Köprüsü, değil yalnız Leningrad'ın, bilâşüphe bütün Avrupa'nın en güzel köprülerinden biridir. Her birinin üstünde birer geniş kartal kanatlanan sıra sıra sütunları, temiz, muntazam ve sağlam yapılışı ile geniş ve mavi Neva'nın üzerin de sanat abidesi sanki hemen hemen havalanacak hafif ve çevik bir kuş hissi veriyor. Troyski-Most'un ortasına geldiğiniz zaman değil yalnız Neva, belki bütün Petersburg mavi ve yeni bir panorama gibi gözlerinizin önüne yayılır. Petersburg tarihi bir şehir değildir. Onun ancak henüz iki asırlık bir mazisi vardır. Petersburg bir Avrupa şehridir, Avrupa'nın sermayedarlığın ve beynelmilel ticaretin inkişafı üzerine doğan yeni şehirlerinden biridir. Düz ve birbirini amuden kat eden caddeler, yeknesak ve hep bir irtifada evler, yeni ve arabkâri kiliseler, köprüler, heykeller ilh. Petersburg'da bütün büyük binaların can sıkacak kadar yeknesak olmasından çarlardan birinin tesiri vardır.Şehir zannederim bilhassa Birinci Nikola zamanında süratle ittisa ediyordu. Galiba bu Birinci Nikola memlekette herşeye karışan, bilhassa umur-ı nafıa olanlarını bizzat tedkik eden bir adamdı. Onun eserde aradığı şey ise bilhassa düzlük ve keskinlikti. Onun zamanında binalar sade ve keskin hatlarla yapıldı. Hatta Moskova Petersburg demiryolu planı kendisine gösterildiği zaman o, hattın takip ettiği zaruri ihtiyaçları bile bir çırpıda sildi. İki şehir arasındaki en kısa yolu hatt-ı müstakim olarak çizdi ve "hat böyle yapılacaktır!" dedi. Bunun içindir ki bugün bu hattın etrafında bir çok şehirler hattın uğrağından hariçte kalmıştır.

Neva'nın üzerinden Troyski Most'u geçeken muhakkak tevakkuf edersiniz. Bir tarafta iki asır Rus İmparatorluğu'nun yuvası olan ve bir saraydan ziyade bir kışlayı andıran "Kışlık Saray" diğer sahilde yüz yıldan beri dünyanın en isyankâr, en mütefekkir, en inkılâpçı münevverlerini yetiştiren darülfünunlar, daha sonra köprüler, kiliseler, kuleler, daha uzakta sisler, dumanlar içerisinde kaybolan, tersaneler, doklar, fabrika bacaları, daha beride "Petropavlovsk Zindanları" hülâsa herşeyiyle ve her haliyle bütün Petersburg açık ve çıplak bir görünüşle nazarınızı kaplar, sanki mest olursunuz. Troyski Most'u geçince bu Petropavlovsk kalesinin yahut istihkâmının kapısı önünde bulunursunuz. Yolun diğer taraftan ise yüksek, güzel bir konak vardır. Ben bilhassa evvelâ bu konaktan bahsetmek isterim. Lenin ilk nutkunu işte bu konağın bahçesinde toplanan taraftarlarına, işte bu konağın önündeki şu küçük balkondan söyledi. Bu balkon Lenin için bütün Petersburg, bütün Moskova ve nihayet bütün Rusya'ya çıkan bir yol oldu.

Bu konak Rus üslûbunun kendisinde bir zerre bile taşmayan alelâde büyük ve güzel bir binadır. Bu binayı son imparator İkinci Nikola bir artist metresine hediye vermiştir. Şubat İhtilâlinden sonra bina nihayet Bolşevik Partisinin karargâhı oldu ve o zaman Petersburg'ta bulunan hükûmetin bütün teşebbüsleri partiyi binadan çıkaramadı. Bugün tabiatiyle bu güzel konak da bütün diğer güzel ve büyük müesseseler gibi hükümetin hâkimiyet-i ictimaiyesi altındadır. Bu binanın önünden birkaç adım yürüyecek olursanız Petersburg'un güzel, mavi ve yegâne camii önünde bulunursunuz. Beynennehreyn tarz-ı mimarisinde yapılmış, mavi ve parlak çinileri, nazar-rübâ kubbesi, pencereleriyle şarkın sanat tarihinden kopmuş nefis ve nadir bir inci gibi Neva'nın bu sahiline atılmış bu kıymetli eser bugün henüz natamamdır. Zannederim bizde Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra Buhara Hanının teşebbüsü ve bütün Müslüman âleminin müzaheretiyle inşasına başlanılan bu Petersburg Camiinin ihtilâlden sonra inşaatına imkân bulunamadı. Şimdi etrafı tahta perdeleriyle çevrilmiş ve her gün biraz daha dağılıyor ve unutuluyor.

Petersburg'un bu mıntıkasına bugün bilhassa Petropavlovsk istihkâmını gezmek için gelmiştik. Petropavlovsk Neva nehri kenarında ve imparatorların sarayı karşısında eski bir istihkâmdır. Fakat bugüne kadar bu kalenin blokhavzlarından herhangi bir düşmana bir tek mermi bile atılmış değildir. Petropavlovsk bir istihkâm olarak yapıldı. Fakat bir zindan vazifesini gördü. Rus İnkılâbı tarihi denilince daima akla Sibirya kadar Petropavlovsk kalesi de gelir. Bu kaleyi, ziyarete gelirken yanımıza yaşlı ve kıyafetinden ihtilâlden evvel bir muallim veya bir memur olduğu istidlâl edilen bir rehber verilmişti. Şimdi küçük büyük hemen bütün Rusya şehirlerinde zannederim maarif idarelerine merbut bir de "seyahat ve tenezzüh şubesi" vardır. O şehre gelen herhangi bir seyyah veya talebe heyeti hemen bu şubeye müracaat eder. Şubenin defterinde bütün seyahat mahalleri, buralara gidecek tren, vapur, tramvay tarifeleri mukayyeddir. Bu şubelerin her büyük mektep müessese ve teşkilâtında ayrıca tâli şubecikleri vardır. Şubeler müracaat eden heyetlere ziyaret mahalleri için müsaade ve rehber verir. Biz Petropavlovsk kalesini gezdirecek rehberi de Petrograd seyahatler şubesinden aldık. Rehberimiz daha kaleye girmeden izahata başladı. Burada her köşebaşı, her kapı, her adım attığımız yer birkaç inkılâpçıya siyasetgâh olmuştu. Bu kaleyi çarlar iki şey için kullanmışlar. Burası evvela mücrimîn-i siyasiyenin zındanı idi. Saniyen çar ailesinin mezarları da yine burada bir kilisenin içinde bulunuyordu. Rehberlerimiz kaleye adeta râşeler içinde girdi. Petropavlovsk'un meşum şöhreti onun hâlâ sinirlerine hâkim gibiydi. Evvelâ zindan kısmını görmek istedik. O zaman rehberimiz bize bir mahkûmun Petrovpavlovsk'a girerken geçtiği yolu ve merasimi adım adım takip ettirdi. Mahkûm evvelâ kale kumandanına çıkarılıyor. Burada lâzım gelen muameleyi gördükten sonra asıl zindana sevkolunuyor. Zindanın önüne geldik. Hepimizin sinirlerinde soğuk bir hava esiyordu. Güyâ hür ve ihtilâlcı Petrograd'dan ayrılmış, çarların hâlâ hâkim olduğu soğuk ve muzlim bir ülkeye gelmiştik. Zindanın önünde rehberimiz yeniden bir mevizeye girmişti. Nihayet zindancı çağrıldı. Ağır ve sağır dehlizlerden gelen ayak seslerinden sonra alelacaib ve korkunç bir simanın demir parmaklıklar arkasından belirdiğini gördük. Bizi soğuk ve gayr-i memnun şöyle bir süzdü. Müsaadenamemizi gösterdik. Kapı açıldı.

* Mütemmim malûmat olarak şunu da ilâve etmek icap eder ki hâl-i hâzırda Rusya'da Çeka mevcut değildir. Onun yerine "Gepeu" yani devlet idare-i siyasiyesi kaim olmuştur. Bu teşkilâtın icra kuvveti tahdit edilmiştir. İdamlar reisicumhurun tasdikine iktiran etmek mecburiyetindedir. Hâl-i hâzırda GPU'nun ve sabıkan Çeka'nın müthiş ve korkunç reisi Djerzinski'dir. Aynı zamanda dahiliye komiseri olan bu zat ihtilâlden evvel küçük bir şimendifer memuru idi. Son zamanlarda bütün şimendiferler ve yollar komiserliği vazifesini görüp Troçki ile beraber ihtilâlin ve aks-i ihtilâlin yıktığı vesait-i nakliyeyi yeniden ihya etmekte büyük hizmetleri geçmiştir. Diyorlar ki bu adam hayat-ı hususiyesinde fevkalâde sessiz ve nazik imiş. Halbuki ihtilâlde en kanlı, en müthiş rollerden birini oynamış ve Lenin'in en ziyade itimat ettiği arkadaşları meyanına geçmiştir.

(Devam edecek)

Şevket Efendi'nin Seyahat Defteri

(1897 Mayısı)

MUSTAFA ŞAHİN

Büyükada Bahriye Mektebi Müdürü Yeniçeşmeli Şevket Efendi

Dergimiz bugüne değin, yazarların da gayretiyle pek çok anıyı kaybolup gitmekten kurtararak, tarihçilerin mutfağına taşıdı.[1] Bunlara bir yenisini daha katmak istiyoruz. Osmanlı-Yunan Savaşı'nın sıcaklığının sürdüğü günlerin, 7 Mayıs 1313/19 Mayıs 1897'de Çanakkale Boğazı civarına yapılan erzak ve mühimmat naklinin, donanmanın, bahriyenin ve askerin durumunun, uğranılan limanlara yakın köy ve kasabaların etnolojik yapısının, etnografisinin anlatıldığı, 15 Mayıs 1313/27 Mayıs 1897'de sona eren seyahatin izlenimlerinin aktarıldığı defterin sahibi Şevket Efendi hakkında mesnet teşkil etmeyecek bir tahminden öte bilgimiz yoktur.[2]

Defteri okumaya geçmeden önce, dönemin olaylarına kalın hatlarıyla değinmekte yarar var. Bilindiği gibi 1897 Nisanı Osmanlı- Yunan Harbi'nin geçtiği aydır ve yine bilindiği gibi bu duruma Girid'in Rusların teşviki, Albay Vassos'un gayretleriyle işgal edilmesi, Osmanlının ve Müttefik devletlerin çözüm çabalarının sonuç vermemesi,[3] Bulgarların 1895'te Şarkî Rumeli'yi tehlikesizce işgalinden cesaret alan Yunanlıların Nisan 1897'de Tesalya hududundan Osmanlı topraklarına tecavüze kalkışmaları,[4] Osmanlının da mukabeleden başka çare bulamaması üzerine gelinmişti.

Alasonya, Epir, Tesalya, Larissa, Dömeke ve diğer mahallerde süren bu çatışmada Celâl Paşa, Abdülezel Paşa şehit olmuş,[5] savaş Osmanlının galebesiyle bitmiş ama netice aleyhte tecelli etmiş, Girid'in elden gitmesinin zemini hazırlanmıştı.[6]

Tesalya Harbi sırasında Aristidi Efendi, Ümid takmaadıyla *Meşveret*'te Türklük aleyhinde bir makale yazmış, Jön Türklerden Çürüksulu Ahmed Bey (Paşa) ile Dr. Şerafeddin Mağmumi bu yazıyı protesto etmiş, bu durum Jön Türklerin başına gaile açtığı gibi, Ahmed Rıza Bey'in Cemiyet'ten dışlanmasına da sebep olmuştu.[7]

19 Mayıs 1897'de mütareke yapılmasına rağmen, savaş hali 8 Eylül 1897'ye dek sürdü.[8]

Tesalya zaferinin halkın II.Abdülhamid'e sevgi ve bağlılığını pekiştiren bir yönü de oldu.[9] Diğer taraftan, yararlılıkları görülenler, ne gibi etmenler -galibin mağlup sayılmasının ceremesinin onlara çektirilmesinden midir, gurura kapılıp devletin başına iş açmasınlar diye midirrol oynadıysa ya açığa, geri hizmete alındı ya yerleri değiştirildi.[10]

Abdülaziz döneminde, deniz gücü bakımından dünyada ikinci olduğu söylenen donanmaysa, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Haliç'te ve Nara'da çürümeye bırakıldı, öyle ki bir fırtına bazılarının batmasına sebep olurdu. Gazeteler bu donanmadan söz ederlerse, sansür korkusuyla "donanma-yı humayun-ı mehabet-makrun" yahut "Haliç'te veya Nara'da lenger-endâz-ı heybet ve şevket" diye yazardı.[11] Lenger-endâz (demir atma) deyimi defterimizde de sık sık geçiyor.

Gerçi, Harami Paşa sanıyla anılan Bahriye Nâzırı Hasan Rami Paşa'nın bir cildi çıkan eserinden (*Hatırât*, İstanbul 1324, 119+1 s.) yapılan nakillere göre, donanma bir varlık gösterememiş, daha doğrusu bir iş de düşmemiştir. Yani 1897'de Yunanistan'la Tesalya Harbi çıktığı zaman, donanma alelacele tamir ettirilerek üç filo halinde Çanakkale Boğazı'na gönderilmiş, Nara Koyu'nda demirlemiş, 10 yıldan fazla orada kalmıştır.

İstanbul'dan alınan erzak ve askeri kale ve istihkâmlara dağıtmak üzere izlenen Gelibolu, Nara Burnu, Bozcaada, Kumkale, Kepir Limanı, Eskihisar, Kızıltabya, Köse-

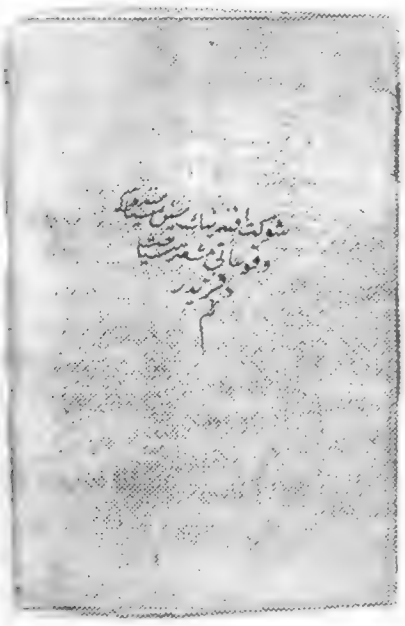

Şevket Efendi'nin defterinin kapağı

burnu, Eceabat, Çanakkale, Bandırma, Çimenli istihkâmı, Tekirdağ ve İstanbul yolculuğunda yaşananları sunarken, bazı denizcilik terimleri için not düşmeye, üslubu aynen vermeye çalıştık.

O dönemden okura yarayacak bir şeyler taşıyabildiysek mutlu oluruz.

Şevket Efendi'nin Hîn-i Seyahatinde Vukuatı Müş'ir Seyahat Defteridir

Bahr-i Sefid [Çanakkale] *Boğazının Civarına Seyahat*

1313 senesi mâh-ı hâl-i Mayıs'ın . günü İdare-i Mahsusa'nın Bandırma vapuruyla ve kal'alara takim olunmak üzre 300 kadar asakir-şahane beraberimizde bulunduğu alde yevm-i mezkûrde saat 11 ddelerinde hareketle Marmara'ya doğru yol verildi.

Vapurumuz saatte 9 mil-i bahri [deniz mili] kat' ediyordu. Saat 12 ddelerinde [akşam vakti] sular nuz kararmağa başladığı sıralarda Ayastefanos [Yeşilköy] ve Çekece taraflarından mürurla saat ce 1 ve 2 sularında Şarköy ve sair rlerin önünden mürur eyliyorduk. Hava gayet latif ve deniz gayet rakid idi. Bulunduğum vapurda daima kapudan [kaptan] mevkiinden o manzara-i bahri ve havada revnak-bahş olan yıldızları temaşa ediyordum. Gece saat 6 raddelerinde uykum gelerek biraz yatmak için kamarama indim! Herkesin malumu olduğu vechile yatma mahalli biraz dar ise de artık çar ve naçar o mezahime katlanarak yattım. Yatağımın yanıbaşında bulunan lumbar[12] deliğinden bir müddet başımı çıkararak yukarıda zikrettiğim gibi sath-ı bahri seyrediyordum! Yarım saat kadar böyle vakit geçtikten sonra iyice uykum geldi uyudum. Gece bir taraftan bir tarafa döneyim der iken az kaldı aşağıya düşüyordum. Bereket versin kendimi çabuk topladım. Sonra yine uyuyarak sabahleyin saat 9 raddelerinde uyandım!

Aman ne letafet ne zarafet. Bir tarafta yeşil çimenler ile müzeyyen sahralar ve top top ağaçlar, bir taraftan kayalardan müteşekkil cibali müteselsile. O bahrin letafeti havz-âsâ bir hal kesbetmiş idi. Vapurumuz el'an yoluna devam etmekte iken saat baktım 2,5 olmuş. O anda 3 mil baid mesafemizden Gelibolu kasabasının minareleri ve kasabanın üstünde gayet muntazam hükümet dairesi nazar-ı dikkatimi celbetti. Biraz daha kat'-ı mesafe olunduktan sonra kasabanın önüne geldik. Kaptan tarafından "alesta fero!"[13] diye bağırıldı.

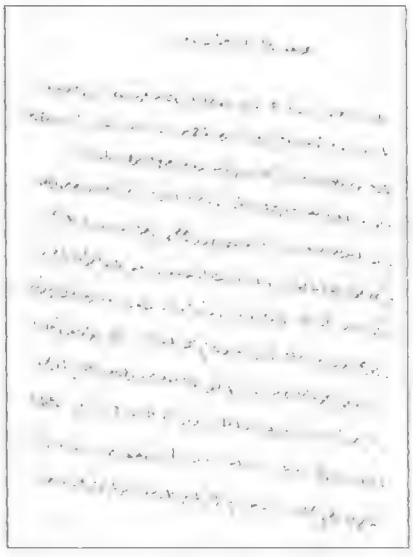

Şevket Efendi'nin defterinin ilk sayfası

Tayfalar da "alesta!"[14] dediler. Sonra "Bismillahi fundo!"[15] dedi kaptan. Demiri atmağa başladılar.

Biz de gemimiz sandalı ile karantinahane önüne çıktık. Orada civarda bulunan bir kahveye girdim. Saim Efendi'nin bildiği Tokmakçızade Hafız Efendi'yi sual ettim. Hasılı aradılar buldular. Ben onlar aramakta iken şehrin epey mevkiini dolaştım. Çok güzel muntazam dükkânlar hatta bir aşçı dükkânına girdim. Bir tabak kuzu ve iki şişkebap ve bir kâse yoğurt ve bir miktar ekmek ekl olunduktan sonra bi'l-hesap 2 guruş istediler. Meğerse kuzunun kıyyesi[16] 2 guruş imiş. Sonra Saim Efendi'nin akrabası olan Hafız Efendi geldi. Artık çok memnun oldu. Bir miktar oturduktan sonra geminin tayfaları "gemi kalkıyor!" diye beni çağırdılar. Biz alelacele koşarak gemiye geldik ve saat 3'ü çeyrek geçerek gemi hareket etti. Yarım saat yola devam olunduktan sonra şiddetli yağmur başladı. Bir saat kadar devamdan sonra kesildi ve saat 6,5'ta Donanma-yı Hümayun'dan Hamidiye, Mesudiye, Osmaniye, Aziziye fırkateyn-i hümayunlarıyla Peleng-i Derya ve Berkefşan ve Ejder torpido istimbotlarıyla Medine, Hudeyde, Eser-i Cedit vapur-ı hümayunları[17] lenger-endâz bulunduğu Nara pîş-gâhına muvasalat olundu. Önümüze çıkan Köseburnu tabiyesi ve o mehib 35 santimetroluk toplardan adam ürküyordu. Gemimiz kumandan [sancak] gemisi bulunan zırhlı Mesudiye'nin hizasına geldiğimizde gemimizde bulunan asakir-i şahane tarafından "Padişahım çok yaşa!" duasını 3 kere küngüre-i asmâna îsal ettikten sonra 3 defa dahi düdük çalındıktan sonra mukabeleten kumandan gemisinden dahi sancak keşide olunarak ve biz yine yolumuza devamla Çanakkal'a [Çanakkale] kasabasının önüne demirledik. Nizamiye için getirmiş olduğumuz 20 kutu yağ ve 400 çuval pirinci der-akab mavnalara çıkardıktan sonra tekrar Donanmayı Hümayun'un mevkiinde Kepir Limanı'na lenger-endâz olduk.

Sefinemizin filikasına rakiben doğru Hudeyde vapuruna gittim. Orada bulunan Çarkçıbaşı Hacı Hüseyin Efendi ve 3. Çarkçı Hacı Hasan Efendi ile görüştükten sonra tekrar Hudeyde'nin filikasına rakiben zırhlı Osmaniye fırkateynine muvasalat olunarak orada bulunan Mustafa Efendi ve Miralay İsmail Bey'in oğlu brik[18] kâtibi Halid Efendi ve Kopuk Ali ve Tatar Ali Rıza Efendi'nin evinin sahibi kalyon imamı Hafız Efendi ve sair bazı Küçükmustafapaşalı komşulardan mürekkeb bir cemm-i gafir beni alıp aşağıda kamaraya götürdüler. Artık şaşırdılar sevindiler. "İstanbul'dan ne haber"diyenin had ve hesabı yok idi. Hasılı birkaç saat görüştükten sonra bir filikaya rakiben doğru Peleng-i Derya'ya azimetle yukarıda süvarisi Çerkes Sami Bey ile güvertede oturduk. İmam Bekir Efendi'yi sual ettik. Dışarı çıkmış idi. Bir çeyrek oturduktan sonra Bekir Efendi geldi. Bir de beni görünce gayet taaccüb etti. "Siz nereden geldiniz aman yarab" diyerek hayrette kaldı. Hasılı akşam ezanı okunurken tekrar filika ile Bandırma vapuruna geldik. Kamaramızda ihzar etmiş oldukları aş ve bakla eklolunup kahveler içildikten sonra geminin güvertesine çıktım. Bir de baktım ki zırhlıdan deniz tabiyesinden îkad olunan elektrik lambalarıyla keşfiyât icra ettiklerini seyrediyordum. O esnada gemimizin bordasına bir patalya[19] gelerek "Şevket Bey nerede?" diye bir sual irad olunca baktım bizim Mustafa Efendi gelmiş. "Bizim gemiye gideceğiz" dedi. Derhal beraber patalyaya bindik. Osmaniye fırkateyn-i Hümayunu'na vasıl olduk. Aşağı kamaranın salonundaki mühendis efendilerden[20] müteşekkil bir heyete biz de dahil olarak muhabbete başladık. Tam saat 4'e kadar muhabbet devam etti. Benim için ihzar edilmiş olan bir kamaraya girdim ve refakatimde bir mülazim-i evvel [Üstteğmen] efendi dahi var idi. Sabaha kadar uyudum. Sabah saat 12 raddelerinde [ezani saat] uykudan kalktım. Lakin kamara biraz hava almadığından sıkıntı idi. Her ne ise yanımda yatan efendi dahi kalkarak biraz yatak muhabbeti yaptıktan sonra giyindim yine salona gittim. Saat 2'de yoklama borusu çalarak asker ve zabitan ve ümera tekmil geminin güvertesine divan olarak süvarisi tarafından divan verildikten sonra tekrar kamaraya gidildi. Eksik olmasın zabitan efendiler beni misafir diyerek ihzar etmiş oldukları âlâ levrek balığı ve çorba ve bakla güzelce eklolunduktan sonra Cum'a olmak mülabesesiyle asker Çanakkal'a'ya Cuma namazını eda etmek üzre filikalara taksim oldular. Zabitan dahi Şemşir-i Hücum torpido istimbotuna rakib olarak ve biz de birlikte olarak Nara Körfezi'nden hareket olundu. Aman efendim torpidodaki sür'at bizdeki hayret şaşırdım kaldım. Deniz şimendöfer hep dalgaların üzerinden sekiyor. Hasılı bir saatlik bir mesafeye bir çeyrekte geldik. Lakin biz gece Osmaniye'de iken bizim Bandırma vapuru hareket edip Çanakkal'a'ya gitmiş. Gece olduğundan ben görmedim. Biz de Çanakkal'a'ya vürud edince gördüm. İstimbottan doğruca bizim vapura gittim. Oradan hareket olunarak Boğaz'ın nihayeti ve Boğçaada'ya [Bozcaada] karib Kum Kal'a tabir olunan mevkiin ta içerisine kadar gittik. Mekke vapuru da orada idi. Bizim gemi Mekke'nin bordasına aborda olarak[21] peksimet[22] vermeğe başladı. Ben de o araklık Mekke'ye girerek Hacı Mehmed'i sual ettim. Gezmek için karşı köylerden birine gitmiş. Hacı Mehmed'in kamarasına girdim. Diğer arkadaşı ile görüştüm. Yastığın üstüne "Ya Hacı Mehmed merhaba" diyerek yazdım, bıraktım. Lakin pek meyus oldum. Her ne hal ise peksimet hitam bularak Cuma günü saat 8'de hareket olunarak Kepir Limanı'nda lenger-en dâz bulunan Orhaniye, Necm-i Şevket, Hıfzırrahman, Mansure, Hizber zırhlılarının yanlarına gittik. Kum Kal'a'dan hareket olunduktan sonra esna-yı mürurumuzda Eski Hisar ve Kızıl Tabiye namlı bir kasabanın önünden geçtik. Her ne ise yukarıda zikrettiğim gemilerin hepsine peksimet verdim. Necm-i Şevket'te Kâmil Bey'in eniştesi ile görüştüm ve Kolağası [Önyüzbaşı] Cemal Efendi'yi sual ettim. "Dışarı gitti" dediler. O aralık bir de baktım ki bizim İrfan Dağı Rıza da orada idi. Onun ile de görüştüm. Oradan Mansure'ye gittim. Hidayet'i sordum. "Bu gece İmam Bekir Efendi'nin yanına gitti" dediler. Oradan Orhaniye'ye gittim. Onu da göremedim. Çamaşır yıkamağa gitmiş. Hasılı peksimet de hitam bularak gemiye gel-

Şevket Dağ oğlu ile (1919)

dim. O aralık gemimizin yanına bir bakkal kayığı gelmiş idi. Sütün kıyyesi 30 para, halis sirke 15 paraya. 10 paralık süt içtim. Ondan sonra içeriye girdim. Bakkal kayığı da çekildi. Saat de 10 raddelerine gelmiş idi. Biz de Çanakkal'a'ya mütevecciheh yol verdik. 11,5'ta Çanakkal'a'ya muvasalat olundu, ve gemiden sandal indirilerek Çanakkal'a'ya çıktık. Bir kahvede kahve içtim, çarşıyı gezdim, bir muhallebeci dükkânına girdim. Gayet güzel, hiç su katılmamış süt ile muhallebi yapmışlar. 20 paralık yedim. Yarım teklik verdi. Oradan kalktım. Gelir iken fırından tanesi 6'şar paraya kuzu başı aldım, ve çocuklar için çömlekçi dükkânından üç adet deve ile ahbablar için birkaç tabak aldım. Çarşıyı biraz daha dolaştım. İslâm ahalisi bizim Sarıyar [Sarıyer] balıkçılarının esbabları gibi. Her ne ise yine sandalımıza binerek vapurumuza geldik. Vapur saat 12'de hareket ederek yine eski Nara Körfezi'nde Köseburnu tabiyesinin önüne demirledik. Pazar gecesi idi. Yine mutad-ı vechile kamarada taam olunduktan sonra güverteye çıkarak yine elektrik fenerlerini seyrediyordum! Gece saat 3'te yine daracık yatağıma girip yattım. Sabahleyin saat 12 raddelerinde gemimizin yanından geçmede olan 6 çifte bir patalyayı çağırdım, geldi, sual ettim. "Sen nerenin patalyasısın" diye. "Peleng-i Derya'nın patalyasıyız" dedi. Ben hemen içeriye girerek Peleng-i Derya'ya Bekir Efendi'ye misafir gittim. Biraz güvertede Çerkes Sami Bey ile görüştükten sonra Bekir Efendi ile baş üstüne[23] gittik ve Küçükmustafapaşa'dan bir iki efendi de birlikte olduğu halde geminin makinesini ve sair mahallerini ve top talimini temaşa ettikten sonra yine güvertede oturduk. Oturmakta iken bir de bir top patladı. Bir de baktık ki zırhlı Aziziye top tecrübesi ediyor. Aman ne acayip oluyor. O güllenin gidişi adeta deve homurdanır gibi söylenerekten gidiyordu. Biraz seyrettik. Sonra yemek yemeğe kamaraya indik. Yemek de yendikten sonra yine güverteye çıkılarak güzel muhayyer kahveler içildikten sonra karşıda bulunan Maydos [Eceabat] karyesine gitmek üzre 6 çifte ihzar olundu. Zabitlerden bazıları ve ben bindik. Hava gayet sergin idi. Gidinceye kadar sucuk gibi olduk. Lakin o muhabbette hiç gibi geliyor. Bahusus mükemmel yelken ile torpidobot ile yarış ediyordu. Ne ise vasıl olduk, karaya çıktık, biraz köyü dolaştık. Ekseri ahalisi Rumdur. Karye o kadar büyük değilse de fena değildir. Badem ucuz olduğundan bir miktar badem aldım. Bir de baktım ki büyük mendil yok. Oradan Yahudiden bir arşın astar aldık, biraz da iğne iplik alarak kahveye geldik. İmam Bekir Efendi güzelce kaput bir torba dikti, o torbayı dikmekte iken ben de kahvenin yanında bulunan bir çeşmenin tarih taşı hoşuma gittiğinden zirde gösterildiği vechile tarihi yazıyordum.* Yazdım bitirdim. Bekir Efendi de torbayı bitirerek badem aldık, torbanın içine koydum. Zabitanın işi de bitti. Yine filikalara binerek Peleng-i Derya'ya geldik. Beni de Bandırma vapuruna bıraktılar. Malum a bizim Bandırma merkezimiz. Dönüp dolaşıp oraya gidiyoruz.

* Biemrillah mukadder-i sâye-endaz-ı Boğaz oldu.

Müsahhar eyledi cümlesi ahalisin nerimâne
Müzeyyen eylesin Maydos'da bir hayran-ı enverden
Akıtıp âb-ı zülali hakimâne zarifâne
Hudâ tevfikini mazhar idüb lutf-ı kerem kılsın
Yine endişesin sarf etmede ahkâm-ı nu'mâne
Salah-ı zühdile daim hemen teslim-i Hak olmuş
Müsellem cümle etvarı hakikat merd-i merdâne
Cenab-ı Mir-i Osmani ilâhi feyzyâb eyle
Murad alsın dü âlemden dua ettikçe yemâne
Efendim şerefle Sıdkî senin medhindedir dâim
Muradım bir dua ancak hakirâne fakirâne
Sahibü'l-hayr Mir el-Hac Osman
Hadimzade Mehmed Efendi Ebu'l-Gazi

1215

Geceyi sabıka-i vechile imrar ederek sabahleyin saat 9 raddelerinde uyandım. Hava gayet güzel idi. Lakin bir iki saat sonra bir lodos çıktı ki tarifi nâ-kâbil. Gemi demirli iken deniz tutar gibi oldu. Ben kış üstünde[24] biraz ekmek vesaire yedikten sonra etrafı seyrediyordum. Gemimiz de bazı hamulesini alıyordu. Der iken bir de baktım ki Hudeyde vapuru demirini havanın şiddetinden tarayarak sahile doğru gitmeye gidiyor. Hemen bizim gemi hareketle Hudeyde vapuruna baştan bir halat ve Eser-i Cedit vapuru da kıçtan bir halat atarak çekmeye başladık. Biraz sonra ve elhamdülillah yüzdürülerek makinesini işleterek açılmağa başladı. Biz de yine eski yerimize giderek demirleyip tekrar hamulemizi almağa başladık. Hamulemiz hitam bularak saat 11 raddelerinde hareketle tekrar Çanakkal'a pîş-gâhına demirledik. Sandal ile Çanakkal'a'ya çıktık. Dükkânların birinde güzel lüfer balığı pişirmiş. 1 guruş verdim bir tane aldım yedim. Orada bulunan bir kahveye oturdum, bir de kahve içtim. Yine sandal ile gemiye gittim! Biraz oturduktan sonra saat 3 raddelerinde kamarama girerek uyudum. Sabahleyin saat 12'de [ezani saat] kalkarak biraz ekmek peynir yedikten sonra gemimize nizamiye tarafından tahmil olunan keresteyi aldıktan sonra Bandırma'dan asker için mekkare hayvanları tahmil olunmak üzre saat 5 raddelerinde Çanakkal'a'dan hareket olundu. Hareket olunmadan mukaddem Çimenli istihkamatını gezdim. İstihkam ufak lakin 4 adet top var, aksamını şimdiye hiç görmedim. 37 santimetroluk top var ki güllesini kendi boyumla ölçtüm. Memelerimin hizasına kadar geldi. Cesameti ile beraber o temizliği görmeye şayestedir. Diğer taraflarda en ufak topları 24 santimetroluktur. Hasılı görmeye şayan-ı intizam mükemmeliyet şayan-ı hayrettir. Oradan çıktım biraz çarşıya çıktım, karnımı doyurdum, kahve içtim, eski gazete okudum, biraz oturdum. Der iken çarşının yukarısından doğru bir muzika sadasıdır işitildi. Bir de baktım ki bir tabur, mavzer tüfekleriyle müsellah, arkalarında karavanalar, ayaklarında çarıklar her birerleri arslan

gibi başladılar geçmeğe. Ağlamamak hiçbir şey değil, bir vakit geçinceye kadar ağladım. Geçtiler. Bu asker Dolmabahçe vapuruyla Tekfurdağı'na [Tekirdağ] naklolunuyor imiş. Biraz daha oturduktan sonra sandala râkiben geldim. Gemimiz de hareket ederek Donanma-yı Hümayun'un önünden mürurla Nara Burnu'nu dolaşarak Gelibolu'ya doğru yol verildi. Ha! Unuttum. Hemen hareket etmek üzere iken Peleng-i Derya'dan torpido tecrübesi icra ediyorlardı. Gördüm pek tuhaf hatta imam efendi beni teşyi' için güverteden alkışlıyor idi.

Gemimiz de yoluna devam ederek artık Çanakkal'a ve Nara Burnu ve Köseburnu ve Maydos' dan tebaüd ediyorduk. Havada azıcık rüzgâr esmeğe başladı. Biraz güvertede etrafı temaşa ettikten sonra kamarama gittim. Biraz yatarak lumbardan denizi temaşa ediyordum, uyumuşum bir de gözümü açayayım ki kaptan "alesta fero!" diye bağırıyor. Anladım ki Gelibolu'ya gelmiş. Güverteye çıktım. Saatte baktım, saat 9. Gemimizin ikinci kaptanı pasaport yoklamağa giderek yarım saat sonra geldi, demir alıp müşteri alıncaya kadar saat 10'a geldi. Gemi de Bandırma'ya müteveccihen hareket etti. Bir de baktım ki arkamızdan Hudeyde vapuru gözüktü. Biz de yola devam ediyorduk. Ben kıç üstünde etrafı seyrederken Hudeyde vapurundan Gelibolu önünde bir top atıldı. Ne tuhaf oluyor. Deniz ortasında kimseler yok. Top sadası pek tuhaf. Hasılı vapurumuz Bandırma'ya müteveccihen yine hareketine devam ediyordu. Saat 11,5 raddelerinde Marmara Adası görüldü, ve Hudeyde vapuru da iskele tarafımızda 2 mil baid mesafede gidiyordu. Biraz havada yağmur bulutları dolaşıyordu. Kamaraya indik, yemek yedik. Biz Bandırma yolunu tuttuk. Hudeyde vapuru da Tekfurdağı tarafına giderek birbirimizden tebaüd ederek artık Hudeyde gözükmez oldu.

Biraz güvertede oturdum, biraz kaptan mahallinde oturdum. Saat 3 raddelerine gelmiş idi ve Marmara Adası önünden geçiyorduk. Gelen gemiye mezkûr adanın fenerleri ve evlerin aydınlıkları pek tuhaf bir manzara teşkil ediyordu. Kamarama indim biraz daha oturduktan sonra yattım. Sabahleyin gözümü açtım ki kamaranın penceresinden Bandırma'nın cami-i şerifi gözüküyordu. Hemen alelacele kalktım. Vapurumuz süvariye mahsus beygirleri yükletiyor idi. Gayet dinç gayet güzel idi. Bandırma'nın iskelesi uzun olduğundan vapur karın karına yanaşıyor idi. Ben de hemen dışarı çıktım. Çarşısı gayet güzel baştan başa bir çeyrek imtidad eder. Gayet uzun çarşısı var ve sahile karib güzel oldukça büyük bir cami-i şerif var. Çarşıda biraz köfte yoğurt yedikten sonra sahilde belediye kahvesine oturdum. Bir sade kahve içtim, gazete okudum. Vapurumuz da beygirleri alıp bitirdi, düdük çalmağa başladı. Koştum vapura girdim. Kaptan mahalline çıktım. Vapurumuz demirini alarak saat 11'i çeyrek geçe Tekfurdağı'na müteveccihen hareket etti. Ben vapura konan beygirlerin arpa yiyişini seyrediyordum. Çarşamba günü saat yarım raddelerinde Bandırma'nın karşısına Beşike karyesinin önünden mürur ediyorduk. Ben de güvertede bulunuyordum. Artık biraz uyumak icabettiğinden kamarama indim biraz yattım. Biri dedi ki "kalk artık Tekfurdağı gözüküyor." Hemen kalktım, saat 4 idi. Hakikat güverteye çıktım baktım, uzaktan Tekfurdağı gözükmeye başladı. Ben de taam etmek için kamaraya indim. Ba'de kaptan mahalline çıktım. Artık Tekfurdağı güzelce görünerek saat 6'ya 10 kalarak bihamdillah muvasalat olarak demirledik. Ben geminin filikasıyla sahile çıktım. Sevkiyattan mavnalar vasıtasıyla mekkareleri çıkarmağa başladılar. Ben de iskeleye çıkarak çarşı boyunu başıboş hayvan gibi yürümeğe başladım. Birçok asakir-i şahane kimisi oturuyor kimisi gidiyor her birerleri arslan gibi, ayaklarında çarıklar, mükemmel fişeklikler tüfekler her bir levazımatı mükemmel, kahvelerde zabitan, mekkareler, cami-i şeriflerde birçok mühimmat-ı hazeriye, zabitler hasılı levazımat-ı askeriye her bir noktasında malâmal dolu. Ben de yine çarşı boyunca yürümekle nihayet uzun çarşı iki tarafı kâmilen dükkânlar her bir şey mevcut. Ekserisi Ermeni demirci bakırcı her ne san'at var ise mevcut. Gemide azıcık midem bulandığından daima gözüm bir muntazam kahvede. Baktım ki bir çınar ağacı gözüktü, yanında bir çeşme, bir cihetinde bir kahve. Çeşmeden askerler hayvan suluyorlar. Kendimce bu kahvede oturmayı münasib görerek oturdum. Birtakımında asakir zabitanı var idi. Bakıyorum içeriden birisini gözüm ısırıyor. Bir de dikkatle bakayım ki bizim Sarıyarlı Kâmil Efendi değil mi? "O! Sen burada mısın Kâmil Efendi, ay sen ne geziyorsun burada" falan falan birbirimizlen bir gürültü herkes bize bakıyor. Meğerse Mart'tan beri orada hastanenin birinde cerrah imiş. Kahve içip biraz görüştük. "Haydi seni hastaneye götüreyim" dedi. Kalktık gittik. Gelen askerlerden birkaç kişi keyifsiz olup orada yatıyorlar. Onları gördüm. Ba'de Kâmil Efendi ile Tekfurdağı iskelesine indik. Hava da bulanıyor idi. Biraz da iskele kahvesinde oturduk. Ben Kâmil Efendi'ye dedim ki "artık müsaadenizle gideyim. Hava bozuyor. Allahaısmarladık. Çok selâm söyle" falan dedikten sonra biz sandala bindik, yağmur da başladı. Vapura gidinceye kadar biraz ıslandım. Kamarama girdim, gazete okudum. Bandırma'dan aldığım kiraz var idi, onu yedim, müşahedatımı yazıyordum. Vapurumuz da saat 10'da Dersaadet'e müteveccihen hareket etti, ben de güverteye çıktım. Tekfurdağı'nın uzaktan manzarasını temaşa ediyordum. Yemek vakti takarrüb ettiğinden kamarama indim. Allah ne verdi ise yedim. Ba'de yine kaptan mevkiine çıktım, saat de 12'yi çeyrek geçiyordu. Ortalık kararmış, şemsin

ufuktan gurub edişi hakikat temaşa olunacak bir manzara idi. Bu hali temaşa eder iken Ereğli [Marmara Ereğlisi] feneri nazar-ı dikkatimi celbetti. Deniz gayet lâtif idi. İnce ince rüzgâr esiyordu. Bende de İstanbul'a takarrüb kokuları nümayan olmaya başladığından bende artık gâh sevinç gâh meyusiyet deveran ediyordu. Saat 3'e kadar güvertede otararak ba'de kamarama indim, yattım. Sabahleyin saat 10 raddelerinde uykudan uyandım, giyindim, yukarı çıktım. Bir de baktım ki Baruthane'nin[25] önünde demirlemişiz. Şu sebepten nâşi ki Kal'a-i Sultaniye'den [Çanakkale] almış olduğumuz cebhaneyi çıkarmak için; cebhane tesellüm olunup saat 1'i 10 geçerek hareket olunarak artık Kızkulesi'ne doğru geminin başı gösterildi.[26] Bizde artık müruriyet tamam Ahırkapu fenerinin önüne geldiğimiz zaman İstanbul'un minareleri ve Boğaziçi vapurları ayrı ayrı bir manzara teşkil ediyordu. Ben de üstümü giyinerek güverte üzerinde geminin şamandıra-bend olmasına intizarda idim. Vapurumuz şamandıra-bend olur olmaz etraftan sandallar hücum ederek müşteriyi çıkarmağa şitaban oldular. Ben de eşyalarımı bir sandala tahmilen Cibali iskelesine yanaştım. Oradan eşyaları tekrar bir hamala vererek haneme gelerek elhâmdülillah istirahat ettim ve şu 10 günlük sergüzeştime bir hatıra olmak üzre naçizâne şu tarihçemi kaleme almağa lüzum hissettim. 15 Mayıs 313 yevm-i perşembe." ☆

1 Birkaç misal: "Bir Osmanlı neferinin I. Dünya Savaşı anıları" (sayı 11), "Bir çavuşun Yemen anıları" (sayı 19-20), "Bir çavuşun Balkan Harbi anıları" (sayı 21-22).

2 Defterin, resim ve ressamlarımızla ilgili birkaç yazıyla birlikte merhum ressam Şevket Dağ kitaplarının arasından çıktığını sanıyoruz. Şevket Dağ Sanayi-i Nefise'nin ilk mezunlarındandır (1897). Belki Bahriye çıkışlı bir ressam arkadaşını ziyaret etmek ya da mezuniyetini böyle bir geziyle kutlamak istemiş olabilir, belki de bu defter Bahriyeli ressamlarımızdan birinin akrabasına aittir. Bu savaşta gümüş madalya alan sertotografi mıralay yaver Bahriyeli Kasımpaşalı Ali Sami, sonraları Çanakkale müstahkem mevki kumandanlığı yapan Albay Galatalı Şevket, Ankara'da Bahriye Dairesi'ni kuran Deniz Güverte Önyüzbaşı Şevket Bey (Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in kardeşi, 10 Temmuz 1920'de kurulan Umur-ı Bahriye'nın müdürü, emekli yarbay Şevket -814-Doruker [-1956]), Büyükada Bahriye Mektebi müdürü kaymakam (yarbay) Şevket Bey [1 K.sanı 1285/1869-12 Nisan 1956] de olabilir. Taha Toros üstadımızın "Bahriye kolağası, Şevket Bey" ifadesi ve pehlivanlık yönünü belirtmesi (*Skylife*, Nisan 1993, s.49-50; çeşitli yönleri için: *Hayat*, no. 80, 25 Nisan 1958, s.15); M.Sami Karayel'in *Çolak Molla, Kel Alıço* gibi kitaplarına eski harflerle düşülen "Okudum" kaydının, defterdeki yazıyla benzeşmesi, Şevket Dağ'a (1875-1944) aidiyetini güçlendiriyor. Bu müşahedeler bir yerde yayımlanmamışsa, aktarmamızın, bu değerli ressamımızı rahmetle anmamıza da bir vesile olmasını dileriz.

3 Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*... İstanbul, 1956,s.158

4 Kuran, s.187

5 Abdülezel Paşa Konyalı bir köylü çocuğuydu. Orduda erlikten komutanlığa yükselmiş, Plevne savaşında cesaretiyle sivrilmişti. 1897 Nisanında Yunan muharebesinde askerlerinin başında savaş alanında şehit oldu. (İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, 2. bas. İstanbul 1987, s.123, 195.

Bugün Fener'de adıyla anılan cadde tabelasında yaşamaya çalışıyor.

6 Kuran, s. 158

7 Kuran, s. 157,159,161 Mağmumi'nın mektubundan bir paşaj: "Türkçe Meşveret'te Girit isyanına 'hak ve adalet dâvacıları' dendi idi. Fransızcasında da Yunanlılar müdafaa edilip hepsine tüy dikildi."

"Ahmed Rıza Bey derbederini herkes, hatta Girit hakkındaki münasebetsiz sozleri üzerine biz de ıtham etmıştık. Halbuki bu babda asıl müttehim olması lâzım gelen biri varsa o da Prens Sabahattin Bey'dir." [Mevlanzâde Rıfat, *İnkılâb-ı Osmani'den Bir Yaprak*'tan] aktaran Asaf Tuğay, *İbret*, c.2, s.77

8 Tesalya Savaşı hakkında bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 5/56, sayı 70/57, sayı 77/59-60 ve sayı 100/76 dn. 37.

"Yunan muharebesinde ne kazandık, iki mislinden ziyade sarfettiğimiz dört milyon lira tazminatı harbiye mi? O kadar bahadırların kanı ne oldu? Birtakım müdahinle ın müraıyâne ve bazı Avrupalıların müstehziyâne soyledikleri menafi-i maneviyemiz sözü Tesalya'nın, Girid'in gitmesiyle yalan olmuyor mu?" [Hoca Mehmed Kadri Nâsih, *İstınsaf*'tan] aktaran Asaf Tuğay, *İbret*, c.1, s.250

Recaizâde Mahmud Ekrem'in "Kırmızı Merkuplar" şiiri, Yahya Kemal Beyatlı'nın, kitabına da ad olan "Eğri Dağlar" türküsü, savaşın edebiyata yansıyışlarıdır.

Bu savaşa ait Ahmed Tevfik'in 99 kıt'alık destanı için bknz. Doğan Atlay, *Destanlarımız*, Mut 1992, s. 49-63 (yevm-i Pazar 23 Zilkade 1314 tarihli Hatıra Madalyası ve ozellıklerini belirten bir fotokopi foy eklenmiş).

9 Kuran, s.188

10 Müşir Gazi Ethem Paşa "ağırbaşlı, kâmil, dürendiş bir Türk kumandanı acaba neden Yunan Harbindeki muzafferiyetinden sonra Erenköyü'ndeki köşkünde muattal bırakıldı, askerlerin sevdığı, gazi unvanlı bu muhterem, müstakim, âlicenap insan o yedi Osmanlı ordusundan birinin kumandanı olarak ne işler yapardı. Bugün Erenköyü'ndeki koşkünde muattal, dort duvar arasında bağıyla bahçesiyle meşgul. (Asaf Tuğay, *İbret*, c.1, s.275)

"... Dömeke kahramanı erkân-ı harbiye-i umumiye reisi oldun. Domeke'deki muzafferiyetin, kahramanlığın netıcesi olarak seni hain ve garazkar eller nasıl oradan alıp Şam'a attı..." (Hüseyin Suad [Yalçın], "Açık Mektup-Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik İzzet Paşa'ya- 8 Ağustos 1324, Şam," *Âşiyan*, no. 1, İstanbul 28 Ağustos 1324, s.23)

Elena kahramanı Müşır Deli Fuad Paşa da Şam'a sürulmüştü *İbret*, c. 1, s.274, c.2, s.11

11 Abidin Dav'er, "Ikinci Abdülhamıt Devrinde Donanmamız", *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 29, Mayıs 1952, s.1490; Ayrıca bknz. "Abdülhamıd devrinde donanma", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 19-24, Nisan-Eylül 1969

Mevcut malzemeyle ış görülebileceğine dair bir görüş: "Bizim nazar-ı istihfaf ile gordüğümüz ve merâkib-i bahriyesının cümlesine eski ve çürük şeylerdi dediğimiz İdare-ı Mahsusa'nın Yunanlılarla sebk eden 1312 Tesalya Harbi'nde gerek Anadolu kıtaâtının müddet-i muayyene ve mültezemesi zarfında bahren Rumeli'ye ımrar ve îsalinde, gerek mısalahanâme muktezasınca 48 saat zarfında Golos'un tahliyesinde fevkalâde hüsn-i ıfa-yı vezaif eyledığı Müşir Von der Goltz Paşa gibi bîtaraf bir dâhinin cihan-pesend eserinde lisan-ı takdir ile zikredilıyor." (Abdülahad Nuri, *TC Seyrisefain İdaresi Tarihçesi*, İstanbul 1926, s.76)

12 Lumbar: Gemilerin bordalarına ve kupeştelerine açılan dört köşe menfez ve methallerle mahreçler. (Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, 2. baskı, İstanbul 1962, s. 275)

13 Alesta fero: Demir mevkıine gelmek üzereyken demirin fundaya hazırlanması için verilen komut (Gürçay, s. 13)

14 Alesta: İhbar makamında kullanılan bir deyim (Gürçay, s. 13)

15 Fundo: Atılmaya hazırlanmış, yalnız maçayla irtıbatı bırakılmış demirin maçayla olan ırtıbatını da keserek akıtmak ıçın verilen komut. (Gürçay, s. 175)

16 Kıyye, vakıyye, vukıyye: okka, 400 dirhemlik tartı; okıyye, okıyye, ukkıyya.

17 Tonajları, hızları vb. özellikleri için bkz. Dav'er, agy.

Mıadını dolduran gemilerin adının yeni gemilerde yaşaması, Meşrutiyet Dönemi, Balkan Harbi ve I Dünya Savaşı'nda donanmanın durumu ve diğer hususlar ıçın aynı yazarın aynı dergideki yazılarına bakılabilir (sayı 30, 34, 36 42, 43)

18 Brik: İki direkli ve iki direği de kabasorta armalı ve tam serenli olan yelken gemisi. (Gürçay, s. 72)

19 Patalya: Her iki küreği bir kişi tarafından çekilen ve birden üç çifteye kadar küreği bulunan harp gemileri vesaitinden bir tıp. (Gürçay, s. 318)

20 Eskiden öğrenimini Mekteb-i Bahriye'de tamamladıktan sonra denizde staj goren asteğmenlere mühendis denirdi. Rütbe ıtıbarıyle mülazım-ı sanıye (teğmen) eşitti (Gürçay, s. 302). Güverte teğmen, Fähnrich zur See, Midshipmen.

21 Aborda olmak: Bir geminin diğer bir gemiye veya bir ıskeleye yahut bir rıhtıma tamamen bordasını vererek yanaşması. (Gürçay, s. 2)

22 Peksimet: Erata verilen kurutulmuş bir nevi ekmek (Gürçay, s. 319)

23 Baş üstü: Gemının pruva payındaki üst güvertenın efrada ayrılan baş taraf kısmı (Gürçay, s. 58)

24 Kıç üstü, kıç güvertesi: Gemının geri nihayeti, mastori tirandillerinden yukarı kalan kısmı. Subayların gezinmelerine ayrılan yer. Bu kısım esasta mızana payıdır (Gürçay, s. 246-47)

25 Burada kastedilen herhalde Zeytinburnu Baruthanesi'dir. "1099/1687'ye kadar İzmir, Selânik ve Gelibolu'da yapılan barut, ihtiyacı karşılamadığından Şehremini'nde çarşı yakınında bir baruthane kuruldu. İnfilak olayından sonra şehir içinde baruthane kurulması yasak edildi. Marmara sahilinde Iskender Çelebi Bahçesi'nin içinde (Zeytinburnu) bir başka baruthane yapıldı." (*Tarih-i Raşid* c. 2, s. 441'den nakleden, *Tarih Dünyası*, sayı 3, İstanbul 1950, s. 119)

Bakırköy Baruthanesi Iskender Çelebi Bahçesi'nde 1699'da faaliyete geçti. 1707'de infılakla harap oldu. II. Mahmud doneminde bugünkü Ataköy'ün bulunduğu alanda yeni bir baruthane yapıldı. Cumhuriyetin ilk donemine kadar yaşadı, sonra Anadolu'ya nakledildi, bugün yerinde Ataköy Sahil kentı var.

Azadlı Baruthanesi Küçükçekmece'nin kuzeyinde ve gole 4 km uzaklıkta 1795-96'da kurulduğu anlaşılan, 1835'te kapatılan Selânik Baruthanesi'ndeki techizatın nakledildiği baruthane 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar tarafından tahrip edildi. (*Bakırköy Rehberi*, 2. basım, İstanbul 1988, s. 160, 181)

26 Baş gostermek, baş vermek, yol vermek: Geminin pruvasını istenilen bir yone çevirmek (Gürçay, s. 58)

Osmanlı Musevileri Üzerine İki Çalışma

İLBER ORTAYLI

İspanya'dan Osmanlı imparatorluğuna Musevi göçünün 500.yıldönümü; Osmanlı Musevileri üzerine bir dizi konferans, sempozyum ve yayının yapılmasına neden oldu. 500. yıl bir temsilî-tarihî yıldönümdür. Çünkü Osmanlı Musevi nüfusunu oluşturanların hepsi İspanya'dan gelmiş değildir. İmparatorlukta eskiden mütemekkin olanların yanında, 18. ve 19. yüzyılda gelen Aşkenazi denen ve yidiş konuşan Doğu Avrupa Musevileri de vardır. Kaldı ki Sefarad (İbranca İspanya demek) Musevilerinin bir kısmı da ara istasyonlar yaparak İtalya ve diğer ülkelerden daha sonra gelmiştir. Fakat II. Bayezid döneminde Osmanlı Rumelisi ve Marmara kıyılarında önemli bir Sefarad Musevi nüfusunun doğduğu görünmektedir. Türkiye tarihinde mülteci akını gibi, İspanya'dan gelen Musevilerin de yeni vatanda iktisadî, sosyal, kültürel yönden bir katkıda bulunduğu açıktır. Yapılan yayınların bazıları yeni araştırmaları teşvik eden, kıyı köşedeki bilgi, belgeleri günışığına çıkaran çalışmalara dayanmaktadır. 500. yıldönümü çalışmalarına hazırlık olarak önümüze çıkan biri, daha önce bu dergide tanıtımı yapılan Nesim Benbenaste'nin *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi* adlı kitabıydı. Musevi basın tarihine ait yeni bilgiler içeriyordu. Geçen yıl vefat eden Nesim Benbenaste İstanbul Musevi aydınları içinde ilginç ve heyecanlı araştırmalarıyla temayüz etmiş bir dostumuzdu.

Bu sayıda iki yayını ele alacağız. Birincisi ABD'de Brandeis Üniversitesinde İslam ve Osmanlı Musevi tarihi ile meşgul olan Avigdor Levy'nin imparatorluktaki Seferad Musevilerin tarihini ele alan kitabı, ikincisi ise İstanbul Musevi aydınlarından, *Şalom* gazetesi yazarlarından ve kendisi de Aşkenaz kökenli Moşe Grosman'ın Aşkenaz cemaatinin unutulmayan dinî lideri Dr. Markus üzerindeki çalışmasıdır. Bu çalışmada İstanbul Aşkenaz Musevi cemaatinin bir tarihi de Dr. Markus'un portresi etrafında çizilmektedir.

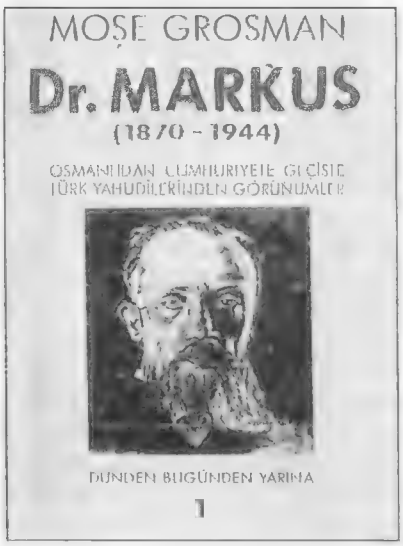

Avigdor Levy: *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Darwin Press, Princeton New Jersey 1992

Fazla teori ve bilinmeyenlerle okuyucuyu etkilemeye çalışmaktan çok; bilinenleri ve kendi tetkiklerini derleyip 124 sahife içinde (14 s. kronoloji) okuyucuya Osmanlı İmparatorluğunda Yahudi nüfusunun tarihi topografisi, cemaatin strüktürü ve devlet ile ilişkileri ve kültürel, iktisadi, sosyal tarihiyle ilgili bilgileri verebilen bir çalışma.

Girişte Paul Rycaut'nun klasikler arasında yer alan tarihini zikrederek; Osmanlı imparatorluğunu Yahudilerin kendileri için uygun bir iltica mercii olarak gördüklerini ve 15 asırdan beri Dünya Yahudi cemaatlerinin Osmanlı ülkesine yöneldiğini belirtiyor. Dönemin Yahudi din adamlarının yazdıklarından anlaşıldığına göre (Rabbi Serpathi gibileri) Osmanlı imparatorluğu toprakları o asrın Avrupasına göre Yahudiler için daha emniyetli ve huzur içinde yaşayacakları bir ülkedir. Osmanlılar da Yahudileri, Slavlar ve Hellenler gibi Hıristiyan unsurlara göre daha güvenilir ve daha üretken ve ekonomik yönden yaratıcı bir unsur olarak görmektedirler. Bu yüzden göçedip Osmanlı şehirlerine yerleşmelerini teşvik etmişlerdir.

Osmanlı Yahudi kültürel etkileşiminden, örneğin tıb dalının Selânik merkezinde gelişmesi gibi örneklerle sözediliyor. Bunun dışında ilk anda Yahudi dinî eğitimi de İstanbul ve eyaletlerdeki *yeşivot* (dinî yüksek okullar) sayesinde devam etmektedir. Eskiden beri bu eğitimin canlı merkezi olan Filistin'deki *Safed* gene aynı işlevini sürdürmektedir. Osmanlı Yahudilerinin millet sistemi içinde, fakat daha çok *kahal* denen sinagog cemaati etrafında örgütlendikleri ve onun etrafındaki içtimaî yapı ve cemaat hayatı anlatılıyor. Bu fasıl önemlidir. Okuyucu Yahudilerin de Müslümanlar gibi ve Hıristiyanların aksine ruhanî bir örgüt olan kilise etrafında toplanmama durumunu böylelikle görebilir. Genelde merkezî bir örgütlenme Osmanlı Musevi milleti için yavaş yavaş ve sonraki asırlarda gerçekleşen bir olgu gibi görünüyor.

Arab bölgelerinde İspanya'dan göçeden Yahudi nüfusun ilk zamanlarda göze batan bir etkisi vardı. Fakat zamanla bu etki silindi ve *Judeo-Espanyol* yerini tamamen *Musta'riba* denen Arabça konuşan yahudiliğe terketti, daha doğrusu onun içinde eridi. Avigdor Levy 1580-1826 tarihlerinde Osmanlı Yahudiliğinin iktisadî ve kültürel çöküntüsünü Osmanlılığın çöküntüsüne paralel olarak ele alıyor. Bu dönem içinde mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan Shebattai Tzevi'yi de ayrıca inceliyor. Bu bölüm bilinenlerin anlaşılır bir özetidir. Son bölüm Osmanlı Yahudiliğinin 19 ve 20. yüzyılıdır. Bu bölümde okuyucuya Osmanlı imparatorluğunun tarihi içinde Museviliğin geçirdiği ye-

ni dönüşümler kolay bir uslûp ve araştırmaları takib eden bir doluluk içinde veriliyor. Ancak 1986 Brandeis Üniversitesindeki kongre tebliğlerin halen basılmaması bu dönem üzerindeki yeni görüş ve araştırmaların tarihçiliğin bilgisinden ve haberinden uzak tutulduğu görülüyor. Avigdor Levy'nin elimizdeki eseri, birçok çalışmayı değerlendiren rahat okunan ve herşeyden önce bir Osmanlı tarihçisinin konuya ehliyetle yaklaştığı bir el kitabıdır.

Moşe Grosman: *Dr.Markus (1870-19447) Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler Dünden Bugünden Yarına,* İstanbul 1992

Şalom gazetesi yazarlarından ve aslen Aşkenaz cemaatinin bir üyesi olan yazar, Osmanlı Yahudiliğinin bugüne kadar pek işlenmeyen bir koluyla Aşkenazi topluluğuna ait bilgi ve belgeleri bir araya getirerek Osmanlı İmparatorluğuna bilhassa 18. ve ağırlıklı olarak 19. yüzyılda doğu Avrupa ve Orta Avrupa'dan göçeden ve başlangıçta Yidiş dediğimiz dili konuşurken zamanla bunu unutarak Sefarad cemaat içinde eriyen grubunu tanıtıyor. Dr. Markus bu topluluğun en bilgin ve uzun ömürlü dinbilgini ve din adamı olduğundan onun portresi etrafında bu inceleme yapılıyor. İstanbul Musevi cemaati içinde Aşkenazi grup halen Kuledibi Galata'da iki sinagoğa sahip. Ama Yidiş artık konuşulmuyor. Dr. Markus önde gelen felsefe mantık prefesörlerimizden Teo Grünberg'in dedesidir. Dönemin beynelmilel yayın organlarında da araştırmaları çıkan filosof tarihçilerindendir. Nitekim kolay ulaşılamayacak bu yazıların tıpkıbasımı da kitabın arkasına eklenmiştir. Dr. Markus'un çağdaşı olan ünlü hahambaşı Hayim Becerano da bu alanda bilgi ve yazılarıyla tanınıyordu. Demek ki imparatorluktan Cumhuriyete geçen bu iki din adamı Osmanlı Yahudi kültürünün iki önemli portresidir.

Moşe Grosman Dr. Markus'u Osmanlı Musevileri arasındaki Aşkenaz ve Sefarad sürtüşmesini yokedecek birleştirici bir rol oynayan otorite olarak ele alıyor. Dr. Markus'un makaleleri "die Assoziationstheorien im XVIII Jahrhundert" ve "Maimonides" üzerine yazdıkları ekte verilmiş. Okuyucu kendi yararlanabilir. Kitapta Osmanlı imparatorluğunun son hahambaşılarının biyoğrafileri de yer alıyor. Bu biyografiler için geniş bir sözel tarih ve bazı yeni belgeler destek oluyor. Çok yararlı. Bazen de literatürden ilgili pasajlar alınmış. Meselâ Moşe Halevi (II.Abdülhamid devri hahambaşısı) ve hahambaşı Hayim Nahum arasında (locum tenens-hahambaşı vekâleti) ile ilgili uzlaşmazlık gibi. Fakat Hayim Nahum'un Lozan muahede heyeti âzâsı arasında (Türkiye'nin resmi belgelerinde) bulunduğunun gizlenmesi gibi bir yorum pek belgelendirilmemiş. Hahambaşı Hayim Becerano'dan sonra, Aşkenazi müesseseleri ve sosyal hayata geçiliyor. 557. sahifeden itibaren ilginç bir bölüm var. Aşkenaz-Sefarad ayırımına dair ilginç örnekler bunlar.. Nihayet Musevi basını ile ilgili bilgiler. Bu kitabın alışılmış sistematikten çok episodlar halinde kaleme alındığı görülüyor. Ama bizce getirdiği bilgiler bir yoruma dayanıyor. Heryerde görülemeyecek ve kaybolmaya yüz tutmuş bilgiler ve sözlü bilgiler kitabın yararını ve değerini arttırıyor. Bilinenleri tekrarlayan kitablardan değil...

Eski Türklerde Yazı Kağıt Kitap ve Kağıt Damgaları

İSMAİL GÜLEÇ

Kültür tarihimize önemli katkılar sağlayacak bu kitap EREN Yayıncılık tarafından yayınlandı. Türklerin İslam öncesi hayatları hakkında ayrıntılı bilgileri de bulabileceğimiz bu kitap bizce sahasında büyük bir boşluğu dolduracak. Meral Alpay'ın sunuş yazısından ve yazarın önsözünden kitabın, yazarının T.K.D. İstanbul şubesinin davetlisi olarak 13-14 Ocak 1992 tarihinde İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde verdiği üç konferansın metinlerinin genişletilmesi ile oluştuğunu öğreniyoruz. Bu konferansların yazıya geçirilmesi, dizilmesi, tashihi, basım işinin takibi ise Tuba Çavdar tarafından yapılmış. Çavdar, ayrıca bibliyografyayı yeniden düzenleyip dizinini hazırlayarak kitabın yayınlanmasına katkıda bulunmuş.

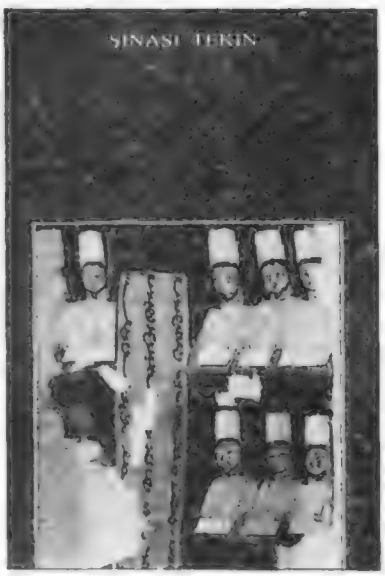

Şinasi Tekin kız çocuklarının, Muhammediye ve Mevlidden bir iki beyit söktüremeyenlerin ayıplandığı bir ailenin çocuğu olarak 1933'de Balıkesir'de dünyaya gelir. 1958'de Almanya'da ünlü Türkolog von Gabain'in yanında doktorasını tamamlayarak yurda döner. Erzurum Atatürk Üniversitesinde doçent ve profesör olur. 1965'den beri ise çalışmalarını Harvard Üniversitesinde sürdürür. Başlıca gayesi Türk kültürüne ve yazı diline hizmet olan Tekin orada boş durmaz. Türk kültürünün ana kaynaklarını yayınlamak üzere *Sources of Oriental Languages and Lierature*'u kurar. Bu seride bir çok kaynak eseri yayınlar. Âşık Paşanın yedi yüz yıl önce yaptığı:

> Türk diline kimsecikler bakmaz idi
> Türkleri kimse sormaz idi
> İşte garibname bunun için yazıldı
> Türkçe bilenler gerçeği anlasınlar diye

çağrıya uyarak eşi Gönül Alpay Tekin ve Fahir İz ile birlikde 1972'de *Türklük Bilgisi Araştırmaları*'nı (TÜBA) çıkartmaya

başlamış ve günümüze kadar hiç aksatmadan yayınlamayı başarmıştır. Günümüzün Âşık Paşası Tekin, aydınlarımızın ihaneti yüzünden ilmin her dalında gerilemeye, paslanmaya ve unutulmaya terkedilmiş olan Türk yazı dilini içine düşdüğü bunalımdan çekip çıkarmak ve onu yalnız konuşma dili olmakdan kurtarıp bir bilim dili haline getirmek için, ana dili Türkçe olan araştırıcılardan Türkçe yazmalarını istemektedir. Bu çağrısına kulak veren araştırıcılar ve eşi ile birlikte yabancı bir ülkede TÜBA'yı Türkçe ağırlıklı olarak çıkartıyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi kitap üç ana bölümden oluşuyor. Yazar, ilk bölümde eski Türklerde yazının ve kağıdın kültür değişmelerindeki rolü üzerinde duruyor. Türklerin hâlâ göçebelikten kurtulamadığı iddialarının olduğu günümüzde, Tekin M.S. yediyüzlü yıllarda Türklerin göçebelikten şehirli olmaya geçişlerini anlatıyor. Bu geçiş süresinin kısa olmadığını belirtiyor. Türklerin etkisi altında kaldıkları şehirlilerin etkisi altına girdiklerini söylüyor. Kimi Manici, kimi Budist, kimi ise Hıristiyan olur. Bütün bu dinlerin bir disiplini vardı. Bu disiplin ise günlük yapılacak işleri etkiliyordu. Bunları yazı diline geçirmek isteyen Türkler hazır buldukları alfabeleri dillerine uyarlamayı tercih ederler. İşte bu şehirleşme sürecinde yazının ve kağıdın üstlenmiş olduğu rol bu bölümün ana konusunu oluşturuyor. Burada bütün Türklerden bahsedildiği sanılmasın. Sadece Uygur Türkleri anlatılıyor. Yerleşik hayata geçen Türkler yazı malzemesi olarak taş yerine kağıt kullanmaya başlarlar. Alış veriş ve düzenli ticareti öğrenirler. Yerleşik medeniyete geçen Türklerin yazı ve kağıtla tanışmalarını anlatan Tekin, ikinci bölümde kağıt yapımı, kitap türleri ve matbaa hakkında bilgiler veriyor.

Kağıdın ortaya çıkışı, yapılışı, dünyaya yayılışı ve Anadolu'ya gelişi ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor. Anadolu Türklerinde kağıt işleme usulleri açık bir şekilde anlatılıyor. Bu bilgiler verildikden sonra kağıt kelimesinin etimolojik yapısı inceleniyor. Bir çok sözlükde farsca kökenli olduğu yazılan kağıt kelimesinin Türkçe olduğunu öğreniyoruz. Bu bölümde Uygurların kağıtları nasıl kitap haline getirdikleri de anlatılıyor. Uygurların kitaba "nom bitik" adını verdiklerini de öğreniyoruz. Bu bölümün son kısmında baskı sanatı hakkında bilgiler bulabilirsiniz. Kimi müelliflere göre Orta Asya'da Gutenberg'den önce müteharrik harflerle baskı yapılıyormuş. Tekin'e göre Uygurların müteharrik harflerle baskı yaptıklarını söylemek güç. Buna karşılık tahta oyma baskı usulünü mükemmel biçimde uyguladıklarını söylüyor. Daha sonra tahta oyma baskının nasıl yapıldığı ayrıntılı olarak açıklanıyor.

Son bölüm ise Kitabın ana konusu olan Yazma tarihlendirmelerinde kağıt damgalarının önemine ayrılmış. Daha önceki bölümlerde Türklerin yerleşik hayata geçmelerini, kağıtla ve yazıyla tanışmalarını, onların işlenip kitap haline getirilişini ve çoğaltılma usullerini görmüşdük. Bu bölüm ise yukarıda anlatılan işlemler sonucu ortaya çıkan kitapların yazılış tarihlerini tesbit etmede kağıt damgalarının önemine ve yararlanılmasına ayrılmış. Önce yazma eserlerin tanımı yapılıyor. Yazmayı iç ve dış malzeme diye ikiye ayırıyor. Metin iç malzemeyi; cilt, kağıt, tezhip vb. fiziksel özellikleri ise dış malzemeyi oluşturuyor. Bu bölümleme kütüphaneciler arasında tartışmaya yol açacağa benzer. Burada kağıt damgalarının mahiyeti hakkında bilgiler de bulabiliriz. Bu bölümün sonunda konu ile ilgili yardımcı meslek kollarını tanıtıyor. Bugüne kadar kağıt damgaları konusunda tek tek başvuru kaynağı olarak bildiğimiz Briquet kataloğunun eksik ve hatalı yönlerini belirtiyor. Bu arada hiç bilmediğimiz bir kataloğu bize tanıtıyor: Piccard katoloğu. 1961'de Almanya'da çıkmaya başlayan ve halen çıkmakta olan bu katalogtan başka bir kaç eser daha tanıtılıyor.

Şinasi Tekin Türkçeyi bir bilim dili haline getirme çabasında samimi olduğunu şimdiye kadar kullandığımız *filigran* kelimesinin yerine *kağıt damgası*'nı kullanarak göstermektedir.

Metin içinde anlatılanları destekleyecek ve anlatılanların anlaşılmasına yardımcı olacak, içlerinde daha önce hiç bir yerde yayınlanmamış resim ve çizimler var. Kitap geniş bir bibliyografya ve dizinle sona eriyor. Bibliyografya sadece yararlanılan kitapların listesi değil. Tekin'in kaynaklarla ilgili değerlendirmelerini de bulabilirsiniz. Hangisinin değerli ve hangisinin değersiz olduğunu bilmek konu ile ilgilenenlere yardımcı olacaktır kanısındayım. Kitabın sonundaki harita Tekin tarafından çizilmiş ve kağıdın dünyaya yayılışını gösteriyor. Kapakda ise iki eliyle hızla yazı yazan mani rahiblerinin resimleri var.

Sahasında önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu kitabın basılmasında Tek-Esin vakfının maddi katkılarını da burada söylemeliyim.

İstanbul Lâlesi

İSMAİL GÜLEÇ

Lâle bir devre adını veren çiçek. İran mitolojisine göre bir yaprağın üzerindeki jaleye yıldırım isabet eder, yaprak alevlenir ve o halde kalır, laleye dönüşür. Göbeğindeki siyahlık ise yıldırımdan arta kalan yanık izidir. Türkler bu çiçeği Anadolu'ya gelirken beraber getirmişler. Anadolu'da o kadar sevilmiş ki, 17. ve 18. yüzyıllarda bir süs bitkisi olarak bahçelerde bir süsleme motifi olarak çinilerde minyatürlerde ve tezhiblerde büyük önem kazanmış, klâsik şiirimizde ise kan, mum, şarap, yanak, yara, kadehe benzetilmiş, zaman zaman ise sevgilinin yanağına ve şarap dolu kadeh yerine kullanılan bir mazmun olmuştur. Bu önem, tarihçilerimiz tarafından Lâle devri olarak adlandırılan 1718-1730 yılları arası doruk noktaya çıkmıştır. Bu devirde lâleye olan ilgi o kadar artmış ki çeşitli ülkelerden getirilme ve melezleme yolu ile lâle çeşitleri İstanbul'da 2000'e yaklaşmıştır. Yeni bir lâle çeşidi elde edenlere "Sahib-i tohum" denmiş. Bu lâlelerin bakımı, yetiştirilmesi konusunda kütüphanelerimizde bir çok yazma eser bulunuyor. Bunların içinde resimli olanları oldukça az.

Bilinen en önemli kaynak İstanbul'da yetiştirilen ve İstanbul lâlesi olarak isimlendirilen lâle çeşitlerinden ve 1725'de yapıldığı sanılan "Lâle mecmuası"dır. Ekrem Hakkı Ayverdi kendisinde bulunan bu mecmua hakkında 1950'de bir risale yayınlayarak sanat ve bilim alemine tanıtmıştır. Daha sonra Osmanlı mimarisi serisini çıkartmak için bu mecmuayı satmak zorunda kalır. Mecmuanın gittiği ülkeyi ve bulunduğu yeri öğrenmek Turhan hocaya nasib olur. Turhan Baytop tam yirmi yıl süren arama çalışmalarından sonra mecmuanın Belçikalı bir kolleksiyoncuda olduğunu öğrenir. Mecmuayı satın alıp Türkiye'ye getirmek ister. Fakat kolleksiyoncu satmaya yanaşmaz. Satın alamıyacağına kanaat getiren Baytop hiç olmazsa filmini almak ister ve bu arzusuna Hayreddin Karaca'nın vasıtasıyla ulaşır. Bu sergüzeşten sonra 18. yüzyıl başlarında doruk noktasına ulaşan Türk çiçek yetiştirme sanatının vardığı yeri dünyaya gösterecek olan bu nadir eser bilim ve sanat dünyasına yeniden kazandırılır.

Esere Baytop Hocanın lâle konulu çalışmaları da ilâve edilmiş. Genel olarak lâlenin tanımı çeşitleri ve kısa bir tarihçe veriliyor. Daha sonra İstanbul lâleleri tanıtılıyor. Tanımı, özellikleri, tarihçesi, çeşitleri, bakımı ve yetiştirilmesi hakkında geniş bilgilerle karşılaşıyoruz. İstanbul'da islah edilmiş ilk lâle çeşidini Ebussuut Efendi elde etmiş yani ilk sahib-i tohumumuz Ebussut efendi. Elde ettiği lâlenin adını ise "nur-ı ayn" koymuş. Bu bölümü mecmua hakkında başka yerde bulamıyacağımız bilgilerin olduğu bir bölüm takip ediyor.

Mecmuanın özelliklerinden sonra içinde bulunan ve resimleri verilen lâlelerin adları ve bugünkü karşılıkları verilmiş Lâle ile ilgilenenlerin yararlanabilecekleri zengin bir kaynakça da ihmal edilmemiş. Mecmuada bulunan 49 lâlenin tıpkıbasımları ve mecmuanın cilt kapağının resmi ile kitap sona eriyor.

Kuşe kâğıda renkli büyük boy basılan bu eser Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıktı.

Zeynel Besim Sun'un Mühim Bir Eseri

TURAN AKKOYUN

Meşrutiyet ve özellikle Cumhuriyet devri İzmir basınının önemli simalarından birisi olan Zeynel Besim'in hayatı ve fikirleri üzerine detaylı bir araştırma yayınlamak için çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Burada onun hayatından çizgiler vererek, pek bilinmeyen önemli bir eserinden bahsedeceğiz.

Çocukluğundan beri gazeteciliğe meraklı olan Zeynel Besim, Almanya'ya gittiğinde orada bir gazete yayınlar. 1906'da İzmir İdadisi'nde talebe iken *"Lâne isimli bir mecmua-i edebiye"* çıkarır. El yazısı ile çıkardığı bu dergide Cumhuriyet devrinde Maarif vekili olacak olan Mustafa Necati gibi isimler yazı yazarlar.

Basında ilk yazısı 1324/1908'de *Gence-i Edeb*'de yayınlanır. Bu bir şiirdir. Ayrıca *Köylü*'de ve diğer günlük gazetelerde yazıları yayınlanmaya başlar. "*Bunlar ekseriyetle hikâye gibi şeylerdi. Bittabi esaslı tetkik mahsulü yazılarım yoktu. Hikâyelerimin içinde Köylü gazetesinde intişar etmiş "Yeşil örtülü Nine" ünvanlı bir hikâyem çıkmıştı ki, işte o zaman ben yalnız buna kıymet verebilmiştim. Diğerleri pek çocukça şeylerdi.*" Millî Mücâdele'de Alaşehir'de Yunanlılar tarafından tutuklanan yazar, zaferden sonra Türkiye'ye döner. 21 Kasım 1924'de yayınlanmaya başlayan imtiyaz sahipliğini -aynı zamanda *Türk Sesi*'nin sorumluğunu üstlenen- Nazi Sadık'ın yaptığı *Türk ili*'nde "*Zannederim on yedi gün kadar*" Tahrir müdürlüğü yapar. Hemen ardından başmuharrir olarak *Yeni İbiş*'e geçer. Sonra da aynı görevle 4 Ocak 1925'den itibaren yayınlanmaya başlayan *Yanık Yurd*'da çalışır. Bu gazeteyi devren satın alarak önce 364-381 sayıları arasında *Hizmet Yanık Yurd*'a, 382. sayı ve 1 Nisan 1926 tarihinden itibaren de "meslek ve hayat-ı tahririyeden hiç bir tebeddül" olmadan *Hizmet*'e dönüştürür.[1]

Gazeteciliğin feragat isteyici bir meslek olduğunu belirten ve aslen bektaşi[2] olan yazar "*Bektaşiliğin iç Yüzü, Beni Nasıl Uyandırdılar*" başlığıyla *Hizmet*'te yayınlanan tefrikasından "*spritülalizme ait bir eser*" yayınlamak niyetinde olduğunu 1927 sonlarında ifade etmişse de bunu yayınlayamamıştır. Zira gazetedeki faaliyetleri kendisini sınırlıyordu.[3]

1930'da Türkiye'de yeniden çok partili hayata geçiş denemesi yapılırken Zeynel Besim tercihini yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine yapınca basın ikiye ayrılır. *Hizmet*'en büyük tirajına ulaşır. 1903 doğumlu ve İzmir basının bugün en yaşlı temsilcisi olan klişeci Zeki Özkan *Hizmet*'in bu yıllarda 2.000 adet bastığını 20 Kasım 1992'de kendisiyle yaptığımız mülâkatta bize belirtmişti. Fakat bu parti yaşama imkânı bulamaz. Üstelik Menemen hâdisesi gibi acı ve düşündürücü bir olayın da yükünü üzerine alır. Tabiî olarak Zeynel Besim'in yönettiği *Hizmet* ağır ithamlar karşısında zor durumda kalır. 1931 başında yayınını bir müddet keser.[4] Mart'ta tekrar yayınlanmaya başlarsa da ancak 1933'ün sonuna kadar devam edebilir.[5] Daha sonra imzasız olarak Raşit Halil Bey'in yönetiminde olan *Çiftçi*'de[6] yazılar yazarsa da iktidarı tutan Anadolu'dan tepki alır.[7] Ardından aynı kişinin yönetimindeki *İzmir Ticaret Postası*'na geçer.[8] Daha sonra da *Yürgü*[9] ve *Sabah Postası*[10] gazetelerinde yazılar yazar. Artık her gün yazmadığı için daha rahat bir durumdadır. Bu rahatlık içinde yazar, *Çakıcı Efe*'yi *İzmir Ticaret Postası* içinde forma halinde, sonra da kitap halinde yayınlar. Eserin iç kapağında şunlar yazılıdır:[11] "Telif ve Tercüme Hakkı *İzmir Postası* Gazetesi'nindir. *İzmir T. Postası* Gazetesi'nde tefrika edilmiştir." Eser, İzmir basınında Çakıcı Mehmet Efe tefrikalarının artmasına sebep olur. Çakıcı Efe hakkında tartışmalar yapılır, öyle anlaşılmaktadır ki, hepsi kaynak göstermeden Zeynel Besim'in eserinden istifade etmiş ve o devre yakın olduklarından biraz farklı şeyler yazarak yayınlar yapmışlardır. Bu daha sonraları gittikçe azalarak devam etmiştir. Şunu hemen ilave etmeliyiz ki, yazar bu eseriyle Türk kültürüne mahallî oranda dikkate değer bir hizmette bulunmuş-

tur. Burada yayınlayamadığı veyahut daha sonra elde ettiği bilgilerle de iki önemli yazı daha yazmıştır.[12]

Soyadı Kanunu'na göre yazar, "*Selimülkalp manasına olan 'Sun' deyimini ailece soyadı olarak kabul ettik. Badema imzam şu olacaktır. Z. Sun (sabık Zeynel Besim)*" şeklinde bir açıklama yaparak soyadını kamuoyuna duyurur.[13] Zeynel Besim bir görevle 1936'da İzmir'den ayrılmasaydı İzmir basınının önemli bir siması olmaya devam edecekti. Hayatı ve fikirleri üzerine bir çalışma yapılmamış olması önemli bir eksikliktir. Devam ettirdiğimiz araştırma ile bu boşluğu kısmen doldurmayı amaçlıyor ve ümit ediyoruz.

Zeynel Besim'in *Çakıcı Efe* isimli eserine o günlerde büyük ilgi gösterilmiştir. Kitap "*henüz forma halinde iken 5500 tane satdı. Bizim zamanımızda bir kitabın bu kadar satılması bir meseledir.*" (s. 646)

Eserde bugün tesbit etme imkânı bulamıyacağımız bilgiler bulunmaktadır. Yazara göre, Çakıcı çetesinde şunlar vardı: 1. Çakıcı Mehmet Efe 2. Hacı Mustafa 3. Çoban Mehmet 4. Arap Mercan 5. Kara Ali 6. Deveci Kara Hüseyin oğlu Mehmet 7. Küçük Osman (s.58). Bundan daha önemlisi o tarihlerde eşkiyalık, çetelik yapanların çok büyük bir kısmı sırayla verilmiştir:

"I. 1. Çakıcı Mehmet, 2. Hacı Mustafa, 3. Kışla köyünden deveci kara Hüseyin oğlu Mehmet, 4. Gerçekler köyünden çoban Mehmet,

II. 4. Harmandalıoğlu Ahmet, 5. Kuruca ovadan küçük Osman, 7. Alaşehirli Musa,

III. 9. Ayasorat köyünden sarı Ali, 10. Çaylı köyünden pehlivan kara Ali, 11. Çaylılı koca Mehmet, 12. Gökçen Hüseyin,

IV. 12. Kamalı Mustafa, 14. Kamalı'nın yeğeni İsmail, 15. kara Mahmut,

V. 16. Çamlıcalı Hüseyin, 17. Çamlıcalı Şakir, 18. Ali, 19. Nazilli'nin İçbeyler köyünden Mestan,

VI. 20. Kamakçı'dan İnce Mehmet, 21. Kedi Veli, 22. Domuz oğlu Halil İbrahim, 23. Bıçakçı karyesinden Arif, 24. İnce Mehmet'in birader zadesi Mehmet, 25. Bayındır'ın Aslan karyesinden Yenişehirli pehlivan Mehmet,

VII. 26. Gorgalı Gökdeli Mehmet, 27. Korgalı Arap Hüseyin oğlu Ali, 28. Karaman köyünden Kara Hüseyin, 29. Kırlının Halil.

VIII. 30. Kelâs'ın Şemsilli köyünden Abdi Bey oğlu Halil ibrahim, 31. Kır köyünden Hasan, 32. Kırlının Ali, 33. Kırlının Hüseyin, 34. Hekim oğlu Hacı Mahmut oğlu Mustafa, 35. Apsar'dan Kühey'lin Arif,

IX. Korgalı deli Ahmet, 37. Korgalı Veli, 38. Korgalı Hüseyin,

X. 39 Çaylı'dan Yanık Halil İbrahim, 40. Yağlar köyünden Yörük Mehmet oğlu Hüseyin, 41. Keleş Mehmet, 42. Çaylı'dan çamurcu Osman, 43. Nazillili Demirci Mehmet Efe, 44. Halı köyünden Osman oğlu Mustafa,

XI. 45. Adagide'nin Ketendere köyünden Yahya oğlu Mehmet, 46. Adagideli Ahat oğlu Mehmet, 47. Adagideli Kuşaksız Mehmet, 48. Adagide'nin Ketendere'sinden İsmail.

XII. 49. Tire'nin Kadifeli köyünde Mehmet, 50. Ödemiş'in Yenice köyünden tuzlu Remzi, 51. Katırcının oğlu Ali Bey, 52. Seyrekli köyden Etem, 53. Köseler köyünden Manav oğlu Hasan,

XIII. 54. Tire'nin Araplı aşiretinden Araplı İsmail, 55. Adagüme'den Anaç oğlu Mestan, 56. Adagüme'den Salih paşa oğlu Salih, 57. Tire'nin Akkoyunlu köyünden Ali, 58. Tireli Yusuf,

XIV. 59. Balyanbolu'nun Hamit köyünden Tekeli oğlu Mehmet, 60. Kardeşi Ali, 61. Çoban kızı Elif'in oğlu Ali, 62. Bademiye'nin Kemenler köyünden Koğgaz Mehmet, 63. Sancaktar oğlu Ali,

XV. 64. Ödemiş'in Oğuzlar köyünden kocakafa Mehmet, 65. Dalca Ali bey oğlu Mehmet, 66. Çobanlar köyünden Bayram, 67. Yenişehir muhacirlerinden Gölcük Burgaz köyünden imam Mustafa,

XVI. 68. Köşkdereli İbrahim, 69. Malgaşlı Mehmet, 70. Malgaşlı Mustafa, 71. Yörüklerden Ali,

XVII. 72. Adagideli Yılık Abdi, 73. 74. 75. numaralara gelmesi lâzım gelen Abdi'nin maiyeti maalesef tesbit edilememiştir.

XVIII. 76. Birgi nahiyesinden Küçük Mehmet, 77. İzmirli İsmail, 78. Poslu Mestan, 79. Cihan oğlu Mehmet, 80. Karaerkek Mehmet, 81. Birgili Kostak Mehmet, 82. Kürdün oğlu Mehmet,

XIX. 83. Mendegöme'nin Güney köyünden kel Ahmet, 84. oğlu Şakir, 85. Çavuş oğlu Mustafa, 86. Kel Ahmed'in biraderi Şakir, 87. Mendegömeli Veli,

XX. 88. Ayasurat köyünden Çerkes Kara Hasan oğlu Mahmut, 89. Kardeşi Hacı Mehmet, 90. Çerkes Ömer'in oğlu Yusuf.

İşte o zamanlar dağlarda dolaşanlar bunlardı." (s. 77-80)

Türk çetelerinin yanında azınlıkların özellikle Rumların havalideki Türklere karşı meydana getirdikleri çeteler de vardır. "*... Çeşme'nin Alaçatı nahiyesinden Karabacak namında bir kaptan idaresinde bir Rum çetesi. Urla'nın Gülbahçe nahiyesinden Karayot oğlu Nikola kaptan çetesi. Bayındır'ın Rum mahallesinden Hambriko oğlu Panayot çetesi. Menemen'in Seyrek köyünden Nikola çetesi. Bornova'nın Hacılar köyünden Hacı çetesi. Yunanlı Aleko çetesi. Yunanlı kaptan Foti çetesi. Karaferyeli çetesi. Meşhur kaptan Anderya çetesi.*" (s. 123-124)

"*Yatak*" kelimesi bir çete için rahat barındığı ve kendisine her türlü imkânın ve yardımın sağlandığı yerdir. Bu yardım, haberleşme, eşya getirme- götürme olabileceği gibi, silâh tedariki de olabilir. Yazar Çakıcı Mehmet Efe'nin yataklarını da sıralamıştır:

"*Bayındır'da kasap İsporo Fasulyoti, Bayındır'da celep Kosti, Bayındır'da elbiseci ve celep Kosti, Bayındır'da Nikolaki Bakalaki, Çine'de boyacı oğlu kahya Petro, Çine'de boyacı oğlu Yanko, Çine'de Ormancı Fettah Efendi, Bayındır Falaka köyünden Hacı Hasan zevcesi Elif Hanım, Tire'de kel Hayım, Çine'de çoban Petro, Çine'de bahçivan ve tütüncü Yorgi, Hacı İlyaslar'da istasyon memuru İtalyan tebasından Nikoli, Derebaşı istasyonunda makasçı Hacı Takfor, Ödemiş'te eşraftan Zılam oğlu, Ödemiş'te Kırkağaçlı Agop.*

Görülüyor ki Çakıcı çetesine yardım edenler arasında yalnız Türkler yoktu, Rum da, Ermeni de, Yahudi de vardı." (s. 164-165). Çakıcı Mehmet Efe'nin Rum yataklara dayanmasına rağmen amansız rakibi Kamalı Zeybek Rum çeteleri tepelemiştir.[14] Çakıcı'nın Rum "yatak"lara daha fazla dayanmasının bir sebebi de belki budur.

Zeynel Besim, yıllarca Çakıcı'yı takiple görevli olan İzmir valileri, Ödemiş kaymakamları, Jandarma Alay kumandanları ve takip kumandanlarının isimlerini vermiştir:

"... valiler:[15] *1. Kâmil Paşa (Sadrâzam), 2. Tevfik Paşa (sabık Konya valisi), 3. Şükrü Bey (mabeyn başkâtibi), 4. Mahmut Muhtar Paşa, 5. Nazım Paşa*

Ödemiş Kaymakamları: 1. Cemal Bey, 2. Şakir Bey, 3. Münir Bey, 4. Çolak Hilmi Bey, 5. Mehmet Ali Bey, 6. Tevfik Bey

Jandarma alay kumandanları: 1. Gürcü Ahmet Bey, 2. Hıfzı Paşa, 3. Yenişehirli Tevfik Paşa, 4. Çerkes Tevfik Bey, 5. Hüseyin Muhiddin Bey, 6. Debreli Hayrettin Bey, 7. Saadettin Bey, 8. Hüseyin Muhittin Bey (ikinci defa)

Takip kumandanları: 1. Tatar Şakir Paşa, 2. Ferik Hulki Bey, 3. Kara Sait Paşa, 4. Tevfik Paşa, 5. Kara Sait Paşa (ikinci defa), 6. Ferik Uzun Ali Paşa..." (s. 636-637)

Yazar hangi gazeteden istifade ettiğini belirtmese de İzmir basınına atıflarda bulunmuştur. *"İzmir'de intişar eden gazeteler şu tebliği neşrediyorlardı:*

İnayet ve merhameti binihayeti hazreti mülûkânede olmak üzere bu defa vaki istimanı ve afv talebi üzerine zat-ı hazreti şehriyarî Çakıcı Mehmet Efe ve arkadaşları hakkında kerem-i bihudud-u şahanelerini ibzal buyurarak kendilerini afvettiklerini devletlû, inayetlû Serkâtib-i hazreti şehriyarî İzzet Paşa hazretleri delâletiyle beyan ve tepşir etmişlerdir. Fevkalâde rahmü şefkatle memlû olan kalb-i hümayunlarına iltica edenler el çeşme-i âtıfetın âbı revanından müstefit olageldikleri cihetle işbu misal de zât-ı mekârim gayat-ı hazreti cihanbanîlerinin haslet-i mümtazelerine bir delil teşkil etmektedir. Asâyiş ve huzuru memleket-i ihlâle cesaret edeceklerin âkıbetleri vahim olup diğer erbab-ı şekavetin de işbu atıfeti mülûkâneden bilistifade atebe-i felek mertebe-i hazret-i şehriyarîye dehalet ve talebi merhamet eylemeleri ve aksi takdirde şiddetle tenkil edilecekleri tebliğ ve ilân olunur.

"Çakıcının kızanları şu suretle öldüler:" başlığı altında yetmiş iki zeybek hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan Bıçakçı karyesinden Arif Balkan Harbi'nde, ince Mehmed'in biraderzadesi Mehmet I. Dünya Savaşı'nda, Gökçen Hüseyin ve Postlu Mestan Efe'de Millî Mücâdele'de şehit olmuşlardır. Sağ olanların hemen tamamı Türk'ün varlık kavgası demek olan Millî Mücâdele'ye iştirak etmişler ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Yanık Halil, Keleş Mehmet ve Adagideli Keleş Mehmet ise Millî Mücâdele'de diğer zeybekler tarafından öldürülmüştür: (Geniş bilgi s. 637-644)

Yazar, Çakıcı'nın aile efrâdının teferruatını da vermiştir. *".. Çakıcı Mehmed'in karılarından ve karılarıyla çocuklarının âkıbetlerinden kısaca bahse mecburuz:*

Çakıcı Mehmed'in üç karısı vardı: 1. Meşhur Iraz (Râziye) abla. 2. Kayaköylü Hacı Mehmed ağa kerimesi Fatma Hanım. 3. Ödemiş'in Bayezitler karyesinden Hacı Eşkiya kerimesi Nadire Hanım.

Râziye Hanım'dan iki kızı vardır. Büyük kerimesi Emine Hanım'dır ki yukarıda (eserde) zikri geçmiştir. Küçük kerimesi de Ayşe Hanım'dı ki Ödemişli Saraç Ali usta namında birisiyle evlenmiş ve üç de çocuk doğurmuşken bilâhere ayrılmıştır. Elyevm Ödemiş'te Adliye Dairesi önündeki evlerinde annesi Raziye Hanım'la birlikte oturmaktadır.

Çakıcı'nın Fatma Hanım'dan bir kız çocuğu olmuştur. Bu kız çocuğu bundan bir sene evvel (1933) Kayaköy'de dayısının oğlu Mehmet'le evlenmiştir. Bizzat Fatma Hanım da Kayaköylü Ali Efendi isminde bir hoca ile evlenmiştir.

Hacı eşkiya kerimesi Nadire Hanım Çakıcı Efe'den çocuk doğurmamıştır. Nadire Hanım; Efe öldükten sonra Çakıcı'nın babasının şekavet arkadaşlarından olup Küçük Cerit namile mâruf bulunan ve ayrıca çete reisliği yapan Şaki Mehmed'in oğlu, Hacı Emin Efendi ile evlenmiştir. Elyevm Tire kazasına merbut Manda karyesinde ikamet etmektedir. Bunalardan başka Râziye'den doğan bir erkek evlâdını Kara Sait Paşa'nın sekiz aylık iken imha ettirdiğini de daha evvel yazılmıştı." (s. 527-528)

Yazar, kitabın yazıldığı dönemdeki fikrî ve siyasî yaklaşımı eserine yansıtmıştır. Eserin çeşitli yerlerinden buraya alacağımız şu parçalar bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Söze nihayet vermek için de küçük bir mukayese yapmağı faydalı bulurum.

Çakıcı Mehmet Çetesi nasıl oldu da onbeş sene yaşıyarak bir rivayete göre 1015, diğer bir rivayete göre ise 1009 adam öldürebildi? Bunun sebebi şu noktalarda aranmalıdır:

1.Hükûmet zalimdi. Halk zaptiye zulmünden yaka silkiyordu. Mahallî zenginler köylüyü istismar ediyorlardı. Memlekette yer yer derebeylikler vardı. Halk; hükûmete baş kaldıran ve mütegallibeden para alarak fukaraya dağıtmak siyasetini güden Çakıcı'ya bu sebeple zahir oldu.

İzmir Valisi

Kâmil" (s. 217-218)

2. Devlet makinesi gayet bozuk ve âcizdi. Beş kişilik bir çete ile başa çıkacak kudrete malik değildi. Bu vaziyet halkın nazarında tahakkuk edince halk kavîye taraftar oldu, âciz hükûmeti bir tarafa attı.

3. Hükûmetin istihbarat şebekesi kurmasına imkân kalmamıştı. Zira hükûmet muhbirini Çakıcı ölümle cezalandırırken eşkiya muhbirine hükûmet bir şey yapamıyordu. Bir tarafta refah, diğer tarafta ölüm vardı.

4. Türk milleti askerdir ve bu sebeple askeri çok sever. Siz şu satırları okurken kapınızın önünden bir bölük asker geçse derhal gözünüzün yaşardığını hissedersiniz. Çakıcı Efe: halktaki bu ruhî haletin farkında idi. Bu sebeple daima askerden kaçtı ve askerle müsademe kabulünden ictinap etti. Halk arasında (Çakıcı askere kurşun atmaz) kanaatı hükümran idi.

5. Çete askere kurşun atmayınca meydanda kala kala zaptiye kalıyordu. Zaptiye; halkla çetenin müşterek düşmanı idi ve işte bu sebepledir ki halk Çakıcı Efe'yi yaşatmakta kendisi için de menfaat buluyordu.

Çakıcı Efe, şimdi, Cumhuriyet devrinde sağ olsaydı acaba dağlarda kaç gün dolaşabilirdi. Hükûmet kudretinin bu satvetli zamanında dağlarda eşkiya yaşamasının imkânı var mıdır?

Eşkiya yaşayamaz, çünkü şekavatin ilk şartı halka yaslanmaktır. Bugün hangi köylü hükûmeti bırakıp da bir şakiye müzahir olur? Hükûmetle halk dün başka başka şeylerdi. Halbuki bugün halk demek hükûmet demektir, hükûmet makinesi bizzat halkın elindedir. Halk; kendi aleyhinde kıyam eden şakiye nasıl müzaheret gösterir?

Şu halde hükmümüzü verebiliriz: Çakıcı çetesi bugün dağlarda olsaydı on beş sene değil; belki 15 gün dolaşabilirdi." (s. 644-645)

"Bir vakitler Ödemiş ve civarında zeybeklik, yâni şekavet bir meslekti. Dağa çıkabilmek için anasının memesini kesenlere bile tesadüf edilmişti. Maarifin kıymetine dikkat buyurunuz: Bugün Ödemiş ve havalisi en ilerde, en huzurlu mıntıkadır. Ahalisi fevkalâde zeki, cesur ve çalışkan olan bu muhitin en büyük ihtiyacı maarif idi. Cumhuriyet devri bu ihtiyaca cevap vermiş ve vaktiyle bol bol eşkiya çıkaran bu muhit, memlekete bol bol adam yetiştiren bir mıntıka olmuştur. (s. 635)

"Çakıcı Efe'nin cesedi Nazilli'de Hükûmet konağının bahçe kapısında halka teşhir edildikten sonra gömülmek istendi. Fakat Nazilli halkı bu şakinin mezarını kendi mezarlığına gömdürmek istememişti. Bu sebeple cesedi aldılar, Yukarı Nazilli'nin haricinde Suluçay yanında Nazilli eşrafından eski belediye reisi Tevfik Bey'in biraderi Emin Bey'in fidanlığı civarında, Nazilli-Ödemiş-Alaşehir şosesine iltihak eden bir yolun başında açılan çukura gömdüler. Çukurun sağında bir palamut, solunda bir zeytin ağacı vardı.

Hâdiseden 15 gün sonra Efe'nin ilk karısı Râziye Hanım gelerek kocasına çimento ve tuğla ile bir mezar ördürdü. Başına bir taş dikti. Taşın üzerinde (Meşhur Çakırcalı Mehmet Efe'nin ruhuna fatiha) yazılı idi. Ayak ucuna da bir kara taş dikti. Birkaç sene evveline kadar bu mezar taşları duruyordu. Birkaç sene evvel kırılmıştır. Fakat mezar hâlâ oradadır.

Günün birinde sıtmalı bir kadın "belki evliyadır" diyerek Çakıcı'nın mezarından bir avuç toprak almış. Toprağı suya karıştırmış, bırakmış. Toprak teressüp ederek su durulunca tutmuş, o suyu "şifa niyetine" içmiş. Aksi gibi sıtması da -kim bilir neden- geçmiş. Bu hal derhal yayılmış ve Çakıcı'nın mezarı toprak avuçlayıp götüren ziyaretçilerle dolup boşalmıştır. Bu sebeple mezarın tümsekliği hayli kaybolmuştu ve Çakıcı'nın toprağı sulfato makamında sıtma olarak kullanıldı.

Cehalet ne fena şeydir? Cumhuriyet devri gelip bu pis hurafe diğer hurafet meyanında yıkılıncaya kadar bu hal devam etmiştir." (s. 635-636)

"Hükûmet; dağda dolaşan eşkiya çetelerini tepeliyemiyordu. Bu sebeple istiman ettirmek yolunu herşeyden doğru buluyordu." (s. 77)

" Bu çete ile başa çıkmanın imkânsızlığı karşısında o zamanın miskin hükûmeti uzlaşmak çareleri aramağa başladı. Çakıcı'yı istiman ettirmek suret ile bu dertten kurtulmak hükûmete en muvafık çare gibi gelmişti. Hükûmetin fikrince Çakıcı derdinden kurtulmak için başka çare yoktu. Zaptiye kuvvetleri bu adamı ölü veya diri yakalamağa muktedir değildi." (s. 58) Bu örnekler yukarıda temas edildiği gibi eserin yayınlandığı devirdeki siyasî ve fikrî etkiden kaynaklanmaktadır.

Zeynel Besim'in Çakıcı Efe isimli eseri Adalar Denizi'nden Orta-Anadolu'ya kadar olan havalide yaşayan efelerin en meşhurlarından birini detaylı bir şekilde ele almıştır. Yazar, bu kitabı yazmakla Türk kültürüne önemli bir hizmette bulunmuştur. Fakat kendisinden istifade edenler kendisini zikretmemiştir. Ayrıca Çakıcı Mehmet Efe tefrika ve kitapları çoğalmış ve diğer efeler onun yanında kaybolmuştur. Eserde yer alan isimler özellikle yer adları çok önemlidir. Zira bunların büyük bir kısmı değiştirildiğinden unutulmuş gitmiştir. Yalnız eserin bir gazete tefrikası olduğunu ve şakinin ölümünden yirmi seneden fazla bir zaman geçtikten sonra yazıldığı unutulmamalıdır. Sözlerimizi Batı Anadolunun yakın devir sosyal tarihi yazılırken dikkate alınması gereken bir eser olduğunu belirterek tamamlamak istiyoruz.

1 "*Yanık Yurd*, İzmir'in en zengin ve mütenevvi münderecatlı akşam gazetesi yakında...", *Türk İli*, nr. 21, 15 Kanun-ı Evvel 1340/1924; "... bir yaşını ikmal günü", *Yanık Yurd*, nr. 307, 4 Kanun-ı Sani 1926; nr. 371, 19 Mart 1926; *Anadolu*, nr. 3538, 30 Mart 1926.

2 "... Bektaşilikten yadigâr kalan ismimden...", Zeynel Besim, "Taşa vurulan Balta", *Hizmet*, nr. 1989, 2 Eylül 1931.

3 Orhan Rahmi, "Zeynel Besim Tahrir Hayatını Anlatıyor", *Hizmet*, nr. 898, 13 Kânun-ı Evvel 1927; Aynı metin için bk. Habibe Keskin, *İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar*, E.Ü.E.F. T.D.E. Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1986, s. 137-143.

4 *Yeni Asır*, nr. 7304, 25 Kânun-ı Sâni 1931.

5 1933'ün sonunda yayınını durduran *Hizmet*'in sahibi 26 Şubat 1934'te Vilâyete bir beyanname vererek gazetenin kapandığını bir daha çıkarmıyacağını bildirmiş ve lâzımgelen muamelenin yapılmasını isteyerek (*Anadolu*, nr. 5848, 27 Şubat 1934; *Yeni Asır*, nr. 8576, 27 Şubat 1934), yayınını resmen bitirmiştir. "Vilâyetçe Hizmet gazetesinin çıkarılmasına ait müsaade geri alınmıştır." (*Yeni Asır*, nr. 8591, 18 Mart 1934); Oğuz Arı, gazetenin yerine *Hadisat*'ın çıkıp kapandığını belirtir ki yanlıştır. (Oğuz Arı, *İzmir'de Kitle Haberleşmesi*, Ankara 1972, s. 34) *Hadisat* 1931 çıkar ve kapanır. Bk. *Hizmet*, nr. 1960, 29 Temmuz 1931; nr. 1968, 9 Ağustos 1931; nr. 1994, 8 Eylül 1931.

6 7 Ekim 1933'de Raşit Halil Bey tarafından yayınlanmaya başlayan *Çiftçi* (Işık, nr. 52, 7 1 nci Teşrin 1933), birkaç gün sonra, Zeynel Besim'in yönettiği *Hizmet* ile birleşir. (*Işık*, nr. 53, 14 1 nci Teşrin 1933); Anadolu Zeynel Besim'i hedef alır. "Öğrenebilir miyiz?", *Anadolu*, nr. 575617 Teşrin-i Sani 1933; Bunun üzerine *Çiftçi* aynı yılın Aralık başında yayınını durdurmak zorunda kalır.

7 Raşit Halil, *Anadolu*'nun tepkisi üzerine *Çiftçi*'yi kapatırken, bu gazetenin *Hizmet*'in yerine Zeynel Besim tarafından çıkarıldığını yalanlamak zorunda kalır. Bk. *Anadolu*, nr. 5781, 6 Kânun-ı Evvel 1933.

8 "*(Ticaret Postası)* Gazetesi Bize Niçin Çatıyor", *Anadolu*, nr. 5834, 9 Şubat 1934; "*(Ticaret)* Gazetesinin Fırkacılığı", *Anadolu*, nr. 5836, 12 Şubat 1934.

9 Bk. Sacit Ayhan, *1930-1940 Yılları Arasında İzmir'de Yayınlanan Gazeteler*, E.Ü.E.F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, İzmir 1988, s. 17-21 ve 61.

10 Ay. Tez, s. 63.

11 Zeynel Besim, *Çakıcı Efe*, Ticaret Matbaası, İzmir 1934; "*Herşeyden evvel notların toplanmasında ve kitabın basılmasında büyük âmil olan Raşit Halil bey'e teşekkür ederim*" (s. 644)

12 [İbrahim (Denizli Postahanesi Havale Memuru)], "Beni nasıl kestiler?", (Haz. Zeynel Besim Sun), *Yeni Sabah*, nr. 527-537, 19-29 ilkteşrin 1939. (11 tefrika); Zeynel Besim Sun, "Millî Mücadelede Zeybekler", *Dün ve Bugün*, C.I, nr. 1-10, 4 Kasım 1955 - 6 Ocak 1956, (9 tefrika).

13 İzmir Ticaret Postası, nr. 4069, 28 Teşrin-i Sani 1934.

14 Bk. Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, İzmir 1963; Ödemiş Orman Süvari Memuru Şükrü'nün oğlu olan Kemal Ormancıoğlu 12 yaşında iken 1905 yılında Kamalı Zeybek tarafından dağa kaldırılır ve 200 altın karşılığında serbest bırakılır. Kamalı Zeybek ile birkaç kere daha karşılaşır. Orman Süvari memuru ailece Ödemiş'ten ayrılarak Kemalpaşa'ya yerleşir. Daha sonra okuyucunun dikkatini çekecek şekilde olayları aktaran bir kalem sahibi olan yazar "İzmir'in maaşlı ilk taşra muhabiri" olmuştur. Şeref Üsküp, *Ege'de İlginç Olaylar*, İzmir 1992, s. 142; Hoş sohbet bir şahsiyet olan yazar Demokrat Partiden Belediye Meclisi azalığına da seçilmiştir. Bugün, alkole düşkünlüğü ile Kemalpaşalı bir gazeteci olarak hatırlanmaktadır. Kendisine dair bazı bilgileri Kemalpaşalı rahmetli İsmail Ulusan ve İzmirli yazar Şinasi, Revi'den aldık. Kemal Ormancıoğlu, dağa kaldırılmasından elli yıl geçtikten sonra bu kitabı hatıra/roman karışımı halinde yayınlar. Kamalı Zeybek'in Rum çetelerine karşı hareketi şurada da ele alınmıştır: Durmuş Saltukbeyoğlu, "Çalıkakıcı Yılık Apdi", *Hür Efe*, nr. 12743, 2.01.1992.

15 Adı geçen valilerden Kâmil Paşa, Mahmut Muhtar Paşa ve Hüseyin Nazım Paşa hakkında bk. Mehmet Ali Keskin, *İzmir Valileri*, İzmir 1992, s. 59-65; 68-70. Eserde bazı hatalar vardır.

Varia Turcica ve Anatolia Moderna

ORHAN KOLOĞLU

İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü kaliteli ve sürekli yayınlarıyla, Selçuklu, Osmanlı tarihleri ve Türkoloji alanlarında önemli katkılarda bulunuyor. Bu yazımızla Enstitünün son iki yayınını (1992) tanıtmağa çalışacağız.

VARIA TURCICA'nın XIX. sayısı Türk dili üzerindeki çalışmalarıyla tanınan *Profesör Louis Bazin*'e armağan edilmiş. Editörlüğünü J.L. Bacqué Grammont'un, Remy Dor, Frederic Hitzel ve Aksel Tibet'in yaptığı 356 sayfalık yayında 38 bildiri yer alıyor. Bunlar, Fransız ve Türklerin yanısıra, Alman, Macar, Polonyalı, Yunan, İranlı, Amerikalı, Avusturyalı, Rus, Çin, ve Japon bilim adamlarından da geliyor.

İşlenen konular, Türkçenin yayılması ve başka dillere etkisi, eski takvimler, arkeolojik çalışma ürünleri, dinî-sosyal incelemeler, Osmanlı ve Selçuklu tarihi, Türkçe konuşulan bölgelerin çağdaş tarihi, Osmanlı devletinin modernizme açılışı, Osmanlının dış ilişkileri gibi çok yaygın bir yelpazeyi kapsıyor. Bunlar arasından özellikle işaret edilmesi gereken bazılarını aşağıda belirtiyoruz:

- Talât Tekin: Chin-Shu'da Hunca şarkı

- James Hamilton: 988, 989 ve 1003'de Manikeen Uygur takvimleri.

- Gilbert Lazard: Tork-o Tajik

- Gyorgy Hazai: Eski Türk dillerinin Morfolojik Sistemleri üzerine.

- Andreas Tietze: Eski Osmanlıca'da Ol

- Edward Tryjarski: Polonya Ermenilerinde Kıpçakça karışmış iman beyanı

- Guy Imart: Edebî Rusçada Türkçeden alıntılar

- Annie Berthier ve Marielle Kalus: Fransa'da Türkçe gramerler

- Frederic Hitzel: İstanbul'daki Fransız askerleri aracılığıyla devrim fikirlerinin yayılışı

- Pertev Naili Boratav: Yörük ve Tahtacılarda sözlü gelenek

- Robert Mantran: Son Selçuklulardan ilk Osmanlılara ünvanlar

- Irene Melikoff: Hurufiliğin yayılması

- Nicolas Vatin: Cem Sultan'ın ölümünden sonraki macerası

- Thierry Zarcone: Kadiri tekkeleri hakkında belge

- Masami Hamada: Türkistan'da 12 hayvan takvimi

- François Georgeon: Abdürreşid İbrahim, Osmanlı devletine Uzak-doğu'dan bakış.

- Paul Dumont: Sait Faik'in öykülerinde Yahudiler

ANATOLIA MODERNA-YENİ ANADOLU'nun üçüncü sayısının ağırlığını oluşturan iki konudan birincisi, *Kanunî döneminde Venedik Dojunun oğlu Aloisi Gritti'nin Osmanlı hizmetindeki faaliyetlerini ele almış.* Müteveffa Romen tarihçisi Aurel Decei'nin 'yayınlanmamış Osmanlı belgelerine dayanılarak hazırladığı metni, Cristina Feneşan ile J.L. Bacqué Grammont'un birlikte hazırladıkları, yine A. Gritti ile ilgili notlar ve dokümanlar tamamlıyor. Tamamı 103 sayfayı kaplıyor.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü ve CNRS'in ortak çalışmalarıyla yürütülen *Türkiye'deki mezar taşları (Stelae Turcicae)* serisinin altıncısı da ikinci ağırlıklı konu ve 102 sayfayı kaplıyor. J.L. Bacqué Grammont ile Nicolas Vatin'in birlikte hazırladıkları çalışma Sinop'taki mezar taşlarını ele alıyor.

Bunların dışında şu makaleler var:

Jean-Luc Arnaud: Şehircilik açısından Galata

Jean-François Perouse: İnşaat kooperatifleri örneği olarak Ankara'da Küçük Evler incelemesi.

Claudia Römer: Şair olarak Osmanlı tarihçisi Bostan.

F. Hitzel ve A. Ben Hadda: Name-i Hümayunlar aracılığıyla Fransız-Osmanlı ilişkileri.

Faruk Bilici: 1787-92 savaşında Rusların Karadeniz'de el koyduğu gemiler.